

LUND UNIVERSITY

Från Columbus till Che. Latinamerikas idéhistoria

Flores, Fernando

2005

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Flores, F. (2005). *Från Columbus till Che. Latinamerikas idéhistoria*. Lund University.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Från Columbus till Che

Från Columbus till Che

Fernando Flores Morador

Lunds Universitet

2005

LUNDS
UNIVERSITET

Omslag: Columbus och Ernesto Guevara.
© Orinaldo Collazo.

Avdelningen för Idé- och lärdomshistoria vid
Lunds universitet, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund
Från Columbus till Che. Latinamerikas idéhistoria.
© Fernando Flores Morador, 2005
Tryck: Reprocentralen, Lunds Universitet
ISBN: 91-631-5390-4

Förord

Den här lilla boken är tänkt att vara ett hjälpmedel under kursen *ILH427 Från Columbus till Che* som ges för första gången vid Lunds universitet höstterminen 2003. Den är tänkt att ge en kort introduktion till några av de viktigaste händelserna inom den ideologiska processen som sträcker sig från det indianska Amerikas tusenåriga kultur, genom spansk och portugisisk kolonialism och till nutidens "Latinamerika".

Lund, den 9 september 2005

Del I: Metodologiska problem

Introduktion: Latinamerikas kulturella huvudekvation

Vad driver historien?

I Marx och Engels kommunistiska manifestet, står det att historien drivs av *klasskampen*. Efter ett par hundra år av erfarenhet och mycket prövande, kan man säga att den marxka läran om klasskampens betydelse för historiens utveckling, fortfarande är användbar. Klasskampteorin tycks vara en av de marxka teoretiska antagande, som fortfarande har ett högt förklaringsvärde. Klasssamhälle utvecklades under antiken, tillsammans med stadskulturmiljöerna och som en konsekvens av befolkningstillväxt och samhällets ökande komplexitet. Bakom låg den tiden som samhället styrdes huvudsakligen av blodsbandsrelationer och äktenskapsregler. Denna ålderdomliga samhällsordning, kallar jag det *arkaiska* samhället. Arkaiska drag i ett samhälle är då alla de sociala villkor som härstammar från individernas släktskap med varandra.

Med stadskulturrevolutionen undanträngdes blodsbandsrelationerna mellan individerna för att ge *politiska* förhållande företräde. "Politiska" förhållande, bygger på icke blodbandsrelaterade "mekanismer". Valet av en kung inom en kunglig dynasti är enligt min mening, ett arkaiskt förfarande, men valet av en ledare, genom att undvika blodsbandsrelationerna, som t. ex genom röstning, är enligt min mening en politisk handling. Jag kallar samhällets politiseringsprocess för moderniseringsprocess och dess konsekvens för *moderniteten*.

Men med stadskulturerna och klassernas historiska inträde, undanträngdes samhällets arkaiska drag utan att försvinna. Blodsbandsrelationerna bygger på människans biologiska natur och kommer alltid att finnas med och diktera människans globa-

la villkor.

Från och med antikens första dagar, lever arkaiska och moderna drag tillsammans för att ge upphov till olika sociala sammansättningar som är en konsekvens av kraftmätningen mellan en arkaisk värld och en modern värld. Medan moderniseringsprocessen försöker slå ut de arkaiska mekanismerna med nya politiska åtgärder, kommer de arkaiska dragen i samhället att slå tillbaka och finna nya mekanismer för att träda fram. Jag kommer därför att bland annat redogöra om *blodsbandsförhållande som kausal faktor*, dvs. om den situation där släktskapsrelationerna agerar strukturellt över människans fria vilja för att styra över hennes beslut och handlingar. Man kan känna igen dess arkaiska drag i hedersprocessernas och återgäldandets dialektik, nämligen å ena sidan *gåvan*, å andra sidan *hämnden*. Till denna kausalitetsform hör familjens utökade inflytandeområde, vänskapsgrupperna, regionen (regionalismen), nationen (nationalismen) och även begreppet "ras" (rasismen).

Historien enligt min mening är då konsekvens av klasskampen, men även av blodsbandsrelationerna och konflikterna inom familjen, klanen, gruppen och nationen. Historien är också konsekvens av den kraftmätning som uppstår mellan människans biologiska (arkaiska) villkor och människans kulturella (moderna) villkor.

Arkaisk och modern i Latinamerikas idéhistoria

Det spanska Amerika är ett geografiskt område där kraftmätningen mellan arkaiska och moderna drag träder fram mycket tydligt. Anledningen till det kan finnas i det historiska avståndet som från början fanns mellan européerna och indianernas samhällen. Av den anledningen, är det mycket svårt att förstå detta områdes idéhistoria om man bortser från modernite-

ten och arkaicitetens dialektik. Denna dialketik har mycket tidigt formulerats i ett klassiskt verk av argentinaren Domingo Sarmiento (*Facundo*, 1845) som kraftmätningen mellan *civilisation* och *barbari*.

Opposition mellan modernitet och arkaicitet gav upphov till ytterligare en historisk ekvation som styr huvudmönster bakom Latinamerikas idéhistoria: att den individuella friheten växer på bekostnad av kollektivets självständighet och tvärtom, att kollektivets självständighet begränsar individernas frihet.

Arkaismer och moderniteter har gett uttryck sig i oppositioner som mellan indiansk och europeisk kultur, mellan europeiskt kolonialt tänkande och revolutionärt nationalistiskt tänkande, mellan konservativt och liberalt tänkande, mellan skolastisk och modern filosofi, mellan landskultur och stadskultur, etc. Sarmientos syn på det spanska Amerika som barbarisk, har under 1900-talet funnit nya uttrycksformer i författare som Jorge Luis Borges och hans anglosaxisk inspirerade litteratur. Å andra sidan, ett arkaiskinspirerad filosofiskt tänkande, där nationen finns i centrumet, har vunnit stor plats sedan befrielsekriget inom det politiska tänkandet.

Eftersom alla de stora befrielsehjältarna varit i försvarsställning mot utländska stormakter och i djupt samförstånd med landsbygdens (majoritetens) befolkning, har de råkat hamna i konflikt med de liberala individualistiska krafterna, ofta försvarade av stadshemmarande (minoriteten) intellektuella. Oppositionen har medfört att liberalernas "nationalism", har uttryckt sig "negativ", dvs. genom att samarbeta med de utländska stormakterna med övertygelsen att detta skulle leda till en förbättring av Latinamerikas levnadsvillkor.

Både befriaren och frihetskämpen är förälskad i friheten, men den första har en *kollektiv* perception av denna, medan den andra hyser en *individualistisk* sådan. Befriaren i Latinamerikas idéhistoria, uppfattar disciplinering som individens underkastelse till kollektivets bästa. Kollektivet under 1800-talet, bestod av landsbygdens majoritetsbefolkning, en okultiverad massa

bestående av indianer och mestiser. Liberalerna å andra sidan, uppfattar disciplinering som tämjande av klaninstinkterna, underkastelse av blodsbandsrelationernas mytologiska världsåskådning till de moderna vetenskapligt inspirerade ideologier, presenterade under former av utländska mäktiga civilisationer. Underkastelseprocessen skulle ske genom indoktrinering samt massiv immigration av människor från de "civiliserade" länderna.

Situationen är ofta mycket komplex och positioneringen av vissa historiska aktörer är svårt att bestämma. Vissa historiska aktörer som i ett visst sammanhang verkar för kollektivistiska mål, kan mycket väl strax efter verka i motsatt riktning. Denna relativism är däremot osynlig för det subjekt som upplever historien. Under en livsgärning kan dessa kvinnor och män styras blint av djupa övertygelser, som hindrar dem att riktigt konfrontera händelserna ur ett någorlunda objektiva perspektiv.

Latinamerikas "civilisationsgåta" kommer att lösas den dagen som man lyckas förena nationens, klanens och familjens intressen, med individens frihetsproblematik. Med andra ord när moderniseringsprocessen finner en uttrycksform som kan samexistera med det arkaiska förnufts villkor.

När det gäller omvärlden, har stormakterna sedan kolonialtiden spelat i alla leden. Antingen för nationalistiska lösningar - t.ex. Förenta Staternas stöd till de kubanska frihetskämparna mot Spanien i slutet av 1800-talet - eller för den individuella friheten - t.ex. Förenta Staternas stöd till oppositionen i den kommunistiska Kuba -. I båda fallen talar man om "frihet", en frihet som den stora makten kommer att förena med sina egna intressen.

Latin America about 1800: The Viceroyalties

Kapitel I: Perifer lärdom.

Innan man börjar tänka om Latinamerikas idéhistoria ur ett europeiskt perspektiv, är det nödvändigt att precisera tillämpningen på Latinamerika av begrepp som skapades för att beskriva den europeiska idéhistoriska utvecklingen. Ett av dessa begrepp är termen "filosofi" som i Latinamerika refererar till en mycket bredare form av tänkande. Jag skulle kalla den latinamerikanska filosofiska genre som "essäistisk", en produkt mellan filosofi och litteratur. Detta framgår tydligt av 1800- och 1900-talets viktiga essäproduktion med verk av författare som Domingo Faustino Sarmiento, José Martí, Juan Bautista Alberdi och José Enrique Rodó, men också av en tidigare produktion författade av spanska tänkare som skrev utanför universitetsväsendet och som motiverades av en amerikansk problematik. Det bästa exemplet är Bartolomé de Las Casas mycket uppmärksammade *Brevísima Relación*¹, boken som ligger bakom den sk. *leyenda negra* som målade Spanien som en hänsynslös kolonial makt.

Essägenren utvecklades i Europa under 1400 –och 1500-talet, och fick så småningom sitt namn efter Montaignes berömda essäsamling². Under denna period, utvecklades en viktig intellektuell produktion utanför universiteten och därför långt borta från den skolastiska "traktatsstilens" inflytande. Essäerna vänder sig till en bredare publik av icke akademisk bildning.

¹ Las Casas, Bartolomé de från 1552: *Brevísima Relación de la Destrucción de las Indias*.

² Michel Eyquem de Montaigne (1553-1592) författare till *Essais*, publicerade mellan 1580 och 1588.

Universitetsväsendet kontrollerades av kyrkan och av det skolastiska tänkandet. Av den anledningen växte det fram en skrivstil som passade bättre den fria journalistiska verksamheten.

Essäformens betydelse för Latinamerikas filosofiska reflexion underlättade också utvecklingen av den idéhistoriska reflexionen, en reflexion med inslag av antropologi och traditionellt historiskt tänkande. På så sätt kan man i Latinamerika inte tala om "filosofier", utan snarare om *pensadores* (tänkare)³.

Latinamerikas pensador, arbetar i ett brett fält som sträcker sig mellan filosofin och antropologin och som innehåller inslag av litteraturvetenskap, ekonomi och sociologi. Man har sett på detta fenomen på två olika sätt: Å ena sidan har man – som ovan – beskrivit fenomenet i förhållande till det europeiska tänkandet. Å andra sidan har man sett det som ett självständigt fenomen som bildar en självständig kognitiv modell i princip ojämförbar med några europeiska modeller. Egentligen är Latinamerikas essägenre hämtad från europeiska referenser, men dess betydelse i den allmänna kulturen är i Latinamerika mycket större.

Låt oss säga att pensadorernas studieobjekt alltid är "verkligheten" uppfattad i sina historiska och sociologiska skepnader. Pensadorerna intresserar sig sällan för den renodlade teoretiska reflexionen, om den inte direkt kan kopplas till den omedelbara vardagen, till de politiska och ekonomiska konsekvenserna. Pensadorerna verkar framför allt som opinionsbildare och pedagoger. Deras intresse är att påverka och inte sällan faller deras reflexion offer för de dominerande ideologierna. Eftersom essägenren föddes vid tiden för Amerikas upptäckt, i det spanska Amerika, har det alltid funnits pensadorer.

³ Om detta se José Gaos *El pensamiento latinoamericano*, El Colegio de Mexico, 1944.

Det är först i början av 1900-talet, med verk av filosofer som Antonio Caso, Carlos Vaz Ferreira eller Alejandro Korn, då en inhemsk inspirerad akademisk filosofi utvecklas vid universiteten. Från och med då kom det att finnas en latinamerikansk filosofisk produktion, som trots en klar europeisk påverkan, kan sägas utgöra en relativt originell reflexion. Diskussionen om det latinamerikanska tänkandets värde kommer från och med nu att flyttas från debatten om formen till debatten om innehållet. Om formen betraktas vara tillräckligt rigorös för att kunna jämföras med den europeiska filosofin, ifrågasätts innehållet, som anklagas för att inte längre avspegla den latinamerikanska verkligheten. Men utvecklingen av en akademisk filosofi, tog inte slut för den fria essäistiska litteraturen, som förblev den viktigaste uttrycksformen för den intellektuella vetenskapliga produktionen. I detta sammanhang, kan man påstå att den akademiska filosofin har haft en begränsad betydelse för kontinentens närmaste intellektuella utveckling och att oppositionen mellan *pensamiento* och filosofi, förblir ett av de nyckelkriterier som kännetecknar Latinamerikas intellektuella produktion.

Att diskutera essägenre som en filosofisk "stil" är att diskutera det förhållande som råder mellan det filosofiska innehållet hos en text och textens form eller struktur. Det är den vägen som professor Carlos Real de Azua väljer som anfallsvinkel till hans *Antología del Ensayo Uruguayo Contemporáneo*.⁴ Det filosofiska uttrycket som föredrar den "essäistiska" stilen, argumenterar för det, genom att påminna om behovet av en närmare kontakt med verkligheten. Med "verkligheten" menas ofta den omedelbara världen, den världen som avslöjas av det sunda förnuftet. Att känna igen gränser för det sunda förnuftet,

⁴ Real de Azúa, Carlos (1964) *Antología del Ensayo Uruguayo Contemporáneo*. Universidad de la Republica Oriental del Uruguay. Departamento de Publicaciones. Montevideo.

är att hålla sig till det som de flesta människor förstår och delar. Den essäistiska skrivstilen är då automatiskt relaterad till en rad icke teoretiska egenskaper såsom god språkbehandling, flitig användning av metaforer, analogier och alla de litterära egenskaper som gör en text "läsbar". Essästilen är då lämplig för en diskussion med icke filosofer eller vetenskapsmän, över vetenskapens gränser, över de lärdas gränser med avsikt att ha en omedelbar påverkan. Enligt Carlos Real de Azua, försöker essäisterna vara "populära". Trots det, har de flesta essäisterna bekantskap med filosofins klassiska verk och tvekar inte inför svåra teoretiska uppgifter. Det är inte sällan att man påträffar referensen till flera klassiska verk mitt i en mycket populär essä. Essäismen såsom framgår av Carlos Real de Azuas beskrivning av genren, är teoretisk, spekulativ, och refererande. Den är varken en uppmaning eller ett råd. Den präglas av det praktiska tänkandet och av ett akut intresse för att åstadkomma förändringar. Som stil är den personlig och litterär.⁵ Den är en konsekvens av den mänskliga känslan för att experimentera men den visar också en viss lathet som vill undvika den tunga vetenskapliga metodologins krav.⁶

En essä är inte grundlagd tänkandet, eftersom den tar upp ett färdigt system eller färdigutvecklad ideologi och arbetar med den. Den är mer kommentar än information, den är mer tolkning än data, den är mer reflexion än substans, den är mer kreativitet än erudition, den består av mer postulerande än bevisande, den är mer "tyckande" än kunskapsgivande.⁷ Alltid enligt Carlos Real de Azúa, skulle essäismen vara en reaktion mot vetenskapens "imperialism", mot den vetenskapliga strängheten, mot dess specialisering. Essäismen kan vara en reaktion mot det

⁵ Real de Azúa, Carlos, 1964, s. 16.

⁶ Op cit., s.18.

⁷ Op cit., s.21.

dogmatiska, tunga, exakta, fullständiga, och slutliga formen för att istället välja friheten och improvisationen.

Den essäistiska stilen dominerar även på 1900-talet och kännetecknar den s.k. *befrielsensfilosofins* produktion. Den stilen genomtränger även de flesta av de teologiska verken som skrivs under den perioden under benämningen *befrielse-teologi*. Även om de inte undviker svåra spekulativa problem vänder de sig till en bredare publik. De är tvärvetenskapliga till den punkten att det är svårt att urskilja det sociologiska stoftet från det filosofiska och den teologiska från den politiska. Som en naturlig konsekvens lånas färdiga system från Europa, särskilt från marxismen, men även från existentialismen och från fenomenologin. I stora drag kan man säga att den marxiska filosofin passar stilmässigt mycket bra till Latinamerikas avståndstagande från den spekulativa filosofins modeller. Här följs närmare det mönstret som inleddes av Marx's "Filosofins Elände".

En författare som har uppmärksammat *pensadorernas* verk, är William Rex Crawford's med den klassiska boken *A Century of Latin-American Thought*. Det är en välskriven bok som avslöjar en forskare som verkligen har läst de verk som kommenteras. Crawford's uppfattning om Latinamerikas tänkande ansluter till den allmänt accepterade modell som reducerar Latinamerikas mer eller mindre självständiga tankeverksamhet till tiden efter befrielsekampen (slutet av 1700 talet). Jag tycker att detta är en uppfattning som omedelbart bör lämnas åt sidan. Annars underskattar man det mesta som är intressant i Latinamerikas kultur, dvs. tusen år av urbefolkningskultur, men även det afrikanska inflytandet och den europeiska kolonialtiden från och med 1500-talet. Crawford är medveten om skillnaden mellan pensadorer och filosofer men när det är dags att tillämpa den för forskningsräkning, lämnar han den åt sidan. För Crawford – som för de flesta forskare - är pensador-fenomenet en kuriositet utan förklaring som börjar efter år 1810 och som är uttryck för en icke mogen filosofisk produktion. Latinamerikas tänkande är för Crawford för övrigt, endast det som finns skri-

vet och publicerat med politiska eller sociala avsikter. Musik, konst, litteratur och dans behandlas inte.

Crawford visar på ett av de typiska dragen av Latinamerikas lärdom: förkärleken för historia, politisk filosofi, social filosofi och framför allt för antropologisk filosofi. Vi får också veta vad som kan ligga bakom denna tendens:

[...] perhaps in a young country, philosophy is bound to be social philosophy; such in any rate, is the case with Latin America.⁸

Även om vi kan godkänna hans beskrivning av Latinamerikas förkärlek för social och antropologisk filosofi, kan vi inte acceptera hans förklaringsmodell. Mycket av Crawfords tolkningssätt och språkbruk förekommer även idag bland de lärda som studerar latinamerikansk kultur. Enligt det här perspektivet kan man jämföra kulturhistoriska prestationer och sätta dem i någon form av rangordning. Denna rangordning sker enligt en teori som presenteras som *sann* även om författaren inte alltid redovisar sina teoretiska utgångspunkter. Oftast, som sker i detta fall, kommer teorin i smyg när Crawford introducerar jämförelsen mellan "äldre" och "yngre" länder. Man behöver inte analysera så mycket för att förstå att kulturens ålder inte har mycket att göra med staternas "ålder", och det som gäller för en del av kulturen kanske inte gäller för kulturen i sin helhet. Om man utgår från att befolkningen i dessa länder delvis är transplanterad från europeiska trakter, med vilken rätt kan vi då tala om en "ung kultur"? När man för övrigt refererar till den del av befolkningen som är arvtagare till urbefolkningens tusenåriga kultur, i vilket avseende kan man då mena att det är fråga om en "ung kultur"? Eller också, när vi talar om den afrikanska männi-

⁸ William Rex Crawford: A Century of Latin-American Thought. 1945, s. 4.

skans kultur, varför ska vi betrakta den kulturen som "ung"? Vidare, många europeiska stater är åtminstone lika unga, utan att någon tänker sig den europeiska kulturen som "ung". Notera att med exakt samma rätt kan man t.ex. påstå att den så kallade "högteknologiska" kulturen är "ung", medan riterna hos någon av de kvarlevande indianstammar är "urgamla". Problemet med att använda sig av olika sorters adjektiv för att rangordna olika kulturer, leder oss till kärnan av den historiska analysen, som enligt min mening inte enbart kan bestå av att utveckla enkla analogier. Crawford's antinomi "ung-gammal" är också mycket omtyckt av amerikanister: Vi kan läsa att Amerika är "framtiden" medan det "gamla" och "dekadenta" Europa är "förflutet". Man kan även säga - och kanske var det detta som Crawford egentligen menade - att det som är "ungt" i Latinamerikas fall, är den *resulterande* kulturen. Men i så fall skulle det snarare vara mer exakt att tala om "renodling" eller "bearbetning" av mycket gamla kulturer.

Man har många gånger sagt att enligt strikta vetenskapliga krav, är *fakta* det enda som bör räknas. All form av interpretation - alla de s.k. "teorierna" byggda på dessa fakta - är uttryck för värderingar, värderingar som inte kan undvika eller avspegla forskarens trosföreställningar. Men den tiden då man trodde att en viljeakt skulle räcka för att garantera objektiviteten, är över. Exempel på värdeomdömen är att dela världen i t.ex. "unga" respektive "gamla" kulturer. På samma sätt är indelningen av kulturer "rika" respektive "fattiga", "primitiva" respektive "raffinerade", "enkla" respektive "komplexa", "undertryckta" respektive "framträdande", etc. Det borde kanske understrykas att en fullständigt värderingsfri historievetenskap är av principiella skäl omöjligt att åstadkomma. Jag menar att ingen beskrivning av ett historiskt skeende eller av en antropologisk egenskap får uppfattas som fullständigt *värdefri*. Men man kan i alla fall försöka göra det, arbeta medvetet i den riktningen.

Ett annat sätt att klassificera kulturer skulle vara att utgå från deras interna "rikedom" eller "komplexitet". Den här

modellen kan förklara varför romarna övertog grekernas kultur, och förklarar också varför Europa inte övertog Amerikas urbefolkningskultur. Men ändå kan man finna situationer där "fattigare" eller "enklare" kulturer (definierade enligt samma teori som bedömde grekernas kultur) imponerar på en "komplicerad" och "rikare" kulturform. Sådant har fallet varit mellan den afrikanska människans urkultur och den europeiska kulturen i hela Amerika. Den svarte mannens kultur har orsakat en av nutidens mest påtagliga kulturrevolutioner inom musik, och dans (jazz, samba, son, salsa, tango, etc. och dess utvecklingar). Snarare verkar det som om den afrikanska kulturen mer eller mindre *vilade* i Amerika, tills möjligheter fanns till en ny expansion. Ur strikt vetenskaplig synvinkel är alla kulturformer lika mycket värda, och därmed är det egentligen omöjligt att argumentera för eller emot studier av en eller annan kulturform.

Skillnaden mellan kulturella "historiska" handlingar och politiska "mekaniska" handlingar

Man kan tro på att en kultur är överlägsen en annan, när det visar sig att den första är politiskt och militärt överlägsen. En sådan teori "förklarar" t ex varför den europeiska kulturen lyckades imponera på Latinamerikas urbefolkning. Men här förväxlar man två olika nivåer av verkligheten. Det stämmer att den politiska och militära överlägsenheten tillåter den härskande parten att försöka få den besegrade folkgruppen att överge sin kultur, men ingenting kan garantera framgången av ett sådant försök. Inte minst när den tid som den ackulturiseringsprocessen skulle kräva, är okänd. De som tror sig kunna påstå att Latinamerikas urbefolkningskultur efter den massiva europeiska kulturinvasionen är borta för alltid, utgår från en uppfattning av kulturens essens som är långt ifrån självklar. Enligt denna uppfattning är en kultur på något sätt analog med en levande var-

else (och därför gör man en analogi med livets olika stadier: "ung" eller "gammal"). Förtryck och underkastelse skulle då räcka för att ta livet av en kultur på samma sätt som man tar livet av människor. Man förväxlar här kulturutövarens död, med kulturens död. Även om vi accepterar utgångspunkten att en kultur kan uppfattas som "levande", finns det andra tolkningar som inte leder till samma slutsatser. Låt oss i stället se på en kultur som en informationsbank, liknande ett genetiskt kodsysteM. En sådan tolkning av kulturens natur, tillskriver kulturer egenskaper som tillåter oss att tänka på en situation där en tillsynes försvunnen kultur återkommer efter en obestämd tid kanske i sitt ursprungliga skick, just som om ingenting hade hänt. Även när ekonomisk och politisk makt leder till en skenbar ackulturisering av det besegrade folket, är denna makt inte att betrakta som bevis för en kulturs överlägsenhet. Inte ens för att bedöma en kulturs överlevnadsförmåga. Man kan konstatera att det finns välkända exempel som visar just den motsatta situationen, nämligen att den härskande kulturen övertog den besegrade kulturen; sådant är ju förhållandet mellan Rom och Greklands kulturer.

Originalitet och periferi

Latinamerikas lärdom betecknas ibland som perifer. Men finns det perifera kulturer? Utifrån ett modernistiskt europeiskt perspektiv är den latinamerikanska kulturen onekligen perifer. Men att en kultur befinner sig i den eurocentriska periferin inte behöver betyda att denna kultur är av bristande kvalitet eller att den saknar originalitet ur andra perspektiv. Den som forskar i antropologiska och historiska problem, kan inte undvika att "smitta" forskningsobjektet med värderingar som gäller för de dominerande kulturformerna. För Latinamerikas fall har alltid gällt den spanska, portugisiska och i allmänhet europeiska tolkningen av historiska fakta. Man bör dock påpeka att när det

gäller urbefolkningens lärdom, är den största skadan inte enbart den som härstammar från den eurocentriska tolkningen av kulturella variabler, utan snarare den som orsakades av européernas gigantiska förstöring av historiskt material, och den oansvariga likgiltighet med vilken många européer behandlade infödingarnas ännu självständiga kultur. Detta gjordes inte enbart i den europeiska religionen, utan även i den europeiska lärdomens namn.

Det finns en form av "originalitet" som är oberoende av varje värderande tolkning. Det som gör en viss kultur "originell" i den här bemärkelse är dess partikulära identitet, egenskapen att vara unik ur antropologiskt och historiskt perspektiv. På samma sätt som varje levande art är unik och bär med sig ett unikt genetiskt arv, är varje kulturform bärare av ett unikt kulturellt arv. På samma sätt som ingen art är viktigare än någon annan - i den bemärkelsen att man inte vet hur viktig den kan vara i den genetiska utvecklingen - är inte någon kulturform viktigare än de andra.

Det originella draget i Latinamerikas lärdom är då, enligt vad vi har sagt, en tankeverksamhet som kommer till stånd i en unik miljö, under unika villkor. Även om den europeiska "intelligentsian" stannade kvar i Spanien och Portugal, och därifrån styrde händelserna i Amerika, föddes de egentliga kulturella problemen av kulturkrocken med urbefolkningen, och löstes av erövrarna på plats genom den kulturella syntes som påtvingades av de hårda överlevnadsvillkoren.

Jag menar att ur den samlade historiens perspektiv, räcker väl den kulturella prestationen som infödingarna och missionärerna, slavdrivarna och slavarerna, åstadkom i öppen kamp, för att vi skulle tro på någon form av skapelseförmåga och uppfinningsrikedom. Det är då fråga om att ägna den tid som krävs, såväl till den direkta forskningen kring fakta, som till den epistemologiska analysen som befriar vetenskapen från uppenbara värdepåståenden.

Vi bör däremot förkasta användningen av termen "originell"

när den betyder "mer originell än", d.v.s. när den är uttryck för värderingar. De variabler som en kultur består av, är okända och därför kan en enkel överblick, som för övrigt alltid är historisk begränsad, inte tillåta ett sådant omdöme. Man måste komma ihåg att kulturforskaren inte har en aning om var "nuet", gentemot det totala händelseförloppet, egentligen "ligger". Historiens uppgift är då enligt min mening mindre att "tolka" än att "återskapa" och när tolkningen blir oundviklig, ska den alltid framföras med reservationer.

Med "fördröjning" menas inte detsamma som "efterblivenhet"

Under kolonialtiden utvecklades i Latinamerika ett unikt kulturliv som - på samma sätt som i Europa - hade de religiösa ordnarna och kyrkan som huvudagerande: den s k "Sociedad Indiana". Sådana religiösa ordnar följde och deltog i hemländernas (Europas) kulturutveckling med en viss *fördröjning*. En studie av den här fördröjningen som just en kulturell faktor, skulle kunna ge oss en mycket klarare uppfattning om det unika i latinamerikanskt tänkande under den här perioden. Man anser ofta att denna fördröjning i förhållande till Europa, har automatiskt lett till en viss *efterblivenhet*, men den åsikten kan mycket lätt avvisas genom att påpeka att det inte är fråga om samma fenomen. Om man påstår att kolonialkulturen inte var "originell" utan snarare en kopia av den som uppträdde på den europeiska scenen, bör vi notera att en sådan slutsats kan dras, bara om Europas kultur antas som referensmodell. Om man inte gör det, kan man i stället konstatera att Europas kultur inte var i stånd att direkt handskas med tidens viktigaste problem, nämligen kulturkrocken med urbefolkningskulturerna. Vi kan alltså vända upp och ner på problemet och säga att intelligentsian i Europa upplevde den här kulturkrocken med en viss *fördröj-*

ning.

De lärda missionärerna var tvungna att konfrontera ett västerländskt kulturarv med en helt annorlunda kulturform, med en helt ny typ av människa, av religion, av filosofi, av språk, etc. I sin ansträngning för att vinna urbefolkningens "själ", tvingades missionärerna att skapa ett nytt tänkande som delvis har tillgodoräknats det europeiska tänkandet och delvis ligger begravt bakom det europeiska tänkesätt som har präglat studier av Latinamerikas kultur. I vilket fall som helst slutade de européer som deltog i koloniseringen, att vara "riktiga" européer utan att *veta om* det. Från det absolut första ögonblicket omvandlades de av omgivningen och blev för alltid en del av det nya scenariot. Detta möjliggjorde den latinamerikanska treenigheten av indianer, afrikaner och européer som en unik kulturmiljö i mänsklighetens historia. Det avlägsna Europa förvisades i detta perspektiv till en *fördröjd* plats i händelseförloppets utveckling. Resultaten är criollos, mestiser och mulatter och dess unika kultur.

Engagemangets världsåskådning

Kolonialtidens betydelse för en förståelse av Latinamerikas världsåskådning är enorm och det är svårt att förstå varför denna periods betydelse har försummats. Det var då som de tre kontinenterna möttes i en unik kollision. Kanske är det ett arv från denna tid att Latinamerikas världsåskådning alltid har varit identisk med *någon form av uppgift*. Omvandlingen av indianbefolkningen och av de afrikanska slavarna genom religionen, blev den uppgift ur vilket hela det nya scenariot skulle förstås. Handlingen och reflexionen blir en och samma sak. Men den här formen av utåtriktad verksamhet omvandlades på grund av fördröjningen i kommunikationerna med Europa och blev inåtriktad, en form av *inlevelse*. Européerna var tvungna att studera urbefolkningens språk och seder, deras religion och

myter. De åt deras mat, enligt deras matvanor, drack deras drycker, dansade deras danser till deras rytmer. Älskade på deras sätt, gick på deras vägar, använde deras kläder och bodde i deras hus. På detta sätt penetrerades de av dessa kulturformers metafysik. Hur mycket av Europas kultur har inte präglats av enkla ting som potatis, majs och kakao? Européerna såg som sin uppgift att befria indianer och afrikaner från okunnighet och synd, men blev istället mer och mer engagerade i deras livstil tills de förlorade den egna identiteten. Allt som gjordes för att få indianer och svarta till européer, vändes emot européerna själva för att göra dem till indianer och svarta. Ändå insisterade man gång på gång, tills en kreolsk kulturform föddes ur det ursprungliga skalet. Den dåvarande uppgiften, den som gick ut på att utrota avvikande kulturer och som innebar engagemanget i den religiösa missionen, omvandlades till en egenskap hos den framväxande kulturformen och till ett uttryck för en identitets-kris.

Indianernas och afrikanernas situation var ganska likartad. Det gällde att med alla krafter motstå den härskande koloniala kulturen. Att göra motstånd kräver mer än någon annan social verksamhet, ett engagemang. Det var fråga om att uppfostra kommande generationer enligt de egna värderingarna i väntan på bättre tider. I varje kulturform finns en psykologisk grund som inte går att knäcka med förtryck och ackulturisering, men det finns också anpassningsmekanismer. I denna överlevnads-kamp var afrikaner och indianer också tvungna att förändras, och därmed hamnade även de, oundvikligen i en identitets-kris.

På denna grund kan vi säga att Latinamerikas kulturella originalitet, vilar just på att den är ett uttryck av denna identitets-problematik. Just därför är den också engagerad, dvs. en verksamhet som producerar *rötter*. Den kunde utan problem kallas "engagemangets världsåskådning". Det är inte innehållet i engagemanget som präglar Latinamerikas tänkande. Alla former av engagemang, från missionärernas verksamhet till Che Guevaras politiska verk, är uttryck för den syntes av reflexion

och handling som finner sin bästa formulering i "engagemanget". Det är inte Che Guevaras "marxism" som ska bedömas ur ett filosofiskt perspektiv, utan hur detta innehåll har formulerats i en viss engagerad verklighet. Det är inte den s.k. "befrielsesteologins" teoretiska värde som har gjort den till en "ny lösning" av gamla teologiska problem, utan hur sådana gamla problem förankras i handlingar som betyder någonting mycket specifikt just för det berörda folkets historia. Så olika filosofer som Alberdi och Sarmiento, Mariategui och Martí, Freyre och Ramos, Rodó och Bello har något gemensamt och det är just deras engagemang med händelseförloppet ("el compromiso con la causa"). Ett engagemang som är oberoende av det konkreta innehållet i deras filosofiska diskurs.

Varför denna situation har uppstått har vi redan försökt förklara. Vi har konstaterat att huvudproblematiken för den latinamerikanska människan är identiteten. På den punkten är alla forskare eniga. Det kan mycket väl vara fallet att den latinamerikanska människan söker sina rötter genom "engagemanget" som en form av att komma över sin rotlöshet. Den kulturella identiteten som filosofisk problematik kan också förklara varför den antropologiska och sociala filosofin är så viktig för Latinamerika.

När vi beskriver den latinamerikanska filosofin som "engagemangets filosofi", förnekar vi inte möjligheten av att en sådan form av filosofi kan utvecklas på annat håll av samma eller andra skäl. Uppenbarligen är denna möjlighet förenlig med människan i sig, men inte oberoende av historiska och geografiska bestämmingar. För Latinamerikas räkning bör vi understryka den principiella antropologiska orsaken till denna kulturella koherens.

Vi bör notera skillnaden som en filosofisk "stil" snarare än en filosofisk "skola". I Latinamerikas filosofi är engagemanget inte ett medvetet filosofiskt program och därför inte en filosofisk skola, utan som sagt en antropologisk nödvändighet. Av den anledningen kan latinamerikansk filosofi vara "pragma-

tisk", "marxistisk", "positivistisk" eller "existentialistisk" men alltid på ett eget "engagerat sätt". Engagemanget är inbyggt i det latinamerikanska sättet att förstå världen, i den metafysiska uppfattningen oberoende av någon annan intellektuell böjelse. Originaliteten bör då sökas just i den förmågan att "omvandla" en metafysisk föreställning till engagemang, oavsett någon annan egenskap hos denna metafysik. Om detta skriver Leopoldo Zea:

En attityd som påminner om våra *pensadores* eller filosofer, och uppenbarligen *inte* om våra filosofilärare; jag refererar till Sarmiento, Lastarria, Bilbao, Mora, Alberdi bland många andra, som analyserade verklighetens problem, samtidigt som de agerar för att lösa dem. *Engagés* filosofer, med en engagerad filosofi, som kunde ta pennen och svärdet, som vare sig skrev de en bok som analyserade denna verklighet som skrev en handlingsmanifest.⁹

Vi har tidigare sett hur vissa antropologiska egenskaper träder fram för att forma ett folks öde. Man har talat om grekernas

⁹ Zea, Leopoldo. *La filosofía americana como filosofía sin más*. Siglo XXI Editores. México 1969. Sid. 73. "Una actitud que recuerda la de nuestros pensadores o filósofos y no, por supuesto, la de nuestros profesores de filosofía; la actitud de los Sarmiento, Lastama, Bilbao, Mora, Alberdi, y toda una pléyade que, al mismo tiempo que reflexionaba sobre los problemas de su realidad, actuaba para transformarlos. Filósofos *engagés*, con una filosofía comprometida, que lo mismo tomaban la pluma que la espada, lo mismo escribían un libro sobre la sociedad que les había tocado en suerte, sus problemas, como un manifiesto llamando a la acción para realizar el cambio que esa sociedad necesitaba."

begåvning för det abstrakta kontemplativa tänkandet, romarnas politiska och rättsliga begåvning, den moderna Europas empiriska uppfinningsrikedom, Nordamerikas företagsamhet, etc. På vilket sätt har sådana antropologiska egenskaper bestämt ett folks kultur? Vi kan bara konstatera att de här antropologiska dragen är avgörande för att bestämma vilken metafysik som kommer att utvecklas. Även om Latinamerikas filosofi kan betraktas som "fördröjd" gentemot den europeiska, finns det ett sätt att *vara* som är unikt och som gör alla tolkningsförsök "fördröjda" gentemot denna unicitet.

Den vite mannen som spelar jazz och som drömmer om att spela som den svarte mannen gör, vet att hans spel alltid kommer att vara *fördröjt* gentemot den svarte mannens spel. Den vite mannen som vill spela jazz utan fördröjningar bör spela den enligt den vita kulturens förutsättningar. Det är inte alltid det uppenbara innehållet som räknas, det finns ibland även en dold mening, gömd i rytmer, i tystnad som enbart kan läsas mellan den egna kulturens rader.

Några viktiga dikotomier i den latinamerikanska debatten

Det finns några viktiga ideologiska återkommande oppositioner som löper genom tiderna och som ger det latinamerikanska tänkandet dess särart. En huvudopposition har biologiska "rasistiska" grunder. I Latinamerika förenas folk som har skilda ursprung, nämligen Amerika, Europa och Afrika. Ur dessa folk har utvecklats en rad kulturella och biologiska verkligheter som Darcy Ribeiro beskriver som "transplanterade folk" i länder som Argentina och Uruguay, som är starkt representerade av vita européer, "vittnesbördsfolk" som t.ex. Bolivi-

en, med en majoritet av indiansk befolkning och ”nya folk.”, som i Brasilien där folkblandning är det dominerande inslaget.¹⁰ Medan indianerna – och i en viss mån i vissa regioner även afrikanerna – står för det arkaiska sättet att tänka¹¹ och agera, står den vita europén för det moderna samhället, för demokrati, och för vetenskap. Denna opposition har uttryckts som alternativet *barbari* mot *civilisation*.

Arvet från de indianska kulturerna, den genetiska blandningen och dess ojämna inflytande i kontinenten, skapade och skapar underordnade oppositioner av ideologisk betydelse. En återkommande opposition som för övrigt har en modernistisk underton är den mellan *democracia* och *caudillismo* (demokrati kontra ledarskap med populistiska och hegemoniska inslag). Det modernistiska programmet har alltid använt sig av begreppet ”demokrati” i kampen mot alla möjliga urgamla traditioner. Som svar har man i stället lyft fram en annan opposition mellan europeism kontra nativism eller indigenism.

Befrielsekriget mot spanjorer aktiverade oppositionen mellan amerikanism (senare latinamerikanism) kontra hispanism. En opposition som i intellektuella kretsar lever även idag.

Bartolomé de Las Casas, Latinamerikas första *pensador*.

Amerikas olika historiska perioder hänger samman med några viktiga politiska världsomvälvningar. Det finns uppenbarligen ett indianskt Amerika före Columbus, som sönderfaller i

¹⁰ Darcy Ribeiro. *Las Americas y la civilización*. Buenos Aires, 1972.

¹¹ Jag kommer med en närmare definition av begreppet ”arkaisk” senare i texten.

de olika enskilda kulturella områdena i kontinenten. Med Spaniens erövring, skapas den första "globaliseringen" av området som förenas i en helhetsbild som gäller fram till de engelska och franska erövringsföretagen. Från Columbus tid och fram till de amerikanska republikernas födelse i början av 1800-talet, bör man tala om en *Iberoamérica* (ett spanskt och portugisiskt Amerika. dvs. "Iberisk Amerika") eller om en *hispanoamérica* ("spanskt Amerika"). Från och med mitten av 1800-talet och som en konsekvens av romantiska idéer av nationalistisk tappning, föddes termen *Latinoamérica*. Termen skapades på 1850-talet av den colombianska författaren José María Torres Caicedo (1830-1889).¹²

Fördelning i perioder ger till den kronologiska idéutvecklingen men säger ingenting om processernas kulturella tillhörighet. På så sätt kan man – utifrån de mest ytliga antaganden – tillskriva Bartolomé de Las Casas, en ibero-amerikansk eller en spanskamerikansk anknytning. Å andra sidan om man ser till hans viktigaste produktion och hans berömda ställningstagande i indianernas försvar, kan man se i honom de viktigaste komponenterna som så småningom kommer att karakterisera den latinamerikanska kulturen. Las Casas kan med rätt kallas den moderna antropologins fader och tillsammans med Francisco de Vitoria, kan betraktas vara skaparen till den moderna uppfattningen av människans grundläggande rättigheter. Med samma rätt kan man se honom som skaparen av den latinamerikanska grundläggande idéproblematiken. Med andra ord, Las Casas problematik, blir så småningom, den latinamerikanska kulturens problematik. Det är lätt att i Las Casas finna olika ansatser, embryot till de efterkommande *pensadorernas* problematik. Hans lydelse och engagemang för de svaga, hans starka och ofta

¹² Ardao, Arturo. *La inteligencia Latinoamericana*. Fundación de Cultura Universitaria. Montevideo, 1987. Sid. 52.

överdriven idealism, hans återkommande antropologiska reflexioner och hans kulturrelativism. Inte minst den spänningen som fanns i dåtidens kristna ackultureringsprojekt och som var en del av den modernistiska globaliseringsprocessen, i kontrast till hans vilja att bevara och respektera infödingarnas kulturella värde. Inga av dessa problem kommer att förbli Spaniens problem efter 1800-talet. Inte heller i Nordamerika kan man finna denna problematik. Det anglosaxiska samhället byggs vid "sidan om" de inhemska kulturerna, medan i den spanska världen utvecklas från det första ögonblicket en komplicerad och konfliktfull kulturell växelverkan.

Personligt och opersonligt inflytande

Sammanfattningsvis kan man säga att man gör rätt i att kalla varje period för sitt eget namn, bara man kommer ihåg att historien "förklarar alltid sig själv" och att benämningar aldrig får styra över det ideologiska materialets klara språk. Las Casas fall är ett nyckelfall som löser en gång för alla de diskussionerna som under århundraden har präglat den latinamerikanska kulturen. Diskussionen gällde frågan om det latinamerikanska tänkandets "originalitet". Som vi kommer att se under de kommande sidorna, har idéhistorikerna envisats med att förklara händelsernas utveckling eurocentriskt. José Gaos år 1958 skriver: "Den som läser den första delen av Sarmientos *Facundo*, kan inte låta bli att tänka på Taine, och den som läser Andres Bellos *Filosofía del entendimiento*, kan inte låta bli att tänka på Husserl och Bergson."¹³ Gaos poäng här är att lyfta fram på de

¹³ Ardao, Arturo. *La inteligencia Latinoamericana*. Fundación de Cultura Universitaria. Montevideo, 1987. Sid. 86. José Gaos citerade av Ardao. Min översättning.

drag som i både Sarmiento och Bello anteciperar framtida europeiska verk. I stället för det, brukar man fokusera på de idéer och drag som Sarmiento och Bello har tagit från europeiska ideologiska strömmar. Även om den senare processen är lika viktig och även om varken Taine, Bergson eller Husserl påverkades av Sarmiento och Bello, är den kulturella världen i vilken Taine, Bergson och Husserl utvecklades *en konsekvens* av Sarmiento och Bello. Även om det inte finns något bevis som talar om en personlig koppling mellan dessa tänkare, finns det gott om bevis om de kulturella kopplingar som rådde i bakgrunden.

När det gäller Bartolomé de Las Casas tänkande, bör man se på hans "rötter" lika mycket som på hans "förgreningar". Hans rötter är spanska, kristna och medeltida, men tack vare att hans tänkande påverkades av indiansk kultur, blev hans förgreningar onekligen amerikanska.

Det finns en kulturpåverkan som löper från kulturella centra till periferin som är *personligt relaterade*. Man vet att den och den tänkaren, den och den institutionen i periferin, påverkades av den och den tänkaren från kulturella centrum. Men det finns en motström som löper från periferin till det kulturella centrumet som oftast är *opersonlig*. Man kan inte se exakt varifrån inflytandet kommer, men man kan tydligt se dess påverkan på enskilda institutioner och personer. Vi har en gång studerat detta fenomen närmare och kallat det "principen om proportionellt kulturellt utbyte"¹⁴.

¹⁴ Flores Morador, Fernando. Mellan åsikt och vittnesbörd. Amerika och Västerlandets arkaiska rötter. Uggle 3. Lund 2001. Sid. 43.

Bartolomé de Las Casas

Befrielseörelsen och den sociala revolutionen

Som den dominikanske historikern Juan Bosch har skrivit i sin klassiska bok *De Cristóbal Colón a Fidel Castro. El Caribe, frontera imperial*¹⁵ bör man i Karibiens historia skilja mellan *befrielseörelsen* och den *sociala revolutionen*. Under vissa perioder drevs de första av konservativa grupperna av de stora slavägare, kakaos och sockerbaroner som hade kommit i intressekonflikt med Spanien. Under dessa perioder kunde det hända att samhällets lägre skikt motsatte sig befrielsekampen och kämpade på Spaniens sida. Den sociala revolutionen å andra sidan drevs av ättlingar till spanjorer av folket, fria svarta och

¹⁵ Bosch, Juan. La Habana, 2003.

svarta slavar, mulatter, och zambos, ibland i befrielse-riktning och ibland mot den. Detta gällde för hela Karibien men särskilt för Venezuelas befrielsekampens första år. Det sociala kriget fick i Venezuela oerhörda proportioner och först efter flera politiska försök lyckades Simón Bolívar finna en lösning som förenade befrielse kampen med den sociala revolutionen.

Vid slutet av 1800-talet och under 1900-talets första år, har historikerna understrukt betydelsen av de nationalistiska känslorna och gett befrielsekampen en central roll i kontinentens utveckling. Det var under den perioden som den nationella romantiken florerade. Men sedan den kubanska revolutionens triumf, har situationen vänt och en majoritet av historieskrivare understryker den sociala revolutionens betydelse för regionens utveckling. Man har vänt från en romantisk historieskrivning där historiens drevs av nationella hjältar vid sidan om massorna, till en historieskrivande som drevs av massornas revolutionära krav oberoende av befrielsekampen och borgerlighetens olika ideologiska föreställningar.

Enligt vår uppfattning bör en korrekt analys av förhållandet mellan dessa två processer, också studeras mot relationen mellan befrielsekänslorna och den växande individualismen, som hand i hand med den borgerliga frammarschen, dominerar Europas utveckling under 1700- och 1800-talet. Särskilt under de nya nationernas konstituering och uppväxttid, under 1800-talet, identifieras befrielseidealen med det borgerliga kravet till en individuell frihet. Den växande borgerligheten lyckades under den perioden förena de nationalistiska idealen med de individualistiska borgerliga kraven och på så sett erövra det politiska befrielseinitiativet från de konservativa feodala jordägarna. Men man får inte glömma att den största delen av Latinamerikas befolkning levde på landsbygden och att dessa stora fattiga grupper fortfarande hade mycket lite att göra med stadskulturen och den borgerliga ideologin. Vidare får man komma ihåg att relationen mellan de stora fattiga massorna och jordägarna var långt ifrån en enkel herre-slav dialektik. I en

konfrontation mot stadskulturen och *moderniteten* förenade sig rika och fattiga för att försvara det traditionella sättet att leva.

Om man såg – som t.ex. Marx och Engels gjorde – i den borgerliga ideologin ett nödvändigt stadium i kontinentens utveckling, kan ibland den sociala revolutionen uppfattas som en negativ bromsprocess med feodala rötter. Med andra ord kan man även se den ”sociala revolutionen” som en historisk *bromsfaktor*. På den punkten finns säkert endast mindre skillnader mellan Marx och Engels syn på de flesta *caudillos* och deras folkliga rörelser och Sarmientos och positivisternas syn på desamma.

Relationen mellan befrielsekamp, social revolution och individuella rättigheter är särskilt viktig för en förståelse av Latinamerikas idéutveckling och gäller från 1700-talet till nutid. Nyckelkonflikterna är de som uppstår mellan kolonier och kolonialmakterna, mellan massorna och individerna, mellan landet och staden, men även mellan djupa ärvda inhemska religiösa och mystiska visioner och en importerad grekokristen världsåskådning. Säkerligen är dessa konflikter också viktiga för många andra av världens regioner, men den är särskilt viktig i en världsdel där västerländska värderingar alltid har hotats av existensen av en inhemsk färdigutvecklad mentalitet av indi-anskt ursprung. Vidare har den importerade afrikanska kulturen bidragit med nya spänningar och möjligheter. Vill man vara rättvis mot Latinamerikas idéutveckling, bör man undvika att reducera dess utveckling till en europeisk sidoprodukt. Populistprocesser som den av Peron och Evita i Argentina eller också, den av den kubanska revolutionen, mot alla odds envis existens, kan inte förstås om man bortser från de konkreta faktorerna som gör denna historiska utveckling till en unik företeelse.

DEL II: Periodisering

Kapitel II: Upptäckandet, erövring och kolonisering

Indiankulturerna före Columbus

Först några ord om benämningen "indianer" som sedan kolonialtid har använts för att beteckna alla amerikanska folk. "Indianer" var det namn som Columbus gav det folk som han mötte på de karibiska öarna, och regionen fick benämningen Västindien. Den mer allmänna benämningen *Indias*, användes länge i spanska texter i stället för den *Nya världen*. Efterhand tog namnet *Amerika* definitivt över. Sannolikt var denna övergång från "Indias" till "Amerika" inte en spansk förtjänst, eftersom spanjorerna alltid föredrog namnet *Indias*. Las Casas skriver om detta:

Det här bedrägeriet eller misstaget, vilket det nu var, samt ordets och vältalighetens makt när det används med god smak tillsammans med Amerigos tystnad angående hans kaptens namn – som var Hojeda – samt hans vana att tala endast om sig själv, och hans tillgivenhet mot kungen Renè, har lett utländska skribenter att kalla vårt fastland Amerika, som om endast Amerigo, och ingen med honom hade gjort dessa upptäckter före andra.⁵

⁵ "This fraud or mistake, whichever it may have been, and the power of writing and narrating well and in a good style, as well as Americo's silence respecting the name of his captain, which was Hojeda, and his care to mention no one but himself, and his dedication to King Renè, these things have led foreign writers to name our mainland America, as

Amerigo Vespuccis brev och dess historiska konsekvenser är säkerligen ett av de bästa exemplen på ordets makt över mänskligt handlande. Men alla benämningar som olika historiska perioder använt sig av måste betraktas med viss misstänksamhet, så även benämningen "Den nya världen". Även om den Nya världen varken var "ny" eller "Indien" inte låg mer i väst än i öst, inte blev upptäckt av Amerigo Vespucci utan av Columbus (om man bortser från det faktum att vikingarna fann sin väg till denna kontinent många århundraden tidigare), finns dock knappast någon användbar alternativ benämning.

Upptäcktsprocessen var inte symmetrisk; upptäckandet var framförallt något som gällde européerna. För kontinentens urbefolkning innebar processen förvisso upptäckten av europeisk kultur, men inte av Europa som sådant. Och vad gäller den egna kontinenten – den så kallade "Nya världen" – hade de upptäckt den flera tusen år tidigare – för dem var den ingen ny värld. Om Amerikas historia före Columbus skriver Björn Olsson:

Latinamerikas historia före Columbus brukar kallas den precolumbianska eran. De första människorna på kontinenten anses ha vandrat över från vad som idag är känt som Sibirien och sedan trängt allt längre söderut, ända ner | till Eldslandet. Invandringen skedde i vågor, den tidigaste kan enligt vissa arkeologer ha ägt rum så tidigt som för 80 000 år sedan. Säkert daterade fynd är 15 000 år gamla. Latinamerikanska kulturer med bofasta, jordbrukande människor som odlade bönor, squash samt den symboliskt viktiga grödan majs går

if Americo alone, and no other with him, had made the discovery before all others." s. 76. Min övers. Från engelskan. "The letter of Amerigo Vespucci and other documents illustrative of his career" Translated, with notes and an Introduction by Clements R. Markham. Hakluyt Society, London.

det att hitta lämningar efter tidigare än 2 000 f.Kr., de äldsta belägna i Guatemalas högland och Belize. Åldersmässigt är dessa civilisationer alltså nästan lika gamla som den västerländska kulturmänniskans urhem i Egypten och i tvåflodslandet kring Eufrat och Tigris.¹⁶

Om det amerikanska folkets uppfattningar kring konsekvenserna av européernas ankomst vet vi egentligen ganska litet. Ett övertygande belägg talar för att européerna betraktades som gudar eller halvgudar. Många européer å andra sidan ville tro att den "Nya världen" var en återfunnen värld, beskriven i Bibeln och andra antika texter. Så lyder till exempel titeln till en översättning av Vespuccis klassiska brev: *Lettera di Amerigo Vespucci delle isole nuovamente trovate in quattro suoi viaggi 1504*. Andra ville se i den en "trolig", "möjlig" eller "förväntad" verklighet. Olaus Magnus kallade denna kontinent för *Det förmodade fastlandet (Crediti continentis)*. Den upptäckta världen kan vara en verklig "ny värld" men också en gammal värld som återupptäcks. Den kan också vara en värld som hade anteciperats, som "förväntades".

I detta möte mellan kulturer från två kontinenter var flera nationer direkt inblandade, men även alla de icke direkt inblandade folken på båda kontinenterna påverkades på ett radikalt nytt sätt. Begreppet "upptäckande" bär inom sig spår av nyhet, av överraskning, av förändring, av pånyttfödande.

När jag i denna text använder termen "indianer", refererar jag till en stor grupp av folk med de mest varierande språk och

¹⁶ "Latinamerikansk idévärld - mellan institution och revolution." Björn Olsson.

I Mohammad Fazlhashemi, Anders; Öckerman, Ronny; Ambjörnsson (red.). *Globalt perspektiv på idéhistoria*. Studentlitteratur, 2000. Sid. 256.

kultur. Beteckningen kommer att användas - vilket för övrigt är rådande praxis i litteraturen sedan 1500-talet - för att referera till "de amerikanska folken", eller bättre, till "det aktuella områdets ursprungliga befolkning". Med Bartolomé de Las Casas ord, kommer jag att referera till dessa "indianas gentes". Termen "indianer" används således när jag vill studera de amerikanska folkens övergripande utbyte med "européerna", oavsett land, kultur och språk. Annars kommer det aktuella folket att specificeras med mera konkreta namn som t ex. "aztekerna" eller "inka". Dessa mer konkreta benämningar är oftast inte de namn som dessa folk gav till sig själva. Problemet med beteckningar på folk och regioner upprepas här. Är de rättvisa eller respektfulla mot dessa folk som till och med kan känna sig kränkta av européernas benämningar? I denna bok kommer dessa termer att användas med full medvetenhet om benämningarnas begränsningar och problem och deras koppling till politiska och etiska kriterier.¹⁷

Studier av de för-columbianska kulturerna är ett kapitel för sig och faller i stor del inom arkeologins vetenskapliga ramar. Det finns dock en rad kulturer som européerna kom i direkt livslevande kontakt med och som därför utgör en del av den moderna världens direkta ideologiska arv¹⁸.

¹⁷ Flores, Fernando. Mellan åsikt och vittnesbörd. Amerika och Västerlandets arkaiska rötter. Uggle, Lund. 2001. Sid.22.

¹⁸ Äldst av de tre är mayakulturen. Mayatalande folk fanns redan för mer än 4 000 år sedan boende i Centralamerikas högländer, men som en mer sammanhållen civilisation började maya ta form under det som kallas förklassisk period, 1500 f. Kr - 250 e.Kr., då med centrum förflyttat ner till djungelområdena i dagens Guatemala, Honduras och Mexiko. Det som tidigare varit byar växte då på flera håll ut till ceremoniella centra av stadskaraktär i vilka arkitektur, konst och långväga handel utvecklades. Pyramidliknande tempel uppfördes med stor arkitektonisk skicklighet i ett antal kultstäder av i vilka det nordguatemalteckiska *Tikal*,

nordhonduranska *Copán* samt sydmexikanska Palenque är de mest kända. Det var under den efterföljande klassiska perioden (250-950 e. Kr.) som maya gjorde sina mest långtgående intellektuella landvinningar. Avancerade kunskaper erövrades inom astronomi och matematik, man upprättade också ett avancerat kalendersystem och en tideräkning. Det var också nu som skrivkonsten framträdde. [...] Samtidigt med mayaimperiets sista dagar började en annan precolumbiansk högkultur att växa i betydelse längre söderut i Latinamerika. I Sydamerika, i ett område i Anderna som idag begränsas i söder av norra Argentina och Chile, i norr av Ecuador, hade ett quechua-talande folk på kort tid byggt upp en avancerad civilisation, inkariket. Under 1200- och 1300-talen hade inka bara varit ett av många små, rivaliserande konungadömen som vuxit fram ur spillrorna av en tidigare högkultur, *huari* (600-1000 e.Kr.), men med början 1438 inledde inkahärskaren Pachacuti Inka Yupanqui ett imperiebygge som ”på mindre än hundra år skulle leda fram till det för-columbiska Amerikas största och mest väladministrerade stat”. Inkariket hade sitt centrum i dagens Peru och har beskrivits som ett tidigt | kommunistiskt samhälle: mat och andra nödvändighetsvaror delades mellan de olika samhällsgrupperna, förnödenheter lagrades i stora gemensamma magasin och relationen mellan härskare och undersåtte framställdes som ett reciprok, ömsesidigt förpliktande utbyte. Det fanns ingen permanent privat äganderätt till jorden, utan officiellt förvaltade kejsaren den åt folket. Inka- riket, eller *Tawantinsuyu* som det kallas på quechua, bestod av fyra provinser som möttes i huvudstaden Cuzco, belägen på nära 4 000 meters höjd.

Den tredje högkulturen, aztekernas, har vissa drag gemensamma med inkariket. Det var en snabbt expanderande civilisation, väl organiserad men mer federalt styrd än inkas, och vid det snabba underkuvandet kunde spanjorerna även här dra fördel av de inbördes strider som pågick. Det aztekiska väldet varade ungefär lika länge som inkas och var lika spektakulärt. Ursprungligen utgjorde aztekerna ett norrifrån kommande jägar- och krigarfolk som på 1200-talet nådde *Anáhuacdalen* där dagens Mexico City ligger. Som intränglingar stötte de på motstånd hos den bofasta befolkningen och lyckades inte erövra de attraktivaste delarna av dalgången, utan fick nöja sig med de mer ogästvänliga trakterna, ett

Om dessa skriver Björn Olsson:

Högkulturerna har avlöst varandra i Latinamerika. Efter de första belägna i Centralamerika finner vi snart nog sådana också i Sydamerika. En del byggdes upp av stationära, jordbrukande människor, andra var mer rörliga, starkt expanderande och imperiebyggande. Många av dem försvann lika spårlöst som de plötsligt framträdde. Men av de precolumbianska kulturerna är det tre civilisationer som framför allt fångar intresset: maya, inka och azteker.¹⁹

Att de flesta av Amerikas folk vid tidpunkten för erövringen levde under arkaiska förhållanden tycks vara obestritt. En viss tveksamhet angående denna punkt gäller dock för de mest komplexa av Amerikas civilisationer som Montezumas och Cortes Mexico. Låt oss därför ägna ett visst utrymme åt att studera denna verklighet för att få en klarare uppfattning av det amerikanska ideologiska material som påverkade dåtidens Europa.

I sin doktorsavhandling *Two Worlds Merging. The Transformation of Society in the Valley of Puebla 1570-1640* (1993) konstaterar Rik Hoekstra:

In the last two decades, the concept of “Asiatic mode of

träsk- och sjöområde med en del beboeliga öar. I samband med bosättningen där övergav de sina egna dialekter och tillägnade sig det dominerande språket i centrala Mexiko, nahuatl. ”Latinamerikansk idévärld - mellan institution och revolution.” (Björn Olsson. I Mohammad Fazlhashemi, Anders; Öckerman, Ronny; Ambjörnsson (red.). *Globalt perspektiv på idéhistoria*. Studentlitteratur, 2000).

¹⁹ Op. cit. Sid. 256-257.

production“has become the point of departure for the description and analysis of prehispanic Mexican land-ownership. The pivot in the concept of the “Asiatic mode of production” is the control by the ruling classes of the means of production, in Mexico mainly land and labour. Control was exerted through social structure (class division) and political institutions (state, tribute, landownership) by which the ruling classes extracted the economic surplus consisting of labour and products. According to the idea of the “Asiatic mode of production”, the commoners were exploited by a ruling upper class, that used the arrangement of society as an instrument.²⁰

Rik Hoekstra använder begreppet ”Asiatic mode of production” men gör ingen referens till dess ursprung. Det har uppenbarligen hämtats från Marx text “Om förkapitalistiska produktionssätt“ från 1857-58. I denna skrift, som hör till Marx mest inflytelserika, jämför den Nya världens mexikanska samhälle med det europeiska 1500-talssamhället, och Marx identifierar här de “asiatiska“ produktionsformerna med de amerikanska ekonomiska systemen. Merarbetet i detta produktionssätt ”gör sig gällande såväl i tribut som i gemensamma arbeten för att förhålliga enheten, [...] enheten kan också omfatta gemenskap i själva arbetet, vilka kan resultera i ett formellt system såsom i Mexiko, och särskilt i Peru“.²¹ Marx presenterar här den asiatiska produktionsformen som ett evolutionsalternativ skilt från det han finner i Europa. Beteckningen “asiatisk“ kan vara miss-

²⁰ Hoekstra, Rik (1993) Two Worlds Merging. “The transformation of Society in the Valley of Puebla“, 1570-1640. CEDLA (Center for Latin American Studies, Amsterdam; s. 24.

²¹ Karl Marx, “Om förkapitalistiska produktionssätt“ (1970) Ett kommenterat texturval av Erik af Edholm. BOC-Universitet, Bo Cavefors Bokförlag. s. 37.

visande eftersom han finner asiatiska produktionssätt både i Amerika och i Europa.²² Utgångspunkten för utvecklingen av klassamhället är människans övergång från nomadisk livsföring till fasta bosättningar. Marx skriver:

Hur mycket denna ursprungliga gemenskap modifieras, om de slutligen slår sig ner, blir avhängigt av olika yttre, klimatologiska, geografiska, fysiska osv, omständigheter, liksom av deras speciella naturliga anlag osv. – deras stamkaraktär. Den av naturen uppkomna stamgemenskapen, eller om man vill hjordväsendet, – gemenskapen i fråga om blod, språk, seder osv. – är den första förutsättning för deras *objektiva livsbetingelser* och för den verksamhet (som herdar, jägare, jordbrukare, osv.), genom vilken deras liv reproduceras och objektiveras.²³

Sådana är enligt Marx de gemensamma grundläggande villkor som gäller för varje grupp människor som övergår till fast bosättning och skapar mer komplexa levnadsförhållanden. Inför olika utvecklingsalternativ är den asiatiska produktionsformen ett alternativ bland andra. Marx fortsätter:

Då enheten är den verkliga ägaren och den verkliga förutsättningen för den gemensamma egendomen, så kan den själv framträda som ett särskilt väsen ovanför de många verkliga enskilda samfunden. I dessa är då den enskilde i praktiken egendomslös, eller också förefaller egendomen – dvs. den enskildes förhållande till arbetets och reproduktionens naturliga betingelser som hörande till sig, som sin subjektivitets objektiva kropp existerande som organisk natur – vara förmedlad genom en avstyckning från den totala enheten, vilken är realiserade i despoten såsom de många sam-

²² Se om detta Op cit., s. 38.

²³ Karl Marx, "Om förkapitalistiska produktionssätt" (1970) s. 36.

fundets far, till den enskilde genom det särskilda samfundets förmedling.²⁴

En slutsats är att den asiatiska produktionsformen kombinerar ett klassamhälle med starka släkterelaterade band. Denna produktionsform ses som en mellanlänk mellan renodlat arkaiska och moderna samhällsformer. Om samhällsstrukturen i 1500-talets Mexiko kan alltså beskrivas som en variant av den asiatiska produktionsformen, kan även i Mexikos fall den kollektivistiska ontologin och dess betydelse för den europeiska idéutvecklingen beläggas. Min slutsats blir att Marx beskrivning är korrekt, och att de erfarenheterna av den "asiatiska" produktionsformen i Mexico påverkade Europa redan från och med 1500-talet.

Koloniseringen, en ständig källa till skuldkänslor och skam

De spanska och portugisiska imperierna har haft en ganska liberal inställning till de transkulturella sexuella förbindelserna. Avståndet mellan indianer, svarta och européer i det ibero-amerikanska kulturområdet har aldrig varit så stora som i det anglosaxiska Amerika. Det finns religiösa och ekonomiska motiv bakom den här verkligheten som även skiljer det spanska Amerika från det portugisiska.

Kanske är det på sin plats att varna för risken att sätta likhetstecken mellan den spanska och den portugisiska kolonialpolitiken. I själva verket fanns det stora skillnader mellan dem. Medan spanjorerna uppfattade kolonierna som en del av det spanska imperiet och från första

²⁴ Op cit. S. 37.

stund gjorde stora ansträngningar för att »civilisera» dessa genom evangelisering och utbildning, behandlade portugiserna Brasilien som en typisk råvarukoloni, inte olik dem som Portugal hade i Afrika och Asien. Det grundades inget universitet i Brasilien under hela den koloniala tiden, ingen nämnvärd kyrkostruktur byggdes upp (ända till 1676 fanns det endast en biskop, i staden Salvador, och han bodde för det mesta i Portugal. Inget kloster bildades i Brasilien före 1677, medan det fanns hundratal i det spanska Amerika) och jesuiternas arbete med guaraniindianerna i södra delen av kolonin utvecklades under ständig kamp mot koloniserarna.²⁵

Diskrimineringen i det spanska Amerika, antog därför andra former. Den var påtaglig i offentliga sammanhang, men mycket dämpad i det privata livet. Resultatet blev utvecklingen av en halvindiisk- och halvfrikansk europeisk kultur, som benämns i litteraturen som *cultura criolla*. Sedan erövringen minskade i den iberioamerikanska världen antalet indianer ständigt, medan antalet criollos ständigt ökade. Amanda Peralta skriver om detta:

Att evangeliseringen var ett medvetet mål för Spanien (man talade om ”den andliga erövringen”) gjorde också att ursprungsbefolkningen, om vilken man hade enats om att den bestod av människor med odödliga själar, alltid på ett eller annat sätt fanns i centrum för konflikterna mellan kyrkan och staten. Som den kubanske författaren Roberto Fernandez Retamar riktigt påpekar, ligger

²⁵ Peralta, Amanda. Teori och praktik i de fattigas universum. En idéhistorisk undersökning av latinamerikansk befrielseologi. Daidalos. 1995. Sid. 25.

den enda avgörande skillnaden mellan den spanska koloniseringsmodellen i Amerika och de anglosaxiska, franska, belgiska, osv., inte så mycket i de objektiva faktorerna som i de subjektiva. Anglosaxarna såg indianerna som en del av den natur de var kallade att besegra och exploatera. Med gott samvete gjorde de det och njöt av det framgångsrika resultatet. Inga kollektiva motstridiga känslor, ingen ångest grumlade deras övertygelse om att de handlade rätt. För spanjorerna däremot var koloniseringen en ständig källa till skuld-känslor och skam. Deras hänsynslösa sätt att behandla indianerna och deras erkännande av indianerna som kristna medmänniskor passade inte ihop. Spanjorerna visste att de inte handlade rätt. De invecklade sig i förklaringar och tusen olika reformarbeten för att rätta till de orättvisa förhållandena. Här ligger förklaringen till att personligheter som Las Casas och andra förkämpar för indianernas rättigheter kunde få stöd och sympati av en stor del av det spanska samhället och även av kungen. Detta ständigt dåliga samvete utgör idag den spanska koloniseringens enda försonande drag, hävdar Fernandez Retamar.²⁶

Kontroversen i Valladolid: Las Casas mot Juan Ginés de Sepúlveda

Året 1550 bestämde kungen Karl V av Spanien att en *junta* (församling) av teologer, domare och höga tjänstemän (sammanlagt femton stycken) skulle diskutera kolonialmaktens rättfärdighet inför indianerna. Det grundläggande temat för en

²⁶ Peralta, Amanda. *Teori och praktik i de fattigas universum. En idéhistorisk undersökning av latinamerikansk befrielse-teologi*. Daidalos. 1995. Sid. 24.

debatt som registrerades i historien som ”kontroversen i Valladolid”, var att bestämma om indianerna hade en mänsklig ”själ” och i så fall hur dessa nya medborgare till det spanska imperiets skulle behandlas. Detta var en historisk händelse av största betydelse eftersom det var första gången som en kolonial makt ifrågasatte det egna agerandet i förhållande till de erövrade folken. Paradoxalt nog gav denna debatt bränsle till Spaniens fiender som så småningom målade Spaniens erövringsmetoder som särskilt brutala. Denna så kallade ”svarta legenden” följde Spanien än till våra dagar. Sanningen var att utan att vara ”mänskliga” i modern mening, tyngdes den spanska erövringen redan från början av mycket starka skuldkänslor. Språkrören för dessa skuldkänslor var munkarna av alla munkordnar. Bland alla dessa fanns den mest engagerade och kompromisslösa av alla, skaparen av den moderna etiken om människornas rätt till ett värdigt liv: Bartolomé de las Casas (1484-1566). Mot Las Casas ställde sig humanisten Juan Ginés de Sepúlveda (1490-1573) som med stöd i Aristoteles lära om *den naturliga träldomen*, försvarade tesen om att indianerna hade fötts till slavar. Anthony Pagden påpekar att diskussionen om indianernas rättigheter måste förstås i denna kontext:

The Greek world accepted, at least in theory, the existence of two distinct forms of slavery, the civil and the natural. Civil slavery was merely a social institution; and it was regarded as a normal, indeed as a necessary part of every civil society. The term “natural slavery” as defined by Aristotle, on the other hand, referred not to an institution but to a particular category of man. The theory of natural slavery was, in fact, the means to explain why it was morally right for one nation – in this case the Greeks

– to enslave members of another.²⁷

Efter Amerikas erövring och redan från femtonhundralets tidigare år, stod motreformationens lärda inför problemet att fastställa indianernas status i den mänskliga familjen. Just när skolastikens kreativa krafter tycktes ha ebbat ut, och den klassiska katolska läran ställdes mot reformationens utmaningar, kom indianernas situation i Amerika att tvinga fram ett återupplivande av Aristoteles och Thomas av Aquinos filosofisk-antropologiska uppfattningar, och resultatet blev en rad impo-nerande utredningar rörande de mänskliga rättigheterna.

Frågan om indianernas mänskliga status hängde således i allra högsta grad samman med motreformationens syn på friheten i allmänhet. Den avgörande debatten angående deras rättigheter utgick utifrån en skolastisk frihetsuppfattning, det vill säga utifrån en uppfattning av frihet som naturlig, som en medfödd och objektiv rättighet tillskriven den mänskliga naturen. Viktigt är också att påpeka att även om större delen av den spanska kyrkan stod på indianernas sida och även om dessa kyrkomän bör tackas för att en hel del av indianskulturen överlevde, var det aldrig fråga om ett bejakande av den indianska kulturen som sådant och knappast av den indianska naturen i sig. Vad beträffar det nödvändiga i att kristna indianerna var biskopen Las Casas och hans motståndare humanisten Ginés de Sepúlveda överens. Båda uppfattade indianerna som lösaktiga i sina seder och tydligt i behov av disciplinering. Motreformationens frihetsuppfattning var klassiskt skolastiskt i sitt sätt att närma sig frihetens problematik. Tanken fokuserades på det som uppfattades vara väsentligt hos den mänskliga

²⁷ Citerat efter Pagden, Anthony. *The Fall of Natural Man. The American Indian and the origins of comparative ethnology*. Cambridge University Press, 1982. Sid 41.

naturen och därför principiellt viktigt. Följaktligen behandlades praktiska problem ur ett etiskt perspektiv och ingen hänsyn togs till de nya och svårlösta politiska problemen som den historiska situationen hade skapat. På så sätt var Bartolomé de Las Casas tänkande delvis dömt till misslyckande.

Kontinentens tredje kulturella källa: afrikanerna

Slaveriets historia brukar delas i två skilda perioder eller system: den "äldre", före 1400-talet och den "moderna" slaverivarianten efter 1400-talet. Det första systemet var den slags *livegenskap* som i allmänhet brukar kallas "den äldre" eller "den milda". Denna form av slaveri innebar egentligen en mildare behandling av tillfångatagna fiender. De fick en chans att undgå döden genom att överlämna sig till segraren. Den moderna varianten av slaveri fick en större spridning och baserades på rastillhörigheten.

I såväl den antika stadsstaten som plantagens koloniala värld skulle de styrande klasserna, på grund av arbetskraftsbrist och bristfälliga tekniska resurser, åderlåta den tjänande massan på energi för att producera varor, vilka husbönderna och slavarna inte kunde åtnjuta gemensamt. Härskarna skulle bygga sina framsteg på de förtryckta folkens offer. Den andra formen av slaveri är på sätt och vis en avart av den första.²⁸

Enligt Maurice Lengellé är skillnaderna mellan de två formerna av slaveri desamma som den mellan symbiotiska och parasitära

²⁸ Dessa anteckningarna har sin grund i Maurice Lengellés bok *Slaveriet*. Alhambras Pocket Encyklopedi / 8, 1992

system inom biologin. I den första, ”symbiotiska” slaveriformen kunde husbonde och slav leva sida vid sida, med ömsesidigt utbyte. I den andra, ”parasitära” formen däremot levde slavägaren på sina slavars bekostnad.

När det gäller Amerika talar vi om det moderna slaveriet. Redan från början av Amerikas koloniseringsperiod och bara några år efter Columbus ankomst till Amerika, var det klart för spanjorerna att indianerna inte lämpades för ett liv i slaveri. Det var då man kom på tanken att skaffa sig den behövliga arbetskraften hos afrikaner. Vid 1500-talets början kom de första afrikanska slavar till ön Hispaniola (Nutidens Santo Domingo och Haiti). Öns guvernör klagade år 1503 på att afrikanerna styrde indianerna till att revoltera. Vid 1510 legaliserades försäljningen av afrikanska slavar i det spanska Amerika. De första frakterna av socker odlade av afrikaner i Amerika kom till Spanien år 1516. De första slavarerna kom till Amerika via Spanien men sedan 1518 började slavarerna fraktas direkt från Guineabuktens kust. Frakterna skulle fortgå i över tre hundra år med konsekvensen att miljontals afrikaner tvingades till den Nya världen för att slavarbeta först i kontinentens södra del men sedan även i Nordamerika.

Förslavning av afrikanerna hade redan börjat mycket tidigare i själva Afrika. De härskande samhällen på Afrika hämtade sin arbetskraft från andra folkgrupper. Slavhandel i Afrika organiserades av de muslimska samhällena i väst Sudan redan vid 1400-talet:

Oftast var de bönder som vilkas ställning egentligen skilde sig mycket ringa från trälarnas eller de livegnas i medeltiden Europa och som ansågs oskiljbara från den jord de brukade. Liksom i Europa blev det sed att utnyttja de för arbete i hushållet eller för krigstjänst, att låta dem skaffa livsmedel eller förfärdiga handgjorda varor eller att bruka dem som gåvor eller bytesobjekt. 1493 ärvde till exempel den nye kejsaren i Songhay, askia Muhammed,

från sin föregångare ett antal ”slavfolk”, vilkas slaveri bestod i förpliktelsen att åstadkomma visa fastställda varor eller uträtta vissa tjänster.²⁹

När man tänker på slav arbetskraft tänker man oftast på en okvalificerad arbetskraft endast lämpade för de enklaste arbetsformerna. Men när det gäller Afrika stämmer detta inte alls. Afrika var en folkrik kontinent med samhällen med en lång erfarenhet av odling i tropiska trakter. Deras arbetskunskaper var i detta avseende överlägsna både indianerna och européerna.

Den sociala utvecklingen från 1492 till 1810

Vid 1492 uppskattades antalet indianer i Amerika till 11,3 miljoner –men dessa siffror bör tas med den största varsamhet eftersom forskarnas resultat i frågan varierar mycket. Vid 1570 antalet indianer hade minskat till 9 miljoner.³⁰ Som framgår av respektive tabell (se framåt i texten), hade den genetiska föreningen då börjat för fullt. Amerika före Columbus presenterade tre klara sociala och kulturella civilisationsformer. Den mest komplexa sträckte sig i högplatåerna från Mexico till Peru. Där utvecklades de aztekiska, maya, chibcha och inkanska kulturerna. Den ekonomiska grunden för sådana samhällen var jordbruket som tillämpades med höga teknologiska kunskaper. Där odlades huvudsakligen majs och potatis. Det andra civilisationsområdet, var mindre befolkad och sträckte sig sydöst om Nordamerika, över Venezuelas och Antillernas, samt längs Paraguayfloden i Sydamerika. Här förekom en mindre utveck-

²⁹ Davidson, Basil. *Afrikas historia*. Tema, 1969. Sid.173.

³⁰ Reyes Abadie, Washington och Vázquez Romero, Andrés. *Crónica General del Uruguay*. Banda Oriental; Montevideo, 1979-1980. Alla dessa siffror hämtades från Jaime Vicens Vives *Historia de España*.

lad form av jordbruk som krävde en mindre befolkningstäthet. Den tredje zonen innefattade resten av kontinenten och befolkades av jakt- och samlarkulturer. Man bör också konstatera att stora områden var så gott som obefolkade. De första områdes-samhällena organiserades efter en sammansättning av väl utvecklade klasser och blodsbandsrelationer, med en väldifferentierad aristokrati som styrde så väl den politiska som det religiösa livet. Resten av samhället, bestod av bönder och slaver. Det arkaiska arvet i dessa samhällen hade redan underordnats klassstrukturen. Blodsbanden styrde fortfarande inom varje klass men upphörde i relationen med andra klasser. Klasssamhällen förekom inte i Amerikas övriga civilisationsområden. Dessa följde den arkaiska klanorganisationen där den politiska styrningen fortfarande är klart underordnad blodsbandsrelationen.

Låt oss titta på några uppskattade befolkningssiffror³¹:

1570

Vita	20 000
Afrikaner, mestiser, mulatter	230 000
Indianer	8 950 000
Totalt	9 200 000

Vid 1650-talet hade antalet indianer minskat till 8 400 000.

³¹ Reyes Abadie, Washington och Vázquez Romero, Andrés. *Crónica General del Uruguay*. Banda Oriental; Montevideo, 1979-1980. Alla dessa siffror hämtades från Jaime Vicens Vives *Historia de España*.

Mestis- och mulattbefolkningen räknades till en halvmiljon.

1650

Vita	655 000
Afrikaner	715 000
Mestiser	350 000
Mulatter	240 000
Indianer	8 400 000
Totalt	10 360 000

På 1810-talet fanns på kontinenten omkring 7 miljoner indianer. Under perioden 1650-1810 ökade antalet mestiser från 350 000 till 4 miljoner. Antalet ättlingar till afrikaner var 1810 uppskattade till en miljon. Totalt antal personer som befolkade det spanska Amerika vid 1810-talet var 15 250 000. Detta kan jämföras med Förenta Staternas 10,750 miljoner och Brasiliens 4,5 miljoner.³²

1810

Vita: spanska européer	150 000
Vita: spanska amerikaner	2 900 000
Afrikaner	1 200 000
Mestiser	4 000 000
Indianer	7 000 000
Totalt	15 250 000

³² Ibid.

Under 1500-talets lopp, började det utvecklas skillnader mellan vita spanjorer och vita amerikaner, även kallade *criollos*. Benämningen "criollos", tillämpades först till de afrikaner som var födda i Amerika, men så småningom omfattades även vita amerikaner. För övrigt kallades spanjorer för *gachupines* i Mexico, benämningen som betyder "män med sporrar". I La Plata-regionen kallades spanjorerna för *chapelones*, som betydde "nyinkomna". Motsättningarna mellan dessa två grupper växte sig all starkare och exploderade vid 1810-talet. Under den perioden, favoriserade alltid den spanska kronan sina egna och gav gång på gång bevis på bristande förståelse för de politiska processerna som startade med den amerikanska och den haitiska och den franska revolutionen.

Criollernas band till indianskt blod var allmänt förekommande och därför rådde också en viss antropologisk skillnad mellan vita européer och vita amerikaner. Å andra sidan var vita criollos åtminstone kulturella mestiser och skillnaderna fanns även på det kulturella planet. Det är upplysande att se hur det koloniala samhället såg på sig själv i fråga om rasblandning. Benämningarna var många och inte minst humoristiska. De baserades på hudfärgen, munnens form och tjocklek, ansiktens bredd, kroppsbyggnad, etc. Till exempel finner man: *moriscos*, *albinos*, *coyotes*, *chamizos*, *cambujos*, *albarazados*, *toma-atrás*, *ahi-te-estás*. Det finns mullater som är *prietos*, *pardos*, *anegrados*, *chapurrados* eller *amarillitos*. Mestiser som är *prietos*, *pardos*, *negros retintos*, *amembrillados* och bland de sista registeras *cafés de pasa* och *merinos*. Och vad kan man säga om följande rasbenämning från 1600-talet: "tente en el aire" (flyttar i luften) och "no te entiendo" (förstår dig inte).³³

³³ Reyes Abadie, Washington och Vázquez Romero, Andrés. *Crónica General del Uruguay*. Banda Oriental; Montevideo, 1979-1980. Alla dessa siffror hämtades från Jaime Vicens Vives *Historia de España*.

Av dessa 15 miljoner personer, fördelades sysselsättningen enligt följande: 160 000 var soldater, 30 000 var präster, 20 000 arbetade inom administrationen, 4 miljoner inom jordbruket, 180 000 i gruvorna, 700 000 var hantverkare, 20 000 i diverse industrier, 30 000 inom handeln. Antal kvinnor och barn uppskattades till 7,5 miljoner. För övrigt uppskattas att antalet socialt utstötta som levde i samhällets utkanter nådde upp till 1,5 miljoner personer.³⁴

Det koloniala samhället följde i det strukturspår som den tidigare indianska kulturen hade utvecklat. Det koloniala samhället tog över det indianska kulturarvet genom att anpassa sig till de olika indianska miljöerna och geografierna. Det nya var att den europeiska kulturen var merkantilistisk och följde efter de ädla metallernas spår, och eftersom dessa metaller fanns huvudsakligen i de högt utvecklade indianska samhällena i högplatåerna, koncentrerade sig det spanska koloniala företaget också vid dessa områden. Det var i Mexico och Peru man kunde finna de civilisationer som sedan länge brukade de ädla metallerna för tillverkning av så väl religiösa som profana föremål. I dessa samhällen har de spanska kolonisatörerna levt ett luxuöst liv, full av glans och rikedom. Där kan finnas det bästa av det spanska kulturella arkitektoniska arven. Utanför dessa privilegierade områden, var det koloniala livet mer eller mindre spartanskt. I de stora prärierna i La Platas *pampas*, var det ekonomiska livet byggt på boskapsskötsel och haciendastrukturen. Det är i dessa områden där det spanska motståndet till självständighet kommer att vara som starkast och det är därför inte överraskande, att de stora befrielsekrafterna har sitt centrum å ena sidan Venezuela (Miranda och Bolivar) och å den andra i

³⁴ Reyes Abadie, Washington och Vázquez Romero, Andrés. *Crónica General del Uruguay*. Banda Oriental; Montevideo, 1979-1980. Alla dessa siffror hämtades från Jaime Vicens Vives *Historia de España*.

La Plata-regionen och Chile med José de San Martín, Bernardo O'Higgins och José Artigas i den politiska ledningen.

Merkantilismens frammarsch undanröjer så småningom den traditionella koloniala samhällsordningen. Denna ordning klassificerade människorna efter deras härkomst eller efter deras meriter inför det koloniala företaget. Situationen förändrades från och med 1600-talet, då rika handelsmän kommer att kunna köpa sig adelstitlar och andra inflytelserika positioner.

Det koloniala samhällets ekonomiska enhet var *haciendan*. Det fanns många olika typer av *haciendas* beroende på det område den hade utvecklats och den sociala kompositionen i området. Gemensam för alla, var dess ekonomiska självständighet i fråga om självförsörjning. Förutom huvudproduktionen ägnade de sig åt sidoverksamheter som garanterade den ekonomiska självständigheten. Sockerhaciendan t.ex., ägnade sig även till boskapsskötsel avsedd till både mat och transport, till hantverk för produktion och reparation av redskap, etc. De farmare som ägnade sig åt fårskötsel hade oftast kontakt med *obrajes* eller små vävindustrier till vilka man levererade råvarorna. Haciendaekonomin kan inte förklaras utan en mycket viktig social institution, den av *mayorazgo*, en sorts godsherrestatus som vissa familjer fick, med avsikt att garantera dess egendom för framtida generationer. En *mayorazgo* krävde ett kungligt beslut som meddelades i en högtidlig förrättning. Den utsedda var tvungen att lova uppfylla flera krav och se till att dessa gick i arv till de framtida generationerna. På detta sätt var den ärvda egendomen individuellt ägd, men tillhörande också familjen eller ätten. Därför var denna *hacendado* (hacienda-ägare) aldrig en individuell ägare av kapitalistisk typ. ”Han var *pater familias*, med stöd i släkten, vänner och tjänstefolk. Den verkliga ägaren till herrgården var ätten som diakronisk social verklig-

het.”³⁵

Universitetsväsendet i det spanska Amerika

I det klassiska spanska ordförrådet, benämns ”indiansk” (*indiano*) det som tillhör Amerika, det vill säga Indierna (*Las Indias*). På så sätt kallas universiteten i det för *universidades indianas*. (Det har redan sagts att det inte grundades några universitet i Brasilien under hela den koloniala tiden.³⁶)

Det första universitetet grundas 1538 i Santo Domingo och döptes till *Santo Tomás de Aquino*. Universitetet skapades genom utvidgning av en dominikansk skola som hade grundats 1505. Sedan följde ett till år 1556 även det i Santo Domingo med namnet *Santiago de la Paz*. Mexicouniversitetet bildades 1551. Ytterligare ett universitet bildades på 1500-talet: *San Marcos* universitet i Lima år 1551. Flera universitet grundas under 1600-talet, Guatemalauniversitetet *San Carlos Borromeo* 1676, Jesuiternas universitet i Quito *San Gregorio Magno* år 1620, *San Francisco Javier de Chuquisaca* i Charcas (nuvarande Bolivia) år 1624, Córdoba universitet (nuvarande Argentina) år 1613 och *Universidad de Santo Tomás* i Santiago de Chile år 1617. På 1720-talet följer *San Jerónimo* i Havanna, *San Francisco Javier* i Panama år 1749, *Universidad Real y Pontifi-*

³⁵ Reyes Abadie, Washington och Vázquez Romero, Andrés. *Crónica General del Uruguay*. Banda Oriental; Montevideo, 1979-1980. Alla dessa siffror hämtades från Jaime Vicens Vives *Historia de España*. Sid.170.

³⁶ Peralta, Amanda. Teori och praktik i de fattigas universum. En idéhistorisk undersökning av latinamerikansk befrielseologi. Daidalos. 1995. Sid. 25.

cia i Caracas år 1721 och *Universidad de San Felipe i Santiago de Chile* år 1738.

Efter påvligt privilegiebrev från 1619 och 1634, fick dominikerna respektive jesuiterna rätt att undervisa i ”större frågor” på sina ordinarie skolor, om dessa skolor låg långt borta från Mexico och Lima. Så småningom fick dessa skolor universitetsstatus.

De amerikanska universiteten följde i princip Salamancas universitetsmodell, som i sin tur inspirerades av världens första universitet, det i Bologna. Bologna universitetet grundades av studenter och inte av magistrar, som Paris universitets modell. Modellen gav studenterna stor makt i universitetens organisation och styrning. Så småningom minskade Salamanca-Bologna modellens inflytande och i stället följde man universitetet i Alcalas modell, ett universitet som specialiserade sig att utbilda ledare för kolonialistiska uppdrag.³⁷ Härifrån utformades det missionerande uppdraget i Amerika.

De indianska universiteten var organiserade i fyra fakulteter. Fakulteterna utdelade alla de klassiska examina, baccalar, magister, licentiat och doktorsgraden. Man kunde uppnå doktorsgraden i teologi, medicin, och juridik, medan i filosofi examinerades upp till magistergraden. De filosofiska studierna krävdes som förkunskaper till alla andra studier och inkluderade latinsk grammatik och retorik, logik, etik, fysik, metafysik, och euklidisk matematik.

³⁷ Reyes Abadie, Washington och Vázquez Romero, Andrés. *Crónica General del Uruguay*. Banda Oriental; Montevideo, 1979-1980.

Koloniala bibliotek och tryckerier

Redan från början av den koloniala perioden läste man mycket i den Nya världen. Pedro de Mendoza tog med sig böcker av Petrarca och Erasmus till Amerika år 1536. Redan under 1500-talet fanns stora privata bibliotek i Asunción och Buenos Aires. År 1583 fann man i Lima ett inventarium av böcker tillhörande Juan Jiménez del Río, som bevisar att man läste samma böcker som i Europa. Från 1630 och framåt, publicerades i Spanien med avsikt att sälja böcker i Amerika en *Katalog över böcker för alla fakulteter*. I den katalogen listades klassiska författare som Ovidius, Vergilius eller Cicero samt spanska klassiker som Calderon de la Barca, Cervantes, Quevedo, Lope de Vega och Góngora. Även dåtidens mest kända vetenskapliga böcker fanns i den katalogen.

Det första tryckeriet i Mexico är från 1533 och den första tryckaren tycks ha varit en Magister Esteban Martín, från Granada. Den spanska kronan med stöd av inkquisitionen reglerade strikt vilka böcker som kunde exporteras till Amerika. Den 4 april 1531 stiftades ett regelverk för exporter av böcker till *Indias* som förbjöd t.ex. riddarromaner och annan oanständig litteratur som kunde vara skadlig för indianernas uppfostran. Övriga stiftade regler krävde att tryckningen av indianska ordförråd och översättningar av religiösa texter till indianspråk skulle granskas av myndigheterna. Den affärsman som ville exportera böcker till den Nya världen vände då sig till en kyrklig tjänsteman eller censor som granskade boklistan och godkände exporten. De listorna som har bevarats visar att undantagsreglerna inte följdes upp och att alla de böcker som spanjorer läste i Spanien utan undantag, inklusive riddarromaner, exporterades till Amerika. Cervantes *Don Quixote* t ex. var en av de mest exporterade böcker och förblev en stor säljare i Amerika under hela 1600- och 1700-talet.

Exporten av böcker var så gott som skattefritt i Spanien och detta gynnade tryckeribranschen i metropolen som blomstrade

under hela kolonialtiden. Å andra sidan blev detta katastrofalt för tryckerierna i den Nya världen som hade svårt att konkurrera i både pris och kvalitet. Av den anledningen specialiserade sig tryckerierna i Amerika i utgivningen av böcker på och om indianspråk, en bransch som ingen annanstans kunde göras bättre.³⁸

De spanska missionärerna är de första européer som studerar de indianska språken. Bakgrunden var behovet att sprida det kristna budskapet. Vicente D. Sierras verk *Así se hizo América* (1955) erbjuder en fullständig redogörelse om dessa missionärers lingvistiska insats.³⁹ Sierras avsikt är att försvara Spaniens agerande i Amerika. Trots grova historiska förenklingar har han ibland rätt, som när han menar att missionärernas lingvistiska gärningar under 1500 och 1600-talet är en av alla tiders största språkvetenskapliga prestationer, och att denna enastående insats förtjänar bättre kännedom och ett närmare studium.

Redan under 1500-talet första hälft kommer den första grammatiska studien av aztekernas språk, gjord av Francisco Jiménez. Snart följer Alonso de Molinas *Arte de la lengua náhuatl* samt ett lexikon med 29 000 ord. År 1547 utkommer Andrés de Olmos och Juan Bautista de la Lagunas studier av huasteco och tarasco och tre år senare Olmos studier av totanesco. Fray Melchor de Vargas skriver 1576 en grammatik och ordlista över othomi. Domingo de Santa Marias grammatik och ordlista över mixtecospråket kommer 1560. Studier av zapateco utförda av Pedro de Feria blev klara år 1567, och Diego Carran-

³⁸ Reyes Abadie, Washington och Vázquez Romero, Andrés. *Crónica General del Uruguay*. Banda Oriental; Montevideo, 1979-1980. Nr. 8.

³⁹ Sierra, Vicente D. (1955) *Así se hizo América*. Se mer om detta i Fernando Flores, *Mellan åsikt och vittensbörd*. Amerika och Västerlandets arkaiska rötter. Ugglan, Lund, 2001. Sid.237-239.

zas studier i chontal föreligger 1580 och samma år Andrés de Castros studier i matlatzingo liksom Bartolomé Roldans studier i chuchón. Guatemalas oliam språk, utlateca, chiapaneco. zoque, tzendal, quiché, cahchiquel, tzuhil, name och chiamenteco utforskas år 1560 av Francisco de Cepeda, Juan de Torres, Pedro de Bentazos och Francisco Parra. De karibiska språken, saliva, chiricoa, betoya, ayrica, chayma, jirara, achagua och serusa med flera, undersöktes år 1550 av Juan Azpilcueta Navarro och år 1595 av José Anchieta. Ludovico Bertonio ägnade 40 år åt att studera aymaráspråket. Torres Rubio i Ore och Domingo de Santo Tomás studerade år 1560 quichua och ytterligare studier av Alonso de Barzana blev klara 1584 och 1590 av Diego Ortiz. Mexico får sitt första tryckeri redan på 1520-talet och under perioden 1524–1572 utges ett hundratal indianspråkiga texter, i de flesta fall orationer, biografier eller översättningar av evangeliet till olika indianspråk.

De språkliga studierna i 1500-talets Spanien är av högsta rang. Undersökningarna av de amerikanska språken är möjligen det bredaste studiet av icke-europeiska språk som någonsin utförts. Antonio de Nebrijas pionjärverk, den första grammatiken över ett romanskt språk, utkom år 1492 och markerade det folkspråkets inmarsch i den europeiska latinska världen. J. B. Scott skriver:

The most inconspicuous of the events of the annus mirabilis of 1492 was the appearance – of all things! – of a grammar. But it was a grammar of the Castilian language. Printing had come into Spain with the accession of Isabella to the throne of Castile. It was probably introduced into Salamanca by one Antonio de Lebrija, also known as Nebrija, the author of the grammar in question– the first grammar of the Spanish language; the first grammar of a vulgar tongue to be

published by any humanist, and the first scientific grammar in any modern language.⁴⁰

Lundalingvisten Bertil Malmberg menar att Nebrijas grammatik representerar en ny tid för den vetenskapliga lingvistikens.⁴¹

Iberoamerikas första författare

Man kan periodisera Latinamerikas idéhistoria på många olika sätt och finna i varje period den röda tråden, huvudproblematiken. Så agerar t ex. en av nutidens viktigaste *pensador*, Leopoldo Zea.⁴² Om man börjar med det spanska kolonialföretaget, kan huvudproblematiken karakteriseras av oppositionen mellan Juan Ginés de Sepúlveda (1490-1573) och Bartolomé de Las Casas. Debatten handlade om indianernas rättigheter och deras mänskliga status. Den fasen slutar efter några århundraden, med utformningen av en *criollo*-intelligens, som är medveten om sin perifera status. Sepúlveda rättfärdigar det koloniala företaget genom att understryka indianernas primitivism och vikten av den spanska civilisatoriska gärningen. Den spanska erövringen är för honom ett gudomligt mandat. Mot Sepúlveda,

⁴⁰ Scott, J. B. (1934) *The Spanish Origin of International Law*, s. 19

⁴¹ Malmberg, B. (1991), *Histoire de la Linguistique*. De Sumer a Saussure. s. 153f, 157. Nebrijas grammatik “[...] représente bien, et à plusieurs points de vue, les débuts d’une nouvelle époque en matière de linguistique scientifique et appliquée. L’importance de son auteur pour la grammaire latine ne doit pas être sous-estimée non plus. – – – La *Gramática Castellana* implique une étape dans l’histoire de la linguistique. C’est une des premières grammaires –et parmi celles-ci sans doute la meilleure– d’une langue moderne.»

⁴² Zea, Leopoldo *Filosofía de la historia americana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1978. Nr. 8.

opponerar Las Casas den spanska kristna humanismen, som förutom Las Casas själv, finner sina män i Luis Vives (1492-1540) och Francisco Vitoria (1486-1546). Enligt det humanistiska argumentet, är varje man värd som individ och har som sådan, rätten att leva ett anständigt liv. Las Casas och Vitorias rättsuppfattning, anteciperar många av de senare liberalistiska principerna och sätter grunden för den moderna människoupfattningen, och den moderna internationella rätten. Men deras humanistiska principer var inte liberala principer. Rätten till ett anständigt liv var inte rätten till ett individualistiskt självständigt liv. För Las Casas och det spanska arvet i Amerika, står alltid friheten för kollektiv frihet, dvs. självständighet som grupp, som kategori av människor, ”indianer” för Las Casas och Vitoria samt även ”kvinnan” och ”barnet” för Vitoria. Det är väsentligt för att förstå Latinamerikas utveckling att skilja på två sorters frihetsuppfattningar, den kollektiva friheten inför andra grupper och nationer, och den individuella friheten, en uppfattning som hämtades senare från den anglosaxiska världen under neokolonialistiska former. Härmed Latinamerikas huvudparadox, att liberalismen kommer hand i hand med neokolonialismen och att frihetskämparna inför omedvetet en ny form av kolonial underkastelse. Det ekonomiska och politiska oberoendet strider mot den individuella friheten och den individuella friheten förutsätter underordnande till neokoloniala projekt. Situationen är så komplicerad att det är svårt att även idag ta ställning inför de många historiska konfrontationerna som under åren präglade den i princip oeniga intelligentsian.

Till skillnad från det spanska koloniala projektet som var ett statsprojekt, föds det angloamerikanska projektet, med en grupp religiösa dissidenter som, efter årtionden av förföljelse, flyttar till den Nya världen med hopp om att finna en friare och rättvisare värld. Den 11 november 1620 anländer till Nordamerika, den första generationen av fattiga puritaner i båten *Mayflower*. Medan de första kolonisatörerna i Nordamerika försöker fullfölja privata intressen, svarade den spanska erövringen för en

statsplan av stora mått. Den kolonialism som följer efter *Mayflowers* ankomst, är därför annorlunda. Även efteråt, när detta projekt övertas av den engelska kronan med avsikt att vinna den internationella marknaden i konkurrens med Spanien och Frankrike, är intelligentsans ideologiska grundidéer mycket annorlunda. Det nordamerikanska medvetandet antar från början liberalistiska och individualistiska förtecken. Årtal av religiös förföljelse, gör detta nya samhälle till den individualistiska frihetens borg. Samtidigt identifieras deras ideal med det modernistiska projektet, som en gång startade med reformationen. Reformatorernas ideologi präglar Angloamerika, och bland alla andra de puritanska idealen.

Men om den puritanska världen var en värld som satt den individuella friheten i centrumet, var den också en värld av oerhörd sekterism. De individer som av någon anledning inte kunde anpassa sig till detta projekt, stängdes utanför och underordnades. Detta gällde särskilt för indianerna som går ett mycket annorlunda öde, än sina fränder i den spanska världen, till mötes. I stället för en påtvingad ackulturisering och *mestisering*, som var den spanska kronans väg till erövring, utrotas de eller segregeras. Samma öde följer afrikanerna där slavismen lämnar spår som upplöstes så sent som på 1960-talet. Liberalismen föddes i Angloamerika som en frihet för vita puritaner. Medan i det spanska Amerika svärdet och Bibeln svarade för två olika organisatoriska strukturer med sina egna och ålderdomliga traditioner, var den angloamerikanska kolonisatören både krigare och präst. Han var samtidigt domare och bödel. Det privata livet i Angloamerika kommer även att identifiera individens rättigheter med individens ägodelar, ägodelar som kommer att försvaras även utanför Angloamerika. Medan de katolska missionärerna tvångsinkorporerade indianerna till kristendomens läror, var de puritanska herdarna inte intresserade av indianernas evangelisering. Man kan i princip sympatisera med puritanernas modernare syn på individens rätt till självbestämmande, men man bör också komma ihåg att alternativet till

evangelisering var utrotning och i bästa fall apartheid.

Av tradition har historieskrivarna beskrivit tre perioder i den koloniala idéhistoriska utvecklingen. Den första perioden omfattar själva ”upptäckandet” med texter skrivna av människor som Columbus och Vespucci. Andra perioden omfattar ”erövringen” och ”koloniseringen” med texter av bland andra Cortés, Valdivia och Bernal Díaz del Castillo. Slutligen själva kolonialtiden med texter som uttrycker de nya kulturella synteser. Här finner vi texter som de av Inkan Garcilaso de la Vega.⁴³ De första intrycken över Amerikas geografi, flora och fauna samt redogörelsen över de första kontakterna med amerikanerna, kan finnas redan i Columbus (1451-1506) första rapporter. Till exempel i hans anteckningar samlade i *Diario del Descubrimiento* och de breven till Spaniens kungar. Brevet känt *Diario del Descubrimiento*, publicerades år 1493 på spanska och översattes omedelbart till latin. Motivet i Columbusbreven påminner om de medeltida texterna, särskilt i avbildningen av en idealiserad natur. Bilden av indianerna ger prov på den begynnande idealiseringen av amerikanerna som så småningom kommer att ge upphov till den ”ädla vilden”.⁴⁴ I Columbus texter kan man finna de första registrerade indianska orden.

Upptäckarnas texter karakteriseras för att vara *krönikor*. Processen berättas i kronologisk ordning, ofta med pedantisk noggrannhet. Den historiska medvetenheten är stor och författaren vet om att man plöjer ny mark. Allmänna historiska redogörelser, brev av administrativ karaktär eller missionärernas berättelser, är alla dessa texter översikter med författarens upplevelser i centrumet. Krönikan har medeltida rötter som

⁴³ Rossiello, Leonardo. *Literatura Hispanoamericana. Época Colonial. La crónica y la prosa novelesca*. Institutionen för Romanska språk. Uppsala, 1992.

⁴⁴ Op. cit. Sid. 3.

tydligt speglas också i riddarromanens genre.

Till samma grupp som Columbus krönika, tillhör Amerigo Vespuccis (1451-1512) brev. Brev som skrevs först på italienska men som omedelbart översattes till latin och andra språk. Vespucci är den första som talar om den *Nya världen* i ett brev från 1505 med titeln *Mundus novus*. Påverkad av Vespuccis brev, trycker kartografen Waldseemüller år 1507, en mapamundi med namnet "Amerika" som den Nya världens benämning.

Gruppen av "erövrare" förenar de författare som efter några år av upptäckande, även måste ägna sig åt de första allvarliga koloniseringsförsöken. Den första av dessa män är Hernán Cortés (1485- 1547), Mexikos erövrare. Mellan 1519 och 1526 skriver Cortés fem brev till Karl V. Breven är kända som *Cartas de relación sobre el descubrimiento y conquista de Nueva Espana*. Dessa brev är översikter över upptäckandet och erövringen av det mäktiga aztekiska imperiet. Cortés som hade studerat humaniora i Salamanca, visar sig vara fullt medveten om den indianska kulturens värde. En annan viktig krönikör är Bernal Diaz del Castillo (1495- 1564). Díaz del Castillo var en soldat som redovisar händelserna utifrån sitt eget perspektiv. Hans *Historia Verdadera de la Conquista de Nueva Espana* publicerades först år 1632. Det finns flera andra exempel av den sorten. Chiles erövrare Pedro de Valdivia (1500-1553) skriver – även han – några brev till Karl V.

En viktig och mycket känd krönika var *Relación de lo acaecido en las Indias en la armada donde iba por gobernador Panphilo de Narvaez*, från 1542, kända för eftervärlden med namnet *Naufragios de Alvar Nuñez Cabeza de Vaca*. Alvar Nuñez Cabeza de Vaca (1507-1559) deltar i Floridas erövring men blev tillfångatagen av indianerna och lever under deras villkor från 1527 till 1537.

Bland krönikörerna fanns de som aldrig satt en fot i Ameri-

ka. En av de var Francisco López de Gómara (1511-1566), författare till boken *Hispania Vitrix*, delade i *Historia General de las Indias* (1552) och *Conquista de México* (1553).⁴⁵ López de Gómara gjorde bekantskap med svensken Olaus Magnus i Italien, med vem han diskuterade om möjligheten till existensen av en landförbindelse mellan Skandinavien och Labrador provinsen i Norra Amerika.

Gonzalo Fernandez de Oviedo (1478-1557) ger ut år 1553 en *Historia General y Natural de las Indias*. Hans klassiska stil är aristotelisk, beskrivande och klassificerande enligt Plinius modell. I Perú finner man Pedro Cieza de León (1518-1560) med sin *Crónica del Perú* från året 1554. I Río de la Plata regionen (nuvarande Argentina, Uruguay, Paraguay och södra Brasilien) finns det Martin del Barco Centenera, med den historiska poesin *Argentina y la Conquista del Rio de la Plata* från 1602 och Ruy Díaz de Guzmans (1554-1629) *Historia del descubrimiento, conquista y población del Rio de la Plata* från 1612. En viktig krönika från 1600-talet är Antonio de Solís y Rivadeneyras (1610-1686) *Historia de la Conquista de México* från 1684.

Även bland missionärerna finns det gott om krönikörer. Men den här gruppen har en annorlunda infallsvinkel. Missionärerna tränger djupare in i indianernas språk, kultur och religion. Behovet att kolonisera indianerna uttrycker sig annorlunda för missionärerna än för kronans kaptener. Missionärernas roll är känsligare och kräver djupare insikt och övertygelseförmåga. Missionärerna behöver räkna med indianernas medgivande och måste lyckas med företaget att förändra indianernas identitet. Indianerna måste sluta att vara indianer för att acceptera den spanska kronan och den kristna tron. Många av dessa missionärer tar indianernas rättigheter på fullt allvar och levererar en av

⁴⁵ Op cit, sid. 7.

modernitetens första viktiga kraftmätning för människornas lika värde. Den viktigaste av alla dessa missionärer var Bartolomé de Las Casas (1474-1566). Han anländer till Mexiko år 1502 från Sevilla med uppgiften att arbeta med indoktrinering av indianerna. Året 1512 blev han präst och börjar omedelbart försvara indianernas sak. Las Casas blev biskop av Chiapas år 1544. Hans mest kända verk är *Brevísima historia de la destrucción de las Indias*, en kort text skriven med starka känslor som fördömer det spanska herraväldet i Amerika, i de mest hårda ordalag. Texten blev mycket känd och under årtal blev den grunden för den s.k. "leyenda negra" (den svarta legenden) som gav det spanska imperiet ryckthet att vara omänsklig. Las Casas skriver också en *Historia de las Indias*, som publicerades först 1876-77. Genom Las Casas känner vi till Columbus rese-skildringar – som Las Casas studerade och noggrant kopierade – eftersom originalen inte har bevarats. Medan Las Casas position i den latinamerikanska världen är unik, gör hans starka ställningstagande för indianerna honom till en kontroversiell figur i Spanien. Hans insats ses som osaklig och partisk, han anklagades ibland också för att ha förrått spanska intressen, eftersom hans skrifter tjänade de engelska och franska intressena i Amerika.

Politiskt eller kulturellt stod Las Casas mycket närmare indianerna än den spanske *conquistadoren*. Man kan av den anledningen betrakta Las Casas som *den första stora amerikanska tänkare*. Las Casas inflytande medverkade till formuleringen av en ny lagstiftning som hade för avsikt att prioritera indianernas indoktrinering över de omedelbara ekonomiska intressen i kolonierna. Dessa *Leyes Nuevas*, från 1542-43, förändrar systemet av *encomiendas* (*encomendar*=överlåta). Encomiendasystemet var både en ekonomisk-administrativ och politisk-administrativ organisationsform gällande under de första 50 åren av det spanska herraväldet i Amerika. Det gav den enskilda kolonistören möjligheten att själv styra koloniseringsprocessen. Kolonistörerna hade makten över ett antal

indianer som tvingades att arbeta inom *encomiendan*. I gengäld var kolonistören tvungen att sörja för dessa indianers välbefinnande och kristen indoktrinering. Men encomenderos direkta intressen vägde mer än de från den avlägsna spanska kronan. Indianerna behandlades mer eller mindre som slavar och konfrontationen med kyrkan blev ett faktum. Efter *Leyes Nuevas* blev encomiendassystemet kvar, men förlorade makten över indianerna.⁴⁶

Tack vare missionärernas insats kunde mycket av den indianska kulturen räddas. Här kan nämnas verken som *Chilam-Balam* och *Popol-Vhu*, samlingar av traditionella mayafolkets mytsamlingar och profetior. I detta sammanhang bör man också nämna Fray Toribio de Benavente (1495 ?– 1569) som av indianerna kallades ”den fattige”, som på indianspråk betyder ”motolinía”. Benämningen adopterar han som pseudonym och året 1536 börjar ”Motolinía” att skriva *Historia de los Indios de Nueva España*.

En annan mycket viktig missionär var Bernardino de Sahagún (1499-1590) som blev en av de första som studerade aztekernas språk: nahuatl-språket. Sahagún skrev en *Historia General de las cosas de Nueva España* och *Islas de Tierra Firme* som avslutades 1569. Verket framför de indianska religiösa uppfattningarna med kunnighet och respekt. Anledningen som orsakade att verket förbjöds och konfiskerades efter Filip II:s order år 1578. Detta mycket viktiga verk, berättar om aztekernas historia före Columbus tid och bygger på indianernas egna redogörelser. Texten är skriven på både spanska och nahuatl-språket och med illustrationer målade av indianerna

⁴⁶ Hoekstra, Rik. Two Worlds Merging. The Transformation of Society in the Valley of Puebla, 1570-1640. CEDLA. Latin America Studies 69, 1993, sid. 50-51.

själva.

Jesuiternas insats i denna kulturella indoktrinering blir allt mer påtaglig från och med 1572. Bland dessa utmärker sig José de Acosta (1539-1600). Hans *Historia natural y moral de las Indias* publicerades 1590 och påverkade många av de mest inflytelserika europeiska tänkare under 1600- och 1700- talet. Hans erfarenheter hämtade han från Peru där han levde mellan 1570 och 1587. Fader Acosta är kanske den första som formulerade teorin om att den amerikanska människan vandrade in i kontinenten från Asien genom norra Amerika.

Chile fick sin krönikör i jesuiten Alonso de Ovalle (1601-1651), författare till *Histórica relación del reino de Chile* som utkom 1646. Nueva Granada, nuvarande Colombien, refererades av mestizen Lucas Fernández de Piedrahita (1600-1688), författare till *Historia de las conquistas del Nuevo Reino de Granada* som publicerades 1666.

Den mest kända av alla de infödda amerikanska krönikörerna var *mesitzen* Garcilaso de la Vega (1539-1616). Han föddes i Cuzco, Peru, son till en spansk kapten och en inkaisk prinsessa. Vid tjugo års ålder reste han till Spanien där han stannade resten av livet. Hans viktigaste verk är *Comentarios Reales*, som inkluderar *Historia General del Perú*. Verket publicerades 1590 i Madrid. *Comentarios Reales* presenterar Inkarikets historia med episka drag och likställer inkarnas civilisations betydelse med spanjorernas.

Under 1600-talet påbörjas den egentliga koloniala perioden. Under den här perioden skrevs en rad historiska texter med tydliga nationalistiska drag. Den äldre krönika-modellen överlämnas och texterna utvecklas till ett mer subjektpräglad innehåll. Den här perioden hör till det spanska imperiets högsta punkt, den s.k. *Siglo de Oro*, med flera stora litterära mästerverk. Till den här gruppen tillhör Carlos de Sigüenza y Góngora. Han föddes i Mexiko år 1645 och dog i samma stad år 1700. Han är samtide till nunnan Juana Inés de la Cruz. Han inträder i den jesuitiska orden 1645 för att lämna den redan året 1667.

Strax efter studerade han juridik, teologi samt indianspråk vid universiteten. År 1662 publicerades *Oriental planeta evangélica* och *Primavera indiana*. Den mexikanska nationalismen får sin grund i hans *Teatro de virtudes políticas que constituyen a un Príncipe* från 1680. Från samma år är *Glorias de Querétaro* och från 1684 *Parayso Occidental*. Sedan följer *Relación de lo sucedido a la armada de Barlovento* från 1691 och *Mercurio Volante* från 1693.

Libra Astronómica y Filosófica skrevs i början på 1680-talet men trycktes först 1690. Verket var ett svar till den kritik som Carlos de Sigüenza y Góngora fick efter en tidigare skrift med namnet *Manifiesto filosófico contra los cometas*, skriven 1681 i anslutning till kometen från året innan. I den skriften argumenterade han emot den vidskepelse som förenades med kometernas vistelse. Skriften från 1681 väckte många lärdas känslor och tvingade Sigüenza y Góngora till en mer artikulär argumentation först i skriften *Belerofonte matemático contra la quimera astrológica* och sedan i *Libra Astronómica i filosófica* skriven i början av 1680-talet men tryckt först 1690. *Libra astronómica* skrevs i polemik med jesuitprästen och matematikläraren Eusebio Francisco Kino, senare känd som den som ansvarade för evangelisering av Sonora och Arizona. Kino kom till Mexiko året 1681 och mottogs av Sigüenza y Góngora med stor gästvänlighet. Han presenterade honom för Sor Juana Inés de la Cruz. Strax efter sin ankomst skrev Kino *Exposición astronómica del Cometa* där han kritiserar Sigüenza y Góngora utan att ens nämna honom. *Libra astronómica* upptar en central plats i Mexikos idéhistoria, eftersom den är uttryck för övergången mellan en arkaisk "astrologisk" syn på kometerna och modernitetens "astronomiska" uppfattning.⁴⁷

⁴⁷ José Gaos skriver: "Polemiken orsakade av kometen från 1680-81 [...] var en polemik orsakade av övergången mellan den arkaiska "astrologis-

De jesuitiska missionerna i Paraguay och Uruguay

Missionsverksamheten i det spanska Amerika var ett fenomen som var typisk för kontinenten och som så småningom utformade missionerna över hela världen. Man kan säga att denna verksamhet redan från början har anpassat sig till den rådande verkligheten för att utgöra en av de mest trovärdiga försök att se händelserna ur ett indianskt perspektiv. Även om man inte får glömma att huvudinriktningen var ackulturisering av indianerna, har man beskrivit missionärernas inställning som *indiancentrist* till skillnad från andra ackulturiseringsförsök som inte tvekade inför behovet att helt utplåna amerikanerna.

När det gäller La Plata-regionen etablerades grunderna för denna verksamhet framför allt av de jesuitiska missionerna i Paraguay och Uruguay. Riktlinjerna för missionsverksamheten i *Indias*, formulerades i Limas Tredje kyrkomöte 1582-83. Detta kyrkomöte anpassade de slutsatserna som den katolska kyrkan i Europa hade kommit överens om i Trento 1545-47 och 1562-63. Man kan säga att missionsverksamheten i Amerika genomströmdes av motreformationens nyformulerade ideologi. För övrigt när det gäller jesuiternas missionsverksamhet i Amerika, formulerades deras grundförfattning i de riktlinjerna som påven Paulus IV, fastställde år 1540. Enligt dessa riktlinjer, skulle missionsverksamheten inriktas att garantera även den sociala och ekonomiska utvecklingen av indianerna. Detta välbefinnande skulle hjälpa indianerna att finna krafter inom sig för den själsliga omvandlingen.

Den jesuitiska verksamheten riktades huvudsakligen till ut-

ka” – och den moderna ”astronomiska” kometuppfattningen.” (“La polémica ocasionada por el cometa de 1680-81 [...] fue una polémica propia del tránsito histórico de la arcaica concepción “astrológica” de los cometas a la moderna concepción “astronómica” de ellos.”) Op. cit. XI-XII.

bildning i alla nivåer. Munkarna rekryterades från alla yrkeskategorier och från flera olika länder. Bland de jesuitiska munkarna fanns läkare och arkitekter, konstnärer och apotekare, ingenjörer och hantverkare, administratörer och pedagoger. Förutom spanjorer och portugiser, fanns det fransmän, engelsmän, italienare och tyskar. Det antalet munkar och associerad personal som verkade i de jesuitiska missionerna året 1748 bestod av 1913 individer.

Jesuiternas missionsverksamhet började i Indien (1541) Japan (1546), Kongo (1547) och Brasilien (1549). Till det spanska Amerika (Lima) kommer 6 munkar år 1574 för att grunda en skola och börja arbeta med evangeliseringen av områdets indianer. Bland de typiska modernistiska dragen som den jesuitiska verksamheten uppvisade, var det att arbeta efter pilotprojekt som sedan utvärderas med avsikt att tillämpas i större sammanhang. I Peru etablerade de sig vid Titicacasjöns område i ett *Reducción* (indianreservat). De lärdomar som jesuiterna drar från denna period kommer sedan att tillämpas i resten av kontinenten. Redan 1609 börjar den jesuitiska verksamheten i Asuncion del Paraguay. De arbetade med *guaycurú* indianer, med *guayrá* indianerna och med *guarani* indianerna. Intressant att notera är att indianerna själva sökte sig till reservaten, med hopp om att få en fristad. Indianerna i området attackerades ofta av brasilianska slavhandlare eller *bandeirantes*. För att försvara sig mot *bandeirantes* tilläts jesuiterna bygga en egen försvarsarmé. Snart hade de ordnat en effektiv militärmaskin som skapades av några av de främste specialisterna. *Bandeirantes* besegrades och den militära kunnigheten och disciplinen, som blev en del av det nya indianska samhället, omvandlade missionerna till ett problem för stormakterna i området. Antalet indianer som levde i de jesuitiska missionerna var 50 000 år 1650 och 150 000 år 1750. Från och med 1700-talet börjar missionens första tryckeri att fungera.

Ekonomins grunder var jordbruksproduktionen. Jorden var fördelad enligt tre egenskapskriterier. *Abámbaé*: (*Abá*: "indian"

och *mbaé*: ”sak som tillhör”). Med andra ord, ”en sak som tillhör indianen eller familjen”. *Tupámbaé*: (*Tupá*: ”Gud”. ”Som tillhör Gud”). Och *Tavámbaé*: (*Tavá*: ”folket”). ”Sak som tillhör folket”. *Abámbaé* bestod av ett stycke jord som familjen odlade för sig själv.⁴⁸ Där arbetade man fem dagar i veckan och allt som producerades konsumerades i hemmet. I *Tupámbaés* jord arbetade alla indianer i kollektiv form och produkterna fördelades bland hela befolkningen. Med den produktionen betalades också kostnaderna för den religiösa verksamheten, inklusive byggande av kyrkor, skolor och verkstäder av olika sort. Med *Tavámbaés* jordproduktionen finansierades de offentliga utgifterna av profan karaktär eller som inte var i direkt förhållande till den religiösa verksamheten, t ex. stöd till andra byar, stöd till änkor och föräldralösa barn och sjuka.

Man tillämpade även boskapsskötsel i stor utsträckning. Provianten av proteinerna var mycket hög. I byn *Yapeyú*, med 1700 invånare t.ex., konsumerades enligt uppgifter 10 000 nötkreatur per år. Till de privata medlen tillhörde jordbruksredskap, jaktvapen och dylik. Eftersom indianerna behöll, till en viss punkt, de egna organisationsformerna, styrdes de egna lagarna parallellt till dem som reglerade missionernas verksamhet. Detta innebar att indianchefer och andra viktiga personligheter, särbehandlades i fråga om små privilegier, t.ex. i klädsels kvalitet och färgrikedom.

På grund av den ideologin, som kännetecknade jesuiterna, blev den politiska och ekonomiska organisationen central för den religiösa verksamheten. Jesuiternas politiska ideologi hade formulerats tidigare i klassiska verk, som Platons *Staten*, Thomas Mores *Utopia*, och Tomasso Campanellas *Solstaden*. Även

⁴⁸ Reyes Abadie, Washington och Vázquez Romero, Andrés. *Crónica General del Uruguay*. Banda Oriental; Montevideo, 1979-1980. Nr. 10.

Bartolomé de Las Casas visioner från 1500-talet, förverkligades i de "jesuitiska republikerna". På detta sätt kan man säga att missionerna i Paraguay och Uruguay, var det närmaste som man hade kommit i förverkligande av en av Västerländernas klassiska politiska visioner. I denna organisation spelade munkarna den roll som Platon gav till filosoferna. Regeringen och ekonomin organiserades kollektivt, utan att följa de dåvarande merkantilistiska principerna.

Indianernas betydelse som slavarbetskraft för de brasilianska *fazendas* (herrgårdarna) låg bakom den portugisiska adelns fiendlighet mot jesuiterorden. Det jesuitiska experimentet slutade med deras fördrivning från Amerika år 1767. Fördrivning av jesuiterna från Amerika var en stor kulturell katastrof och det tog kontinenten hundra år att återhämta den förlorade kulturella nivån.

Missionerna I Sydamerika under 1600- och 1700-talet

Carlos de Sigüenza y Góngora och Olof Rudbeck

Carlos de Sigüenza y Góngora citerade i *Libra astronómica*, Olof Rudbecks bidrag till ett verk med titeln *Theatrum cometium* av Stanislaus Lubienietzki från 1665. Eftersom Sigüenza y Góngora skrev *Libra astronómica* i början av 1680-talet, kan man anta att redan då kände han till Olof Rudbecks text från

1665. Här följer det stycket där Carlos de Sigüenza y Góngora citerar Olof Rudbeck:

Mot den anonyma auktoriteten från Madrid opponerar jag följande. Den första ett utlåtande av Olao Rudbeck hämtat från *Theatrum cometicum* [...].⁴⁹

Carlos de Sigüenza y Góngora kom i kontakt med Olof Rudbeck genom *Theatrum cometicum* av Stanislaus Lubienietzki (1623-1675) som han ofta citerar. *Theatrum cometicum, duabus partibus constans, quarum altera ... cometas anni 1664. & 1665* skrevs av Stanislaus Lubienietzki, en lärd polsk ädling, som var bosatt i Hamburg och som korresponderade med flera

⁴⁹ Rudbecks ord: "Si omnium temporum evolvamur historias, deprehendemus bella, pestem, et id genus saepissime [accidisse] nullo antecedente cometa. Sed et cometae visi aliquando, nulla sequente notabili mutatione rerum, nisi quis, quae sex, octo, decem, pluribusque annis post acciderunt, quam apparuit, ab ipso dixerit significata, aut quae evenerunt ante, cum nonnunquam in medium talium interveniat." *Theatrum cometicum* (605).

Sigüenzas ord: "A la autoridad del Anónimo de Madrid opongo las siguientes, no por otra cosa sino por ser modernas, que es la calidad con que propone y abona las tres de que forma su fundamento. Es la primera de Olao Rudbeck y se hallará en el *Teatro de los cometas*: "Si recorremos las historias de todos los tiempos, descubriremos que muchísimas veces hubo guerras, peste y cosas semejantes sin que antecediera. Ningún cometa. Pero además, algunas veces fue visto cometa, sin seguirse ninguna notable mutación de las cosas, a menos que alguien haya dicho que fueron significados por el hechos que acontecieron seis, ocho, diez y más años después que apareció, o cosas que sucedieron antes, cuando algunas veces se interpone en medio de tales sucesos." *Libra Astronómica y Filosófica*. Universidad Nacional Autónoma de México, 1959. Sid 102.

vetenskapsmän från Sverige. Förutom Olof Rudbeck utnämns Olof Heinsius, Jonas Fornelius, Petrus Fontelius och Magnus Celsius⁵⁰.

Olof Rudbecks bidrag till *Theatrum cometicum* publicerades under rubriken *Communicatio Ubsaliensis* och innehöll 8 kopparstuckna planscher efter Rudbecks ritningar samt 13 figurer från gravörer verksamma i Amsterdam. Rudbecks kometskrift var författad i form av ett brev till Heinsius. Skriver Nordström:

Inledningsvis berättar Rudbeck, att ett utmärkt tillfälle att begrunda kometernas problem givits honom genom de rikhaltiga observationer från hela Europa av 1664 års komet, som han genom Magnus Gabriel de la Gardies nådiga medverkan [...]. I brevets senare del (s. 355-359) meddelar Rudbeck sina, tillsammans med Petrus Fontelius, Jonas Fornelius och Magnus Celsius gjorda bestämningar av kometens positioner under tiden 7 december (g. St.) 1664-10 februari 1665.⁵¹

Rudbecks observationer omtalades och diskuterades livligt av hans samtida bland andra av Hevelius i Danzig, Bullialdus i Paris, Riccioli i Bologna, Kirchner i Rom. Alla dessa astronomer omnämns av Carlos de Sigüenza y Góngora i *Libra astronómica y filosófica*.

Carlos de Sigüenza y Góngoras *modernism* var motsägelsefull. På den punkten kan jag skriva under Octavio Paz ord när han skriver:

I Nya Spanien var varken de intellektuella eller det samhälle som omgav dem beredda att ta steget in i ett mo-

⁵⁰ Johan Nordströms bibliografiska supplement till N. V. E. Nordenmarks *Astronomins historia i Sverige intill år 1800*. Lychnos Bibliotek 17:2 ; Uppsala 1965.

⁵¹ Op.cit.

dernt tänkande. Hos Sigüenza, som under denna tid var den mest upplyste personen i Nya Spanien, stred två epoker om herraväldet. Jag har redan nämnt hans vacklan och skall ge ytterligare exempel. Två år efter essän mot astrologin hänvisar han till "ondskan hos de himlakroppar som gör jorden ofruktbar" och beklagar att det finns vissa "år som styrs av en ond stjärna". Sådana motsägelser följde honom ända till hans dödsstund.⁵²

Som hos alla tänkare under den perioden, är motsägelsefullhet påtaglig. Men den motsägelsefullheten är inte ett särdrag för Nya Spanien utan för hela den lärda kulturella världen, även i Europa. På så sätt måste jag ta avstånd från följande anmärkning hos Paz:

Den tveklukenhet som Sigüenza är ett exempel som upprepas genom hela vår historia och inte bara på tankens fält utan även inom samhällslivet och politiken. I många grundläggande aspekter är Mexiko ett samhälle som ännu inte hunnit fram till den nya tiden, och detsamma kan sägas om övriga Spanskamerika.⁵³

Det är i princip omöjligt att finna någon europeisk tänkare som under 1600-talet inte visade på exakt samma tveklukenhet i fråga om relationen mellan modern och "ockult" vetenskap. I Octavio Paz påstående, gömmer sig ett annat problem som rör nutida forskarens ansvar inför gamla texter. Vad Paz gör är inte att jämföra Sigüenza med sin samtid utan med den utveckling som följde efter. Särskilt med stöd i en ideologi som tillskriver Mexiko en perifer plats. Paz dömer Sigüenza (och Mexiko) efter vad han tror har hänt med den intellektuella utvecklingen fram till Paz dagar. Den historiska meningen produceras bak-

⁵² Paz, Octavio. *Sor Juana*. Stockholm, 1982. Sid. 272-273.

⁵³ Paz, Octavio. Sid.273.

länges. På den punkten är Paz studier ännu ett exempel på Latinamerikas modernistiska strävan efter en plats i den eurocentriska världsordningen.

Från den här utgångspunkten kan jämförelsen Sigüenza - Rudbeck vara av största intresse. Samma tveklöshet mellan modern och arkaiskt tänkande. Det finns t.ex. i Rudbecks skrifter, samma nationalistiska strävan som finns i Sigüenza. Båda verkar för att skapa en "national" historia.

I egenskap av "astronomer" representerar både Rudbeck och Sigüenza dåtidens "moderna" åskådningar. Å andra sidan präglades deras filosofiskhistoriska utgångspunkter av den tidiga ideologiska nationalismen.

Francisco de Vitoria Salamancaskolan och indianernas rättigheter

Dominikanen Francisco de Vitoria (1483/86-1546) hade år 1507 träffat Erasmus i Paris. Mötet var omskakande och även om Vitoria förblev en av Erasmus kritiker, inspirerades Vitoria av detta möte till en förnyelse av det skolastiska tänkandet. I egenskap av *catedrático de Prima* vid universitetet i Salamanca undervisar Francisco de Vitoria mellan åren 1526 och 1540. Några av hans viktigaste föreläsningar har bevarats i studenternas anteckningar. Dessa föreläsningar som är samlade under titel *Relecciones* eller *Repeticiones* gör Vitoria till en av de stora förnyarna av den skolastiska filosofin. De kanske mest betydande bland dessa *Relecciones* var *De indis*, *De jure belli* och *De potestate civili*, vilka kan betraktas som en första ansats såväl till den internationella rätten som till den moderna diskussionen om de mänskliga rättigheterna. Egendomsbegreppet är centralt i Vitorias rättsfilosofi, som inte endast tar upp barbarer-

nas rätt till egendom, frihet och självstyre utan även försvarar kvinnan, barnets – och den sinnessjuke – rätt till egendom.

I texten *De indis* diskuteras om det är korrekt att döpa de otrogna barn mot föräldrarnas vilja. Angående indianernas rätt till egendom, slår Vitoria fast att innan spanjorernas ankomst var indianerna ägare i både offentlig och privat mening och därför bör de behålla samma rättigheter i förhållande till den spanska kronan. Enligt Vitoria den dödlige synden är inget hinder mot äganderätten och han argumenterar med utgångspunkt i den gudomliga rätten, att de otrogna inte förlorar rätten till egendom. De otrogna kan också donera sina ägodelar till andra eller arva dem så länge de inte kan förknippas med brott.

Indianerna i den Nya världen är fria människor som har full rätt till sitt land, till sina marker och övriga ägodelar och ingen furste i världen kan beröva indianerna dessa rättigheter. Inte ens Påven har någon rätt över indianerna. Enligt Vitoria har indianerna full rätt att avgöra om de vill acceptera Påvens vilja eller ej. Om inte har Påven ingen rätt att föra krig mot indianerna eller på något annat sätt påtvinga sin vilja på dem. Vitoria gör klar att religiösa motiv inte utgör en grund för en krigsförklaring. Enligt Vitoria var indianerna inte enbart "otrogna" utan också "jungfruliga" och därför var all våld mot dem aldrig rättfärdig.

Om kvinnan har Vitoria fastställt att: "Kvinnorna kan arva och njuta av eget gods mot de äkta männens vilja och därför är kvinnorna inte *slavar*." Även minderåriga har rätt till egendom och likaså förståndshandikappade som är skuldfria och därför inte ska utsättas för skador.

Vitoria har också uttalat sig emot tortyren: "Om en domare lyckas få ett erkännande genom tortyr, kan det inte användas för en fällande dom, därför att den som på så sätt agerar är ingen domare."

Slutligen om den internationella rätten, har Vitoria skrivit i *De potestate civili*: "Världen i sin helhet, som är som en republik, har makten att lagstifta till förmån för alla. På samma sätt som

majoriteten av ett lands medborgare kan utnämna en gemensam Kung – även mot en minoritets vilja – skulle en majoritet av kristna, mot en minoritets vilja, skapa ett kungarike som alla andra furstar och nationer var tvungna att lyda.”

Kvinnan och äktenskapet under kolonialtiden

Kvinnans situation under den koloniala tidens första år kan man studera framför allt genom den gällande lagstiftning. För den spanske Kungen var inte spanjorerna i Amerika annorlunda spanjorerna i Kastilien. För alla gällde samma lagar men angående äktenskapet påverkades situationen av den i princip låga andelen spanska kvinnor i den Nya världen.⁵⁴ Vid tidpunkten för Columbus första resa levde kvinnan i Kastilien underordnad sin far, någon äldre bror eller någon annan manlig i släkten. Äktenskapet var den enda möjligheten till frigörelse från den faderliga kontrollen men endast för att ingå i den äkta mannens maktsfär. Först som änka hade kvinnan rätt till fria beslut och under strikta förhållanden utöva sina medborgarrättigheter. En vuxen gift kvinna kunde t.ex. inte besluta om sina ägodelar eller resa på egen vilja till Indias. Kvinnan och äktenskapsrätten var inte en del av kyrkorätten utan föll under den kungliga makten över statens välbefinnande och därför reglerades mer av pragmatiska kriterier än av etiska och religiösa ståndpunkter.

I Columbus första resa fanns inga kvinnor med, men i hans andra resa var 30% av de 330 utvandrarerna kvinnor. Detta skedde efter kungligt beslut som även destinerade 64 800 *maravedies* för att betala 6 månader av kvinnornas uppehälle. Under

⁵⁴ Pareja Ortiz, María del Carmen. Un aspecto de la vida cotidiana: La mujer ante el matrimonio en la legislación de Indias. “Hoy es Historia”, Año X, No.60, 1993.

de första åren och i ökande takt börjar kvinnorna resa till Indias för att förenas med sina äkta makar. Denna förening går i princip långsamt men uppmuntrades av statsmakterna och av kyrkan. Även ogifta kvinnor började resa och detta uppmuntrades av det faktum att det var mycket lättare för kvinnor att finna en make i den Nya världen där kvinnans ekonomiska, sociala och kulturella status vägde mindre. Ogifta kvinnor kunde söka resetillstånd hos *Casa de Contratación* i Sevilla. Denna myndighet expedierade utvandrartillstånd till både män och kvinnor enligt några kriterier. Kvinnor som misstänktes ägnas till prostitution t.ex. tilläts inte resa och likaså vägrade man resetillstånd åt zigenarkvinnor. Döttrar till vicekungar och andra höga ämbetsmän fick inte resa för att undvika nepotism.

Bristen på spanska kvinnor rättfärdigade *conquistadorernas* sexuella förhållande med den indianska kvinnan, ett förhållande som antog mycket fria villkor och i vilken kvinnan saknade de mest elementära rättigheterna. Detta bekymrade kyrkan och motiverade bl.a. till Bartolomé de Las Casas engagemang i frågan om föreningen av äkta par splittrade av den Nya världens erövring. *Nueva Españas* vicekung skriver år 1535 att där finns 472 män som väntar på att förenas med sina kvinnor. Mot denna bakgrund reglerades äktenskapets situation på så sätt att gifta män bosatta i Indias inte kunde mot ett fängelsestraff förbli sina kvinnor skilda mer än en period av 3 år.

Bland de kvinnor som reser till Indias, tillhör de som gör det med sina äkta män den gruppen som med rätt kan kallas "kolonisationsatorer". De flesta av dessa kvinnor gifter sig, säljer alla sina ägodelar och emigrerar med förväntningar om att leva ett bättre liv. Företagets kostnader och risker motiverade ofta att äkta par reste utan barnen och äldre släktingar. Dessa stannade i Spanien i väntan på att resa till Indias vid ett senare tillfälle. Utvandring till Indias var alltid ett beslut utan återkallning och därför är de som hade det svårare i Spanien de som först beslutar sig för att utvandra. Kvinnor av högre stånd och bra ekonomisk position var inte positivt inställda till ett riskfyllt äventyr i Indias och

försökte på alla sätt fördröja, om inte förhindra, föreningen med sina män.

Kapitel III: Den förrevolutionära perioden

Upplysning i Iberoamerika

Upplysningen, med sin fokusering i förnuftets betydelse, driver den modernistiska processen ett steg längre. Moderniseringsprocessen som hade börjat med grekerna och romerna för att efter medeltiden få en betydande acceleration med renässansen, motverkar ytterligare samhällets arkaiska arv. Upplysningen fördjupar de mekanistiska drag som styr samhällsorganisationen, en process som började med Maquiavelli och Hobbes och som får sin höjdpunkt med Rousseau Montesquieu och Locke. Makten regleras i författningar som skiljer mellan legislativa, exekutiva och juridiska handlingarna.⁵⁵ Upplysningsfilo-

⁵⁵ Montesquieu, Charles de Secondat, baron de La Brède och de Montesquieu, fransk statsfilosof (1689-1755). Tillhörde ämbetsmannaaadeln, blev 1714 parlamentsråd i Bordeaux. År 1748 utkom det arbete, som gjort honom till ett av det politiska tänkandets största namn, "L'esprit des lois". Den ledande tanken däri är, att samhällsinstitutionerna (lagarna) bära lämpas och bedömas efter folkens olika livsvillkor, deras geografiska och ekonomiska förhållanden, deras storlek, seder, religion, historia o. s. v. Montesquieu erkände därför berättigandet av olika statsformer, så snart de garanterade samhällelig ordning och ett visst mått av individuell frihet. Fullt betryggande fann Montesquieu endast en monarki, där den verkställande makten skulle tillhöra monarken, den lagstiftande en riksförsamling bestående av ett aristokratiskt överhus och ett folkvalt underhus, och den dömande oberoende domare. Uppslaget till maktfördelningsläran, som redan givits av andra,

sofer antar att olika folk ska få leva enligt olika principer och regler, beroende på de fysiska, klimatologiska och historiska villkor. Upplysningsfilosofer ser sig själva som utvecklingsfilosofer, de driver samhället framåt, mot ett bättre och säkrare liv, eftersom det byggs under kontrollerade former. De tror på möjligheten att genom utbildningen påverka de medfödda egenskaperna och förändra dem. På den punkten kommer så småningom romantikerna att skilja sig markant. Upplysningsfilosoferna kommer att hårt kritisera Spaniens- och Portugals behandling av indianerna och afrikanerna i Amerika utifrån Las Casas skrifter. Voltaire, Montesquieu, Marmontel, Raynal och Diderot, kommer att fördöma det iberiska kolonialväldet och mot denna bakgrund tala om människornas och folkens rättigheter.⁵⁶

genomförde Montesquieu så fullständigt, att innehavare av en "makt" aldrig skulle få delta i utövningen av en annan. Maktfördelningsläran har varit av utomordentlig betydelse i den författningsspolitiska diskussionen och tjänat som förebild vid utarbetandet av många författningar, bl. a. för 1809 års svenska författningsverk. Montesquieus verk fingo en icke mindre betydelse på flera områden. Han var den förnämste grundläggaren av den genetiska historieuppfattningen genom att med oerhörd mångsidighet betona allehanda historisk-politiska och fysiska faktorerers betydelse för utvecklingen. Hans av naturvetenskaperna starkt påverkade betraktelsesätt skapade också en ny människouppfattning, alldeles motsatt den klassiska litteraturens. I stället för dennas stiliserade och överkliga människogestalt trädde en mångfald olika, av klimat, miljö o. s. v. bestämda olika folkindividualiteter. Intresset för dessa kom snart att påverka, förnygra och förnya även vitterheten; Montesquieus s.k. klimatlära är ett av de viktigaste tankeferment, som framkalla de förromantiska rörelserna. Nordisk familjebok. Förlagshuset Norden AB, Malmö; 1952.

⁵⁶ Zea, Leopoldo *Filosofía de la historia americana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1978. Sid. 162.

Konservativa mot reformister: ”civilisation eller barbari”

Under upplysning och inför uppgiften att befria sig från den spanska kolonialmakten, börjar criollo-ledarna att profilera sig gentemot den nya politiska verkligheten. En del finner sin plats i en ny kulturell identitet, en criollo-identitet eller mestiso-identitet som ser på varje form av utländskt inflytande med misstänksamhet. Andra människor valde att byta den spanska identiteten mot en fransk eller anglosaxisk identitet. Dessa olika lösningar medförde en konfrontation mellan kulturkonservativa och kulturreformister, som återspeglas i hela 1800-talets ideologiska produktion. Oppositionen genererades i äldre motsättningar, som konfrontationen mellan en stadskultur och en landsbygdskultur, mellan å ena sidan intellektuella oftast uppfostrade i Europa, i direkt kontakt med engelsk och fransk nytänkande, och å andra sidan *gauchos*, *llaneros*, indianer, afrikaner och mestiser som varken kunde läsa eller skriva. För många av dessa intellektuella, handlade befrielsekriget om att få slut på det spanska väldet, inte därför att det var europeiskt, utan därför att det upplevdes som *arkaiskt*.

Den nya criollo-intelligentian i den iberioamerikanska världen, kämpade mot Spanien med olika utgångspunkter och strävade efter olika mål. Upplysningen är den gemensamma utgångspunkten. Men sedan var skillnaderna stora, framför allt i fråga om förståelsen av liberalismen. Alla de var utvecklingens iberioamerikanska förvanter, men inte alla var lika påverkade av europeisk tänkande. Några utgick från upplysta idealen, övergick sedan till romantikens världsåskådning och följde även efter liberalismens principer. Somliga, som Domingo Sarmiento eller Juan Bautista Alberdi, var oerhört känsliga för europeisk kulturell påverkan. Sådant var inte fallet för de äkta gaucho – eller llaneroledare som i fråga om samhällsorganisation var konservativa. Det nya criollo etablissemanget uppdelades då i två huvudgrupper, å ena sidan de konservativa upplysta och å den andra de romantiska och liberala.

Liberalerna i det spanska Amerika saknade under en lång tid den politiska makten. Makten fanns i de konservativas händer, det var de konservativa krafterna som talade de stora massornas språk, och detta språk kunde inte lockas med europeiska frihetsbegrepp som var uttryck av den nya individualistiska liberalismen. *Gauchos, llaneros*, afrikaner och indianer, uppfattade friheten som utövande av ett individuellt odisciplinerat liv, ett liv utan trældom, som uppfattades kollektivt, aldrig individualistiskt. Låt oss precisera att vi skiljer *individuellt odisciplinerat* liv från ett *kollektivt disciplinerat* liv. Med detta menas ett liv i naturen, som erbjöd alla de nödvändiga livsförnödenheterna i en tid där markerna ännu inte hade rustats med hägnad. Deras samhällssyn var kollektivistisk, de följde en ledare, en *caudillo* med vilken man identifierade sig, i vilken man såg den egna identiteten upphöjd till perfektionen. De massor som i det spanska Amerika besegrade det spanska väldet – och på sina håll, även några engelska och franska erövringsförsök – gick in i döden efter en grupptillhörighetskänsla som inte hade någonting att göra med de modernaste europeiska filosofiska tankar. Det var den sortens frihet som *brist på individuell disciplin*, den som både Hobbes och Locke såg i det indianska samhället i Amerika och som fruktades för civilisationens räkning. Utifrån det modernistiska programmet, var den uppstående verkligheten i Amerika ett klart misslyckande och så uppfattades den här verkligheten av de flesta av liberalerna. Andrés Bello skriver att den spanskamerikanska revolutionen, karakteriserades av två verkligheter. Å ena sidan finner man den nationella befrielsen, å den andra, de civila friheterna. I vår revolution skriver Bello var ”frihetssträvandet” en av utlänningarnas ideologiska allierade, som kämpade gömda under befrielsens flagga. Efter befrielsen, var frihetskämparna villiga att fortsätta kampen mot de konservativa för att bestå. Enligt Bello var denna opposition orsaken som låg bakom de många inbördeskrig som efter befrielsen kommer att dominera Latinamerikas politiska arena. Enligt Bello, konfronterar friheten befrielsen, med avsikt att

besegra den. Liberalismen konfronterar konservatismen, för att förhindra den att ta makten i de nya staterna efter Spanien.⁵⁷ I det spanska Amerikas konservativa attityd, ser Bello det spanska arvet, ett arv som måste förändras med lagstiftning och utbildning. Redan i Bellos verk kommer fram 1800-talets ideologiska huvuddikotomi mellan *progress* eller *regress*. Den oppositionen som Sarmiento kommer att föreviga med parollen: *antingen civilisation, eller barbari*. Det nya frihetsprojektet, som formulerades av män som Andres Bello och Victorino Lastarria, gick ut på att förändra människans själ, försökte implantera en ny civiliserat mentalitet, i stället för den gamla spansk-indiansk och ”primitiv”.

Revolutionens ideologiska rötter: Benito Jerónimo Feijóo

Under 1700-talet upplever Spanien en våg av djup pessimism som finner sin språkrör i den benediktiniska munken från Galizien Benito Jerónimo Feijóo (1676-1764). Man betraktar Feijóo som grundaren till den filosofi som uttrycker sig på spanska. Tidigare hade iberiska filosofiska författare – från Seneca i den romerska Spanien till mexikanen Alonso de la Vera Cruz – uttryckt sig på latin.⁵⁸ Vid den tidpunkten hade det franska språket hunnit etablera sig som det europeiska kulturella språket.

Feijóo skriver under 1700-talets första hälft och är en av upplysningens föregångare i Europa och hans texter har en stor

⁵⁷ Zea, Leopoldo *Filosofía de la historia americana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1978. Sid. 201.

⁵⁸ Ardao, Arturo. *Filosofía de lengua española*. Montevideo: Alfa, 1963.

spridning i den spanska världen under perioden. Hans arbete går ut på att bryta den skolastiska dominansen inom den spanska kulturen och införa studierna av de nya vetenskapernas klassiker. Hans två huvudverk är *Teatro Crítico* och *Cartas Eruditas*, två verk i tretton band som utkom mellan 1726 och 1760. I hans texter behandlar Feijóo alla möjliga ämnen med avsikt att bekämpa fördomar och vidskepelser. Genom Feijóo tränger kulturella modernistiska modeller in i den amerikanska *criollos* tänkandet som de nya vetenskaperna medförde. Den katolska kyrkans motstånd till både Galileis och Newtons idéer och dess identifikation med den spanska kronan och med den spanska kulturen i övrigt, ledde till en identifikation mellan de nya idéerna och *criollernas* nationalistiska känslorna. I samband med den situationen och som en reaktion mot den katolska världsåskådningen, spreds bland de kulturella amerikanska eliterna en utpräglad *deism* eller förnuftsgrundad religionsuppfattning⁵⁹ samt en ny borgerlig ideologi som opponerade den fria företagsamheten mot den traditionella aristokratiska synen på de ekonomiska värdena.

Med upplysningen, startar en ideologisk process som kommer att placera frihet, förnuft, vetenskap och nationalism i centrum under hela 1800-talet. Dessa ideal kommer att förändras i uttrycksform men inte i innehåll. Först romantiken och

⁵⁹ deism (fr. *déisme*, av lat. *de'us* 'gud'), dels beteckning för en viss form av gudstro (att Gud uppfattas som avlägsen från världen och inte ingriper i det historiska skeendet, jfr Gud), dels en bestämd teologisk och religionsfilosofisk riktning som hade sin höjdpunkt under 1700-talet i Storbritannien. Det gemensamma för de teologer och filosofer som där kallades deister är försöket att förena tro och vetande genom att reducera den gudomliga uppenbarelsens betydelse i teologin. Dendomen är riktig i den mån som den överensstämmer med den naturliga religionen. [...] Anders Jeffner. Nationalencyklopedin. http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=151635&i_word=deism

sedan positivismen och krasusismen, kommer att omformulera samma strävan efter frihet och modernisering som upplysningen var uttryck för. Även om andra namn är värda att nämnas – bland dessa J. F. de Isla, Antonio de Capmany, L. Fernandez de Moratín, Gaspar M. de Jovellanos y Jose Cadalso och Conde de Campomanes⁶⁰, är Feijóo, den stora gestalten under perioden. I hans skrifter undviker Feijóo konfrontationen med *Antiguo Régimens* förespråkare. I en samlad och tillmötesgående stil arbetar han efter en förnyelse av det spanska tänkande. På den punkten skiljer sig Feijóo tydligt från encyklopedisterna. Hans talspråkliga stil med tydliga pedagogiska ambitioner skapade skola i den spanska världen utan att bryta sig lös från den skolastiska traditionen. Av den anledningen bör han betraktas som en förnyare av den spanska skolastiken, snarare än skaparen av en ny filosofi. Den kritiska rationalismen som Feijóos generation levererade trängde djupt in i hela den spanska världen. I den rörelsen finner man rötterna till den liberalism som så småningom kommer att präglade den iberio-amerikanska frihetsgenerationen.

På 1700-talet räknade det spanska Amerika med ett väl utvecklat kommunikationssystem, med en välfungerande postverksamhet och ett spritt system av tryckerier av hög kvalitet. Dessa kommunikationsmekanismer medförde en snabb spridning av den kritiska rationalismen i hela den spanska världen. I snabb takt förändrades den djupa pessimismen till en revolutionär ideologi som hade *Antiguo Régimen* som måltavla. Dessa revolutionära idéer finner sin slutgiltiga utformning i det ideologiska materialet som hämtas från den nordamerikanska, den haitiska (Haiti) och den franska revolutionen. Man kan till exempel konstatera att året 1785 ankom till Mexico vid ett enda

⁶⁰Rreyes Abadie, Washington och Vázquez Romero, Andrés. *Crónica General del Uruguay*. Banda Oriental; 17.Montevideo.

transporttillfälle 38 000 böcker, bland dessa verk Voltaire, Bacon, Descartes, Copernicus, Gassendi, Bayle, Leibnitz, Locke, Condillac, Montesquieu, Lavoisier och Rousseau, samt några band av den berömda *Encyklopedin*. Det är värt att notera att dessa böcker var förbjudna.

Under denna period börjar den kultiverade delen av det spanska Amerika att läsa och uttrycka sig i andra språk än spanska och latin. Det internationella språket blir nu franskan, men även engelskan och italienskan studeras och används ofta.

Intresse i naturvetenskapliga studier är också en av de typiska drag som kännetecknar perioden. I detta sammanhang är det värt att citera bland andra Francisco José de Caldas (1770?-1816) med arbeten i fysik, astronomi, kartografi och botanik samt Celestino Mutis (1732-1808) med arbeten i medicin och botanik, båda verksamma i Nueva Granada samt José Mariano Mociño (1757-1820) författare till *Flora Mexicana* och verksam i Nueva España. Året 1797, knappt ett år efter tillkomsten av vaccinen mot vattenkoppor, hade vaccinering av befolkningen ägt rum i hela Nueva España. I Caracas t.ex. vaccinerades hela befolkningen, en samordnad handling där militära och civila koordinerade sina resurser.

De ekonomiska och politiska ideologierna

Som vi har sett är påverkan av den moderna filosofin i den spanska världen begränsad. Den nya filosofiska andan som härstammade från Descartes, Locke och Spinoza, filtrerades vid inkomsten till den spanska världen av ett förnyat skolastiskt tänkande. På det filosofiska planet, förblev den skolastiska traditionen att vara den dominerande filosofin och spår av den

kan man finna under hela 1800-talet. Ny skolastisk rättstänkande inspirerade särskilt Amerikas revolutionära ideologi genom den spanska filosofen Francisco Suárez (1548-1617) verk⁶¹.

Men om det filosofiska tänkandets inflytande var begränsat, blev inflytande från de franska politiska ideologerna och det engelska ekonomiska tänkandet påtagligare. Det nya politiska tänkandet fick i Montesquieus (1689-1755) verk sin förespråkare. Anledningen bakom Montesquieus framgång kan finnas i hans moderata inställning till de nya idéerna. Hans idéer angående slavarbetets status var tillräckligt flexibla för att passa in i de flesta situationer. Men framför alla andra var Rousseau den som under 1700-talet, mest påverkade det spanskamerikanska politiska tänkandet. Bland de idéer som fick den största genomslagskraften bör räknas den om den ”ideala vilden” och den om människans ”naturliga godhet”.

Rousseaus tänkande kommer till Amerika via Spanien. Rousseaus idéer introducerades i Spanien av ett nätverk för nytt politiskt och ekonomiskt tänkande, *Sociedades Economicas de Amigos del País*. Nätverket grundades i Vaskien år 1764 av Manuel Ignacio de Altuna, en av Rousseaus vänner i Spanien. Rousseaus tänkande i ett essäistiskt format, motverkade den skolastiska traditionen som förespråkades av kyrkan och staten. Den nya tidens behov att kommunicera med en majoritet av utbildade människor behövde ett uttryckssätt som kunde skapa visioner och förmedla nya ideologiska föreställningar med politiska konsekvenser. Det fanns i Rousseaus verk också, en humanism som djupt kritiserade kristendomen. Han fann i de kristna lärorna uppgivenhet som ledde till underkastelse. Den formen av humanism passade utmärkt i den ideologiska kon-

⁶¹ Jesuiten Suárez var den viktigaste av motreformationens tänkare. Föddes i Granada och dog i Lisboa. Han fick av påven Paulus V titeln *Doctor eximius*.

frontationen med kyrkan och den skolastiska filosofin.

En annan viktig tänkare som påverkade den iberomexikanska världen under perioden, var François Marie Arouet Voltaire (1694-1778). Han var handelsman och ägde aktier ett spanskt handelsfartyg som bland andra användes för att transportera spanska soldater år 1756 till kriget mot indianer i de jesuitiska *Misiones* (nuvarande Paraguay). Av Voltaires brev framgår att han hade kontakter med en korrespondent i Buenos Aires från 1756 fram till 1767, när jesuiterna utvisades från Amerika. Hans *Candide* reser genom Paraguay och kommer så småningom till *El Dorado*. Även Voltaires skrivstil passar till tidens behov att konfrontera det skolastiska arvet i den iberomexikanska världen. Hans humor och ironi, skapar en skola av tänkare som med litterära medel utformar ett socialkritiskt tänkande.

Viktigare för den iberomexikanska ideologiska utveckling än både Rousseau och Voltaire var en för vår tid okänd författare: Guillermo Tomas Raynal (1713-1796). Hans *Historia Filosófica y Política de los Establecimientos y del Comercio de los Europeos en las Dos Indias*, förmedlar en förvirrande samling av informationer om Amerika som den franske författaren hämtade från diverse håll. I verket anklagas Europas koloniala makter för diverse brott mot amerikanerna. Raynal försvarade en radikal liberalism och finner i jordbruksproduktionen nyckeln till välfärden.

Angående det ekonomiska tänkande, kan man konstatera att fysiokrater och liberaler, särskilt Smith trängde djupt in i den spanska världen. De engelska ekonomiska idéerna kommer till Amerika genom handeln. Uppenbarligen passade de fysiokratiska idéerna utmärkt till de amerikanska jordägare som för övrigt dominerade den amerikanska ekonomiska produktionen och som reducerade statens roll till en administrativ funktion den s.k. "Laissez-faire, laissez-passer" (låt göra, låt gå-staten):

Fysiokrater (av grek. *fysis*, natur, och *kratein*, härska) ett

antal politiska och nationalekonomiska skriftställare, som under senare hälften av 1700-talet bekämpade den då i de flesta europeiska stater mer eller mindre rådande, i Frankrike genomförda merkantilpolitiken. Det var Quesnay, Ludvig XV:s livmedikus, som gav det första egentliga uttrycket åt de fysiokratiska idéerna. Han utvecklade dessa närmare i *Tableau économique* (1758) samt fick inom kort ett stort antal lärjungar. [...] Innehållet av de lärosatser, vilka förfäktade, det s.k. fysiokratiska systemet är huvudsakligen följande: samhällslivet är, liksom den fysiska världen, underkastat oföränderliga lagar. Även för de ekonomiska förhållandena finnes sålunda en naturlig ordning, och staten bör denna göra sig gällande. Studiet av, denna naturliga ordning lär att jorden (och vattnet) är den enda källan till rikedom och att följaktligen jordbruket med binäringar är den enda näringsgren, som kan i egentlig mening, frambringa rikedom. Varken industrin eller handeln kan öka världens rikedom. Jordbruket åter frambringar en produkt, som ej blott ersätter alla gjorda kostnader utan ger ett överskott ("produit net"), vilket är en ren vinst för samhället. Denna vinst är den enda källan för statens beskattning. Då nu "produit net" tillfaller jordägaren, är jordägarna den enda samhällsklass, som i själva verket kommer att erlägga skatt. Staten bör därför ej pålägga annan skatt än en grundskatt, proportionellt avvägd efter denna "produit net". Av allt detta följer, att staten bör avhålla sig från varje åtgärd som, kan minska jordbrukets "produit net". Alla åtgärder som avser att uppmuntra andra näringsgrenar på jordbrukets bekostnad, äro förkastliga, över huvud kräver den naturliga ordningen, att åt individen in-

rymmes största möjliga, ehuru ej obegränsade, frihet att välja yrke och utnyttja sina ägodelar.⁶²

Adam Smith (1723-90), ärvde de fysiokratiska idéerna och skapade de moderna liberala ekonomiska idéerna. Enligt Smith är arbetet och inte jorden det som skapar rikedom. Individens egenintresse motiverar till produktionen av varor som får sitt värde i utbyte med andra varor i marknaden. Processen regleras av offerten och efterfrågan, process som upphöjs till naturlag. Den fria konkurrensen och arbetsfördelningen skapar en harmonisk och rättvis stat. Staten bör se till att lagarna efterföljs och att staten försvaras från externa angripare men utan att lägga sig i ekonomiska frågor. Hans verk *An inquiry into the nature and causes of the wealth of Ita nations* (1776), översattes till alla europeiska språk och betraktades som den moderna ekonomins grundverk.

Mycket tydliga var fysiokraternas inflytande i hela Iberoamerika särskilt i Rio de la Plata regionen. Hela den dåvarande kritiken mot det spanska monopolet av den ekonomiska produktionen vilade på fysiokratiska grunder. I denna region hade Manuel Belgranos verk stor betydelse. Han var son till en italiensk spånhandlare ursprungligen uppfostrad i de merkantilistiska idéerna och utnämndes till sekreterare till det spanska konsulatet i Buenos Aires år 1794. Så småningom blev han den obligatoriska referenspunkten för alla de *criollos* som i området diskuterade de nya ekonomiska idéerna. År 1810 grundar han tidningen *Correo de Comercio* där den ekonomiska reformen ventileras och diskuteras.

Efter den franska revolutionen, blev den ekonomiska liberalismen den dominerande ideologin i den iberio-amerikanska världen. Man kan säga att den franska revolutionen befäster den

⁶² Nordisk familjebok.Förlagshuset Norden AB, Malmö; 1952.

engelska industrirevolutionen och dess inflytande i Amerika. Den franska revolutionen var det politiska uttrycket av en moderniseringsprocess, som startade under renässansen och särskilt med den amerikanska kontinentens upptäckt och erövring och som kännetecknades av ett ökande avståndstagandet från det skolastiska tänkandet. Huvudströmmen av idéer flyttar sitt centrum från den strikta kollektivistiska kristna världsåskådningen till en sekulariserad, empirisk och individualistisk ideologi. De nya ideologiska vindarna gynnar det privata livet över det offentliga och sätter grunderna för en helt ny typ av samhälle och samhällsorganisation som baserades på den industriella produktionen.

Men processen har även andra tidigare rötter, bland dessa den engelska revolutionen från 1688. En revolution som skapade en ny politisk ordning i England på förnuftiga grunder och som etablerar det demokratiska idealet som den naturliga samhällsordningen, på bekostnad av den traditionella monarkiska uppfattningen.

Den angloamerikanska revolutionen 1763-1776 är en annan viktig inspirationskälla för den iberio-amerikanska världen. Från och med året 1778 hjälpte Spanien till i upproret i de engelska kolonierna. Detta underlättade den revolutionära ideologin att tränga djupt in i den iberio-amerikanska världen. Denna ideologi förmedlades i två mycket betydelsefulla texter: *Självständighetsdeklaration* från den 4 juli 1776 och den *Federala författningen* från 1789. I dessa texter kan man se spår av Hobbes människoupfattning, enligt vilken människan styrs av egoistiska drifter. Även Lockes tänkande kan identifieras. John Lockes (1632-1704) tänkande hör till den engelska revolutionens kulturmiljö, men detta var inget hinder för att inspirera och rättfärdiga den nya revolutionen.

Bland de religiösa ideologierna kännetecknas den angloamerikanska revolutionen av kalvinistiska föreställningar, som skiljer dess ideologiska stoft från andra liknande budskap i t.ex. den fransk-amerikanska och i den iberio-amerikanska revolutio-

nen.⁶³

Den angloamerikanska revolutionen proklamerade för alla människors lika värde. Denna likställdhet garanterades av den individuella friheten och friheten i sin tur garanterade ett glatt och meningsfullt liv. Revolutionen var uttryck för en ny form av framtidsoptimism och skaparglädje med vilken criollos omedelbart kunde identifieras med. Hindren till denna nya framtid identifierades med det spanska herraväldet.

En tredje viktig inspirationskälla blev revolutionen i Haiti. Den utvecklades som en naturlig konsekvens av den franska revolutionen, med vilken många svarta slavar kom i kontakt med genom resor till Frankrike med sina herrar. Ön Santo Domingo var den första av Kolumbus upptäckta områden i den Nya världen. Under några år var den också huvudorten för det kolonialistiska företaget men ersattes sedan av fastlandet. Ön övergavs och blev en naturlig tillflykt för svarta slavar på rym samt för pirater och andra laglösa. Den östliga sidan av ön övertogs så småningom av franska intressen och sedan 1697 kom en tredje del av ön att tillhöra den franska kronan.

Santo Domingo delades då i en spansk och en fransk del: Saint Domingue. Efter den franska revolutionen kommer de franska criollos i konflikt med franska intressen. I konflikten kommer även spanska och engelska trupper att vara involverade. Den 22 augusti 1793 efter en vudu-ceremoni, gjorde de svarta slavarerna uppror under ledningen av Toussaint (1743-

⁶³ Calvinism (kalyinism), den läroåskådning och kyrkliga riktning, som utgår från Johannes Calvin (se d. o.) och ledes av hans grundsatser. Calvin utgick i sin åskådning direkt från Luthers tankar, och den mognade under inflytande av Butzer. Nordisk familjebok.Förlagshuset Norden AB, Malmö; 1952.

1803), en utbildad kristen ledare. De svarta tände eld på plantagerna och dödade alla de vita som de kunde få tag i. Efter många slag kunde den franska armén reducera revoltörerna, men priset var högt. Under konfrontationer dog tiotusen svarta och tvåtusen vita. Den 1 juli 1801, under ledningen av Toussaint (som då ändrar sitt namn till Louverture), tar den svarta befolkning över makten och proklamerade Saint-Dominique som en del av Frankrike men med stor autonomi. Ett år efter, år 1802, anländer en armé på 25000 män, som Napoleon skickade för att reducera upproret. Toussaint-Louverture blev tillfångagtagen och avlider i Frankrike ett år senare. Emellertid försvagar en guldfeberepidemi de franska truppernas möjligheter markant och fransmännen kan inte hindra, att år 1804 förklarar den nya republiken sin självständighet från Frankrike. Namnet som väljs till det nya landet är Haiti som betyder ”det höga landet”.

De revolutionära idéerna fördes in i den iberamerikanska världen även via andra vägar än de mest uppenbara. Bland de ofta gömda fienderna till den spanska kronan bör man räkna judarna. Den judiska spanska eliten som 1492 fördrevs från den iberiska halvön, var också spanjorer som uttryckte sig på spanska och hade flera århundraden av band till kulturen. Sedan de fördrevs från den Iberiska halvön bosatte de sig i Afrika, Syrien, Italien, Palestina och Flandern. Därifrån organiserades motståndet till den spanska kronan genom att stödja reformationen och upplysningen. År 1777 skrev biskopen av Kuba till inkquisitionen: ”Varje dag kommer det hit nya verk som Amsterdam, Lejden, London och andra liknande munnar spyr [...]”⁶⁴

En annan viktig grupp som verkade i Iberoamerika för

⁶⁴ Reyes Abadie, Washington och Vázquez Romero, Andrés. *Crónica General del Uruguay*. Banda Oriental; 17.Montevideo. Min översättning.

de revolutionära idéerna först under 1800-talet, var frimurarorderna. Frimurarorden hämtade sin inspiration i de medeltida fackliga organisationerna. Den första frimurarorden organiserades i England året 1717.

Frimurarorden är ett över hela jorden spritt samfund eller broderskap, vars ledamöter, frimurarna, nyttja symboler och liknelser från murarhantverket som beteckningar på verksamheten inom frimureriet och förbinda sig att hemlighålla f:s tecken och kultbruk. Frimureriet, "den kungliga konsten", är en levnadskonst, som syftar till själisktetiskt fullkomnande av det egna jaget och mänskligheten. [...] Sitt upphov har f. i de medeltida byggnadsgillena i England, en sammanslutning av byggmästare, deras medhjälpare och lärlingar i syfte att främja byggnadskonsten och sammanhålla dess utövare. Under namn av frimurare (*free masons*) började gillena lämna tillträde för icke yrkesmässiga medlemmar ("antagna murare").⁶⁵

I den iberio-amerikanska världen är frimurarorden känd som *masonerna*. Frimurarna organiserades i tre grupper: magister, bröder och lärlingar. Verksamheten krävde hemlighet och plikttrogenhet. Masonerna tränger in i Spanien år 1728 via Madrid grundade av hertigen Felipe de Wharton.

En tredje viktig grupp för spridning av de revolutionära idéerna var jesuiterna. När jesuiterna utvisades från de spanska kolonierna år 1767 och sedan upplöstes av påven år 1773, ägnade de sig till att aktivt göra motstånd till den spanska kronan. Jesuiternas ideologiska redskap kommer att bli den spanska nyskolastikern Francisco Suárez lära om "folkets suveränitet". Ett flertal av de fördrivna jesuiterna flyttar till

⁶⁵ Nordisk familjebok. Förlagshuset Norden AB, Malmö; 1952.

England och arbetar aktivt för den engelska kronan.

Tupac Amarus uppror

Den *Gamla Regimens* kris manifesterades också under 1700-talet, i en rad sociala uppror, som anteciperade det kommande befrielsekriget. Många av dessa förrevolutionära rörelser som djupt skakade den *Regimen Indiano*, gestaltades av *criollos* i öppet konflikt med den spanska kronan. Ett av de viktigaste upproren var den av *comuneros* i Paraguay. Upproret började 1721 och varade fram till 1735 när en rad *encomenderos*⁶⁶ ville utöka arbetskraften på *yerba mate*⁶⁷ plantagerna med indianerna från de jesuiterna distrikten.

Andra uppror där jesuiterna var inblandade ägde rum i Venezuela år 1749. Konflikten gällde denna gång jesuiternas handelsmonopol mot vilken en grupp *criollos* revolterade. Även i *Nueva Granada* (nuvarande Colombia) gjorde *criollerna* uppror år 1780 mot kronans skattepolitik.

Men den viktigaste av alla sociala upproriska rörelserna var den som leddes av José Gabriel Condorcanqui, för eftervärlden mest känd som *Tupac Amaru*.

⁶⁶ *Encomendero* kallas den personen som ansvarar för en *encomienda*, dvs. ett indiandistrikt som förvaltades av en spanjor och som tillät denne att exploatera indianarbetskraft.

⁶⁷ *Matte*: Paraguayte, en i stora delar av Sydamerika allmän dryck, beredd av torkade kvistar och blad av vissa *Ilex*-arter, främst *Ilex paraguariensis*, små träd, som förekomma i skogarna i s. v. Brasilien och angränsande länder. Drycken suges upp med rör och har, då den förtäres utan socker, bitter smak (*matte cimarrao*). M. innehåller koffein och har liksom kaffe stimulerande egenskaper utan att förorsaka sömnlöshet. Nordisk familjebok. Förlagshuset Norden AB, Malmö; 1952.

Tupac Amaru

Tupac Amaru föddes i Tungasuca, Tinta-provinsen, året 1738. Han var son till en indianhövding. Studerade med jesuiterna i Cuzco. Han hade ett eget företag som transporterade varor till Potosi och Lima. Han talade quechua, spanska och latin. Exploatering av indianernas arbetskraft nådde under 1700-talet nya omänskliga nivåer och 1780, med Tupac Amarus ledning, startade ett uppror som snart spreds över hela landet. Han adopterar sitt krigsnamn från en annan indian, som år 1572 slaktades i Cuzco, enligt order av vicekungen Francisco de Toledo. "Tupac Amaru" betyder på quechua-språket "glänsande orm". Upproret varade i två år och slutade med Tupac Amarus och alla sina kamraters död. Dödsdomen ägde rum den 15 mars 1781, och formen talar för sig själv om de rådande förhållandena: först tvingades han närvara vid fruns, barnens och kamraternas död. Sedan knytes hans lemmar till fyra hästar som drog mot olika håll. Efter några misslyckade försök att avliva honom, blev han halshuggen.

Kapitel IV: Befrielsen

Det politiska och ideologiska programmet

Befrielseperioden i den Ibero-amerikanska världen karakteriseras av upplysningsidealen. Revolutionärer organiseras för att besegra den *Antika regimen* med avsikten att ersätta den med en *Ny regim*, baserad i jämlikhetsidealen och frihetsidealerna, med stöd i en ny upplyst författning, grundlagd med förnuft. Till skillnad från de romantiska idealerna som strax efter revolutionen kommer att ta över den iberio-amerikanska världen, är frihetstiden internationalist snarare än nationalist, är optimist inför framtiden och tror på utbildningens förmåga att förbättra människornas möjligheter. Uppbyggnadsgenerationen (dominerade av romantiska idealerna) karakteriseras i stället för sin pessimism, sin eurocentrism och för övertygelsen om medfödda egenskaper.

Befrielsegenerationen har en allmänt fientlig inställning mot Spanien och Portugal, samtidigt som den sympatiserar med det övriga Europa och den europeiska kulturen i allmänhet. Man kan säga att med några undantag är befrielsegenerationen mycket påverkad av fransk och engelsk kultur, samt av revolutionen i Nordamerika. Trots det, har de flesta politiska ledare från befrielsekrigets första år, en ganska positiv inställning till den egna kulturen, som man har börjat förstå och respektera. Män som Simón Bolívar och José de San Martín har lärt sig att uppskatta detta mestissamhälle som är grunden för deras arméer och deras politiska plattform. Efter en eller två generationer med den latinamerikanska romantiken, kommer vi att se hur eurocentrismen ytterligare kommer att förstärkas för att i ideologer som Sarmiento ta avstånd från den folkliga kulturen,

övertygad om dess medfödda underlägsenhet.

Det spanska politiska tänkandet under 1600- och 1700-talet

Det spanska politiska tänkandet påverkades av skolastikens blomstring i den Iberiska halvön under 1600- och 1700-talet. Just när skolastiken förlorade mark i andra delar av Europa, utvecklades i Spanien en originell och kraftfull nytolkning av skolastiska premisser. Mannen bakom denna nyutveckling var jesuiten Francisco Suárez (1548-1617). Suárez politiska idéer presenterades huvudsakligen i två verk, *De Legibus* och *Defensio Fidei*, i vilka han försvarar tesen om statens underordnade ställning i förhållande till kyrkan. Dessa verk anknöt till de klassiska ansatserna från *De Regno ad Regem Cypri* och *la Summa Theologica* av Thomas ab Aquino (1224-1274). Under den nya skolastikens blomstring, deltog den spanska intellektuella eliten i den vetenskapliga debatten som pågick i resten av Europa, men byggde samtidigt en ideologisk mur mot de nya revolutionära idéerna. Den ideologiska muren karakteriserades, å ena sida av en präglad kritik mot all form av *maquiavellism* (Maquiavellis idéer uppfattades som icke kristna) och å andra sidan av en renodlad asketisk och mystisk verklighetstolkning, som trängde djupt in i Spaniens alla klasskicker. Det politiska tänkandet i 1600-talets Spanien saknar därför *ett individualistiskt perspektiv*.

Kärnan i Suárez politiska tänkande, och för övrigt i den skolastiska traditionen, är den att prinsen får sin auktoritet av Gud, men endast så länge den underordnar sin vilja till kollektivet. Den slutgiltiga makten, finns alltid hos detta kollektiv. En politisk interpretation, som i allra högsta grad styrde jesuiternas olika samhällsexperiment i världen och som så småningom ledde till deras fördrivning från Amerika.

Francisco Suárez tänkande kom till Perú vid slutet av 1500-

talet med en av hans lärningar, jesuiten Juan de Atienza. Juan de Atienza ledde senare grundandet av de jesuitiska missionerna i Paraguay. Suárez tänkande fanns också med när Córdobas (nuvarande Argentina) jesuitiska skola grundades år 1612.

Denna situation förändrades delvis på 1700-talet, perioden som har beskrivits som den av de "två Spanien". Å ena sidan en konformist och konservativt Spanien, som rekryterade anhängare i alla samhällsskift, och å andra sidan ett annat Spanien lett av tänkare och konstnärer, som öppnade till de nya ideologiska strömningarna. Dessa intellektuella krafter skulle medverka i spridningen av de nya idéerna i det spanska Amerika. Den spanska illustrationen kan delas i två perioder, den första dominerades av Benito Jerónimo Feijóo (1676-1764) och den andra från och med 1750, dominerades av Gaspar Melchor de Jovellanos (1744-1811).⁶⁸

Liberala strömrörelser: den despotiska illustrationen

Enligt Stoetzer⁶⁹ skiljer sig den moderna staten från den medeltida *civitas terrena* i en utvidgning av staten uppfattad som ett kollektiv av individer. Efter renässans och genom Maquiavellis och Bodins verk, det *res publica christiana*, försvinner den statsformen gradvis och ersätts av en ny teoretisk reflexion som uppfattar prinsens rättigheter som absoluta. Prinsen blir en med staten samtidigt som folkets makt och

⁶⁸ Stoetzer, O. Carlos. Sid 15-19.

⁶⁹ Stoetzer, O. Carlos. *El Pensamiento político en la América española durante el período de la emancipación (1789-1825)* (Las bases hispánicas y las corrientes europeas) Tomos I y II. Madrid, 1966. Sid. 185-187.

rättigheter försvagas. Detta nya form av *despotism*⁷⁰ kombinerades med illustrationens ideal. Nationen uppfostras av en kulturell elit som samtidigt ägnades att bekämpa de ålderdomliga traditioner och vidskepelser genom omfattande sociala reformer. Den despotiska illustrationen krävde den strängaste administrativa centralismen. Den här regeringsformen var den som tillämpades i Spanien och de spanska kolonierna under de 1700- och 1800-talet.

I det spanska Amerika finner man den illustrerade despotismen i republikens Paraguay första år, i José Gaspar Rodríguez de Francia's regering, som varar från 1811 till 1840. Francia var en illustrerad ledare som underordnade folkets frihet i strävan att garantera landets säkerhet. I Nueva Granada (nuvarande Colombia) kan man finna drag av den despotiska illustrationens ideal i generalen Francisco de Paula Santander, en av Bolívars förtroendemän, som så småningom bryter med Bolívars federativa idéer. Hans regering sträckte sig från 1819 till 1828. Till den despotiska illustrationens ideal kan också räknas argentinarerna Bernardino Rivadavia, landets första president (1826-1827). Både Santander och Rivadavia representerade stadskulturens vita och illustrerade elit, som opponerade sig mot landsbygdens mestiskultur och dess politiska intressen. I få ord – för att citera Sarmiento – kan man beskriva den despotiska illustrationens centralism som företrädare för ”civilisationens” ideal, mot landsbygdens konservativa som företrädare för ”barbariets” federativa idéer.

José Artigas och Samuel Pufendorf

Alltid enligt Stoetzer, kan man räkna Samuel Pufendorfs

⁷⁰ *Despotism*: styrelseform, där monarkens vilja är obunden av alla lagar. Nordstedts Uppslagsbok, 1962.

(1632-1694) rättsfilosofiska idéer till dem som under 1700- och 1800-talet hade ett stort inflytande i det spanska Amerika. Han var en av dem som under upplysningen utvecklade den *naturliga rättens* idéer i opposition mot den positiva⁷¹ rätten. Andra kända namn var Juan Locke (1632-1704) (55) och Hugo Grotius (1585-1645). Härstammande från 1500- och 1600-talets spanska rättsfilosofi, kommer den naturliga rättens huvudidéer att vidareutvecklas av Rousseau och den franska revolutionen.⁷² Den naturliga rätten byggde på förnuftets reglerande mekanismer och inte på historiska antaganden. För att grunda den naturliga rätten var det nödvändigt att veta vad det var som var *äkta mänskligt*. Under 1500-talet och under kontakterna med de amerikanska folkens inflytande, utvecklades en uppfattning av den ”primitiva” människan som den ”rena” människan, hon som sedan historien korrumpade. I opposition mot antikens och medeltidens realism, den moderna naturliga rätten, introducerades en idealiserad bild av den förhistoriska människan.⁷³

För alla de olika naturliga rättsteorierna, den politiska verksamheten är konsekvens av en syntes av många individuella handlingar. Men för övrigt var skillnaderna många. Individernas rättigheter betonades av både Locke och Rousseau samt verkade som ideologiska mål för den nordamerikanska och de franska revolutionerna. Inte lika viktig var individens rättigheter för Hobbes och Pufendorf. Pufendorfs idéer befinner sig emellan Hobbes och Locke. Pufendorfs idéer introducerades i Amerika på latin redan 1672, tillsammans med Grotius verk. Men hans idéer spreds senare tack vare en översättning till franskan gjord

⁷¹ Kallas ”positiva”, de rättsliga idéer som utvecklas tillsammans med kulturen i ett historiskt perspektiv.

⁷² Stoetzer, O. Carlos. Sid. 195-196.

⁷³ Stoetzer, O. Carlos. Sid. 197.

av Johannes Barbeyrac (1674-1729)⁷⁴.

Pufendorfs idéer verkade i det spanska Amerika huvudsakligen på två punkter: *federalismen* som ideal och uppfattningen av staten som *social fördrag*. Båda drag kan finnas i Rio de la Platas viktigaste revolutionära ideolog: José Artigas. I Artigas tänkande finner man statsfördragsidealet, enligt vilken en stat som inte kan ta hand om sina medborgares behov, lämnar dessa fria att själva bestämma om ett nytt socialt fördrag som uppfyller de nya kraven. Artigas federalism har också inspirerats av Pufendorf.

Statsfördragsidealet, finns även hos Mariano Moreno, ideologen bakom Buenos Aires 1810: s *Revolución de Mayo*. I Mariano Morenos tänkande, upptäcker man fördragets idéer, när staten uppfattas som en överenskommelse mellan fria individer.

Locke, Montesquieu och Latinamerikas konstitutioner

John Lockes tänkande motsvarar en ny variant av den naturliga rätten, som opponerade både till Hobbes och också Spinoza. Hos honom finner individernas rättigheter ett starkt fäste. Han försvarar de borgerliga och kolonialistiska intressen, som dominerar i den anglosaxiska världen efter 1688 revolution. Han utvecklar ett nytt tankemönster som vilar på fördragets betydelse, i vilket den stiftande verksamheten är den centralaste. Med Locke föddes tanken om en statsorganisation med olika maktcentra som kompletterade varandra och balanserade resultatet.

Lockes tänkande fullföljes av Montesquieu som antar den

⁷⁴ S. Pufendorf. Le droit de la nature des gens, ou système général des principes les plus importants de la morale, de la jurisprudence, et de la politique. Amsterdam 1712. Stoetzer, O. Carlos. Sid. 200.

republikanska formen med folket i centrumet. Hans konstitution antar delning av staten i verkställande, legislativa och rättsliga funktioner.

Locke var känd i Argentina redan 1701 genom jesuiterna i Cordoba. Hans inflytande kan tydligt märkas i Rivadavias regering och dess lagstiftning under perioden 1819-1827.

I Chile märks konstitutionalismens tankar i 1823:s fördraget, i form av införande av makternas fördelning. I Peru kan man se detta inflytande i San Martins olika föreskrifter (*reglamentos*) från 1821. Det samma kan man säga om *Alto Peru:s* (nuvarande Bolivia) federativa konstitution från 1826.

Både Miranda och Bolivar läste Locke och Montesquieu och därför är deras inflytande som starkaste i Venezuela och Nya Granadas (nuvarande Colombias) olika författningar.

Den första mexikanska författningen (Nya Spanien), dikterades den 22 oktober 1814 av en församling ledd av José Maria Morelos. Där finns det en syntes av både skolastiska och konstitutionalistiska idéer där statens maktfördelning är huvudpunkten.

Rousseau, den franska revolutionen, Napoleon och de demokratiska idéerna

Kärnan till de moderna republikanska demokratiska idéerna, föddes med Rousseaus verk och den franska revolutionens ideologi. Även om Jean Jacques Rousseau (1712-1778) var en man av upplysningen, kan han betraktas vara en föregångare till 1800-talets romantiska ideal. Den franska revolutionen markerar både upplysningens höjdpunkt och slutpunkt, samtidigt som den innebär det definitiva genombrottet för Rousseaus tänkande.

Rousseaus inflytande är särskild betydande i tre fält; utbildningen, statsvetenskap och filosofi. Som politisk tänkare bygger

han på Machiavellis, Hobbes och Montesquieus verk för att driva deras teser till en djupare och radikalare individualism. Enligt Rousseau föddes människan fri men bar överallt på kedjor. Den starka individualismen komprimerades med en mystisk kollektivism, som Rousseau fann under formen av ett socialt fördrag som han utvecklade i *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (Paris, 1753); och *Du contrat social, ou principes du droit publique* (Amsterdam, 1762).

Rousseaus inflytande i det spanska Amerika är påtagligt. Han lästes av Francisco de Miranda och Simón Bolívar i Venezuela, av Antonio Nariño, i Nueva Granada, av Antonio Rojas i Chile, av José Baquijano i Peru. Man kan lätt finna spår av Rousseaus tänkande i Mariano Morenos skrifter från 1810 revolutionen i Rio de la Plata. Moreno är den första som publicerar en översättning av Rousseaus verk till spanska så tidigt som år 1810.⁷⁵

Den franska revolutionen från 1789 är både höjdpunkten och negationen av upplysningsrörelsen. Den kan betraktas vara förnuftsidealens och idealismens misslyckande. Kravet om frihet, jämställdhet och broderskap talar om en radikal individualism som stöd till en strak sammanhållning eller kollektivism. Den franska revolutionen öppnar dörrarna för samhällets lägre skift och med det till de första socialistiska ansatserna. Den franska revolutionen förenade Rousseaus idéer med Montesquieus konstitutionalism och maktfördelning, Condorcets utilitarism och Lafayettes förklaring av människans –och medborgarens rättigheter. Den franska revolutionens ideologiska material är rationalistiskt, materialistiskt och mekanistiskt i klar opposition till tidigare politiska verkligheter.

Napoleons inflytande i det spanska Amerikas befrielsekrig

⁷⁵ Støtzer, O. Carlos. Band II, sid. 9ss.

under 1800-talet är påtaglig. Särskilt märkbar är Napoleons inflytande i revolutionens estetiska och etiska framtoningar. Det är fråga om en superstruktur som kombineras med spanska traditionella attityder för att skapa en "förfranskning" av det spanska Amerikas politiska självbilder. Detta är uppenbart hos alla de stora militära ledare, särskilt de som föddes i välbärgade familjer och som fick en europeisk utbildning, t. ex, Simón Bolívar i Venezuela, José de San Martín i Argentina, José de la Riva i Perú och Bernardo O'Higgins i Chile. Den förebilden kan förenklas till en formel: "genial militär hjälte samt originell politisk skapare". Denna formel kallas ofta för "den demokratiska cesarismen". Denna förebild lever vidare i kontinenten än till våra dagar och består som en avvikelse från det traditionella spanska arvet.

Benthams utilitarism i det spanska Amerika

Vid sidan om den illustrerade despotismen, konstitutionalismen och demokratismen kan man finna en fjärde ideologisk idéströmning, denna gång från England: *utilitarismen*. Jeremy Bentham (1748-1832) filosofi utgick från principen att varje människa agerade efter egen nytta. Denna egoism borde kontrolleras genom indirekta mekanismer som skulle garantera de flestas lycka. Benthams filosofi bör räknas till upplysningens projekt. Hans politiska idéer försvarade den republikanska styrformen, parlamentet och den allmänna rösträtten. Inför den koloniala verksamheten följde Bentham Adam Smiths och Malthus befolkningsidéer för att försvara de sociala och ekonomiska fördelar som befolkningen av världens dessertiska områden skulle skapa. På detta sätt var några av hans anhängare inblandade i Australiens kolonisering. Immigrationen av européer till dessertiska områden blev en nyckel projekt för olika argentinska ledare som t. ex. landets första president Bernardino

Rivadavia (1780-1845) som

En generation före Alberdi och Sarmiento hade planer på att befolka de stora tomma markerna i Argentina. Bernardino Rivadavia kom i kontakt med Bentham redan 1815 i samband med ett Englands-besök. Rivadavia var monarkist och Bentham försökte övertyga honom om republikens fördelar för ett land som Argentina. I Nueva Granada (nuvarande Colombia) regerade Francisco de Paula Santander, under perioden 1819-1828. År 1825 lagstiftades om undervisningssystemet, som skulle byggas enligt Benthams filosofiska principer. För övrigt de personliga kontakterna mellan Bentham och de venezolanska ledare Francisco de Miranda, Andrés Bello och Simón Bolívar är väl kända och dokumenterade.

Cadiz fördraget från 1812 och dess betydelse för den Amerikanska revolutionen

Den 2 maj 1808 började det spanska motståndet mot Napoleons ockupationsmakt. Denna ockupation hade försvagat den spanska makten i Amerika och öppnat dörrarna för befrielseörelserna. I oppositionen fanns en dominerande grupp av intellektuella som ville förändra det spanska imperiet i modernistiska riktningar. Motståndet organiserades i *Cortes* (en politisk organisationsform som påminner om parlamentet) i Sevilla och kulminerar med 1812-fördraget som är Spaniens mest liberala fördrag under hela 1800-talet. I detta fördrag erkänns jämställdheten mellan spanskfödda och amerikanskfödda spanjorer. Förhållandet mellan kyrkan och staten förändrades genom bland annat upplösningen av Inkquisitionen. Man försöker förena imperiet under kungens makt och återskapa ett enat imperium genom en rad moderniseringsåtgärder. Men den politiska bakgrunden till konstitutionen ville inte förstå att de olika amerikanska områdena redan hade utvecklat straka nationalistiska

känslor och att spanska privilegier i Amerika inte längre accepterades.

Även om omorganisationen av det spanska imperiet misslyckades och stora delar av den amerikanska kontinenten blev självständigt redan vid 1820-talet, blev Cadiz-fördraget en förebild för de nya nationernas första fördrag. Cadiz-fördraget reflekterade Rousseaus, Lockes och Montesquieus inflytande och genom dess text kom detta inflytande även denna väg till de första amerikanska nationella fördrag. Fördraget behöll en del av det traditionella spanska tänkande. Den mest typiska är anknytningen till den katolska ideologiska traditionen.

José de San Martín och José Artigas: idéhistoriens villkor

Ämnet *idéhistoria* har enligt min mening många beröringspunkter med de andra historiska ämnena. Men låt oss här se på några av dess skillnader. Det klassiska ämnet "historia", som idag snarare skulle kallas "politisk historia", (med modernare varianter som "ekonomisk historia" och "social historia") skiljer sig från idéhistorien, bland annat på grund av förhållandet mellan subjektets egen tid och dess grad av offentlighet. Historiens saklighet grundas för övrigt också på *mekaniska* fakta, händelser som kan dateras kronologiskt och som kan relateras till personer, platser, möten och slagfält. En politisk händelse är aldrig "potentiell" utan alltid "fakta". Idéhistoria kan däremot studera det som aldrig kom upp till den offentliga sfären, det som förblev en tendens, en skiss av en möjlig utveckling. Sakligheten befästs här med hjälp av argumentationens retorik och av sannolikhetsbedömningar. Idéhistoria kan också vara mer eller mindre *personlig*. I det ena fallet är den biografisk, i det andra fallet blir den mentalitetshistoria. Men i båda situationerna är det alltid den *privata* sfären av livet som styr reflexionen.

På grund av det vi har resonerat ovan, kan ett idéhistoriskt perspektiv av Latinamerikas händelser, inte identifieras med en renodlad politisk eller ekonomisk historia. Fallet José de San Martín kan vara ett bra exempel. Ur ett militärt och politiskt perspektiv, är San Martín en avgörande aktör i det spanska Amerikas befrielsekamp. Han organiserade och ledde de arméer som besegrade de spanska styrkorna längs halva kontinenten. På den punkten kan han jämföras endast med Simón Bolívar. Men San Martíns betydelse är närmast "mekanisk". Han "tillverkade" och satte i funktion det militära maskineriet, som omvandlade befrielsen från teori till fakta. Ur ett ideologiskt perspektiv som ser på idéarvet i stort däremot, är hans betydelse mindre viktig.

José Gervasio Artigas å andra sidan, utgör det motsatta fallet. Artigas är den enda av de stora ledarna från befrielsetiden, som inte föddes inom den spanska oligarkin, utan i en *criollofamilj* i Montevideo, en underordnad stad och landsbygd. Han kämpar mot Spanien, men även mot portugiserna å ena sidan och mot Buenos Aires centralism, å den andra. På grund av denna situationens komplexitet, som delvis anteciperade de konflikter som så småningom skulle sönderdela hela kontinenten, blev hans ideologiska program besegrade och hans idéer bannlysta. Det är först vid slutet av 1800-talet som hans tänkande åter studeras, nu i egenskap av "Uruguays befriare", en roll som han aldrig sökte och som är fullständigt främmande för hans idéer. Artigas sammansatta ideologiska arv gör honom till en unik figur som är svår att jämföras. Han är den första som formulerar ett *socialprogram* för de nya latinamerikanska samhällena. Han är den första som tillämpar moderna *krigsrättsliga principer* i en värld av brutalitet och hänsynslöshet. Artigas var federalist och republikan som nordamerikanerna, till skillnad från Buenos Aires män som var centralister och monarkister. Han tog avstånd från *alla* de politiska europeiska makterna och visade sympati endast för den nordamerikanska revolutionen. Han levde i harmoni med *gauchos*, indianerna och svarta och dog 1850 av hög ålder i exilen i Paraguay, efter en fri vald ostracism som varade i 30 år. Utan att vara

främmande för de nya revolutionära idéerna oavsett varifrån de hämtades, förstod Artigas sig på de egna kulturella koderna och levde i fullständigt harmoni med den sociala och naturliga omgivningen. Ur ett idéhistoriskt perspektiv bör – tycker vi - Artigas begreppssystem lyftas upp och analyseras närmare även om deras politiska betydelse var mindre omfattande än andra.

Andres Bello

Andres Bello föddes i Caracas år 1781 och dog i Santiago de Chile år 1865. Han var en av Bolivars medhjälpare i London år 1810 och flyttade till Chile år 1827 där han skriver sina viktigaste verk. Han blev rektor av Santiagos universitet och författare till landets lagbok i civilrätt. Han skrev också ett filosofiskt traktat i Lockes spår med titeln *Filosofía del entendimiento*, samt böcker om det spanska språkets grammatik. Han är en tänkare som tillhör två perioder, upplysningen och romantiken, men hans komplexa personlighet tillåter honom verka över dessa gränser. Bello tillhör gruppen av revolutionärer som ansvarar för utvecklingen av de ideologiska principer som möjliggjorde revolutionen samt den grupp av *pensadores* som markerar startpunkten för den nya nationalismen. Han skriver i tidskriften *El Araucano*, från Santiago de Chile, år 1848 en artikel med titeln *Sättet på vilket man bör skriva historien*. I artikeln framgår de nya nationalistiska idéerna:

Vi vill inte att man ska skriva om Frankrikes krönika. [...] Ska vi hämta vår historia hos Froissart, Comines, Mizeray, eller Sismondi? Den verkliga regressiva processen skulle vara att börja där européerna har slutat. Detta innebär inte att vi vill att man ska stänga ögonen inför det som från Europa kommer. Låt oss läsa och studera den europeiska historien, låt oss acceptera deras exempel, och lärdomar. Låt de användas till modeller för vår egen hi-

storieskrivning. Kan vi finna Chile, med dess egenskaper och karaktär i den europeiska historien? För dess egenskaper och karaktär är det som den historiker i Chile måste redogöra för, oavsett den metod man väljer att använda. (*El Araucano*, Santiago de Chile, 1848).⁷⁶

Revolutionens första steg på fastlandet: Miguel Hidalgo och José María Morelos

Efter den angloamerikanska revolutionen och revolutionen i Haiti, spreds revolutionen till den spanska världen. De första tecknen av denna finns i Mexico. Denna första revolutionära rörelse kommer att misslyckas och dess ledare kommer att

⁷⁶ *Modo de escribir la historia*. [...] No pedimos que se escriban otra vez las crónicas de Francia: ¿qué retroceso cabe en hacer la historia de Chile, que no está hecha; para que ejecutado este trabajo venga la filosofía a darnos la idea de cada personaje y de cada hecho histórico (de los nuestros se entiende), andando con paso firme sobre un terreno conocido? ¿Hemos de ir a buscar nuestra historia en Froissart, o en Comines, o en Mizeray, o en Sismondi? El verdadero movimiento retrógrado consistiría en principiar por donde los europeos han acabado. Suponer que se quiere que cerremos los ojos a la luz que nos viene de Europa, es pura declamación. Nadie ha pensado en eso. Lo que se quiere es que abramos bien los ojos a ella, y que no imaginemos encontrar en ella lo que no hay, ni puede haber. Leamos, estudiemos las historias europeas; contemplemos de hito en hito el espectáculo particular que cada una de ellas desenvuelve y resume; aceptemos los ejemplos, las lecciones que contienen, que es tal vez en lo que menos se piensa: sírvannos también de modelo y de guía para nuestros trabajos históricos. ¿Podemos hallar en ellas a Chile, con sus accidentes, su fisonomía característica? Pues esos accidentes, esa fisonomía es lo que debe retratar el historiador de Chile, cualquiera de los dos métodos que adopte. [...]. (*El Araucano*, Santiago de Chile, 1848)

arkebuseras för att statuera exempel. Men den kommer att ge uttryck för de nya sociala grupperna av mestiser och dess nya politiska intressen. Revolutionens första ledare blev prästen Miguel Hidalgo y Castilla. Hidalgo föddes i Guanajuato, den 8 maj 1753, i en fattig bondefamilj. Han fick utbildas till präst, men påverkades av den upplysta filosofin särskilt av Rousseau. Som konsekvens av detta anklagades han för att ha försvarat den franska revolutionen, för att ha talat illa om Påven, för att ha förnekat den heliga Marias existens och för att ha två egna döttrar som han själv uppfostrade enligt moderna idéer. År 1800 dömdes han av Inkquisitionen för hysande av "farliga idéer" och som straff omplacerades han som präst till en liten by, med namnet *Dolores*. I denna by finner Hidalgo den sociala grunden, som 1810 gör det möjligt för det första spanskamerikanska upproret. Den 15 december 1810 proklamerades:

Låt oss bygga en kongress med representanter från varje stad och varje by, som ägna åt sig att skapa fördelaktiga lagar, anpassade till varje samhälles verklighet. Dessa representanter ska regera med faderlig kärlek, ska behandla oss alla som bröder, ska eliminera fattigdomen och dämpa konsekvenserna av landets katastrofala situation... Man ska stimulera jordbruket och industrin, och strax efteråt, ska alla av landets invånare njuta av landets rikedomar.⁷⁷

Hidalgo blev tillfångatagen, torterad och sedan avrättad. Hidalgos och hans medföljares huvud låg utställda i många år. En av Hidalgos efterföljare var mestisen José María Morelos y Pavón och även han prästvigd. Han föddes i Morelia, den 30

⁷⁷ Reyes Abadie, W. och Vázquez Romero, A. *Cronica General del Uruguay. La emancipación hispanoamericana*. Ediciones de la Banda Oriental. 1979-1980. Min översättning.

september 1765. Han var en *vaquero*⁷⁸, som bar på indianskt, afrikanskt och europeiskt påbrå. Även José Maria Pavón besegrades och avrättades.

Francisco de Miranda: *El precursor*

Den spanskamerikanska befrielsetidens första stora ledare hette Francisco de Miranda. Han föddes i Venezuela 1730, och dog i fångenskap i Cadiz 1816.

Miranda var en äkta revolutionär, med ett djupt engagemang i dåtidens politiska händelser, men med idéer som inte var helt anpassade till dåtidens spanskamerikanska verklighet. Mirandas verkliga politiska scenario var Europa, vars upplysta idéer utformade honom. Han var en äkta *precursor*, dvs. en "föregångare". Han deltog i den amerikanska revolutionen 1780 och i den franska revolutionära armén år 1792. Under alla dessa år utvecklade han en intensiv diplomatisk verksamhet i både Förenta Staterna och Europa, för att få stöd för sina befrielseplaner. Miranda representerade venezuelanska kommersiella intressen, som ville implantera den ekonomiska liberalismen i det spanska Amerika. Han såg i både England och Förenta Staterna en förebild för denna framtida utveckling. Miranda fick Nordamerikas stöd för att företa en invasion i Venezuela år 1806. Invasionen slutade i katastrof. Han återvänder till Venezuela tillsammans med Simón Bolívar för en ny militär aktion 1810. Detta företag varar i två år och slutar i ett nytt nederlag. Han blir osams med Bolívar och överlämnas av Bolívar själv till de spanska auktoriteterna. Han flyttas till Cadiz där han avlider 1816.

Förhållanden mellan Miranda och hans lärjungar kan illustreras av följande berättelse. Bernardo O'Higgins (1776-1842),

⁷⁸ "Cowboy", mexikansk motsvarighet till Rio de la Platas "gaucho" och Venezuelas "llanero".

San Martins kompanjon i Chiles befrielse, berättar att när han en gång hörde på Mirandas politiska visioner, ”kastade han sig i Mirandas armar och bad om tillåtelse att kyssa hans händer”.⁷⁹

Även om Miranda var den revolutionära förebilden, som bland många andra, både Simón Bolívar och Bernardo O’Higgins använde sig av, var den andra generationens ledare mera medvetna om de verkliga förhållandena som rådde i den amerikanska kontinenten och kunde därför göra en bättre anpassning av de europeiska ideologierna.

Simon Bolívar: *El Libertador*

Simón José Antonio de la Santísima Trinidad Bolívar, föddes i Caracas den 24 juli 1783, hos en oligarkisk och förmögen familj. Bolívar blev så småningom den andra av de två mest framgångsrika militära ledare i det spanska Amerikas befrielsekrig. (Jämte honom, José de San Martín⁸⁰, som var

⁷⁹ Ricardo Lorenzo Sanz. *Simón Bolívar*. Madrid. 1978. Sid 48.

⁸⁰ José de San Martín (1778-1850) föddes i Corrientes (Argentina). Som barn flyttade han med sina föräldrar till Spanien där han följde grundskolan i Madrid i *Seminario de Nobles* (Ädelseminariet, en skola som krävde studenternas aristokratiska rötter). Eftersom San Martín inte var en aristokrat, kan man tänka sig att skolan gjorde vissa undantag. Där får San Martín lära sig franska, språket han talade flytande och så öppnade encyklopedisternas texter för honom, författare som han läste livet ut. San Martín fick sin militära grundutbildning i Murcia-regimentet (1789) för att senare delta i krigiska handlingar i Afrika och så småningom i kriget mot Napoleon. År 1812 återvände han till Buenos Aires, men efter en kort vistelse i London. Tillbaka i Buenos Aires grundade han, i samarbete med Carlos de Alvear (1789-1853), Lautaro-logien, ett hemligt nätverk av frimurarkaraktär. Han ansvarade senare för organisationen av kaballeriregementen *Granaderos*, med vilken han besegrade

en stor militärstrateg men som sakande politiska och ideologiska ambitioner). Han uppfostras enligt upplysningsidealen och vid trettonårsåldern initierar den militära banan. Han fullföljer utbildning i regementen *Voluntarios Blancos de los Valles de Aragua* och blir löjtnant år 1798. Så småningom reser han till Madrid och andra europeiska städer. I början på det nya århundradet gifter han sig och reser åter till Europa, där avlider hans fru oväntat. Den andra december 1804 närvarar Bolívar vid Napoleons kejsarkröning.

Året 1810 och med Napoleons trupper i Andalusien, reser Bolívar till England för förhandlingar om stöd till revolutionen. Han reser i egenskap av officiell representant för revolutionärerna i den nybildade *Junta de Gobierno*. I delegationen fanns bland andra Andres Bello. I London möter de Francisco de Miranda – vid den tiden 60 år gammal – och kommer överens om att träffas igen i Venezuela för att starta det militära upproret mot Spanien.

Den 4 april 1812 utsågs Miranda till upprorets militära ledare och de krigiska handlingarna inleddes. Men detta företag slutar så småningom i katastrof. Bolívar och Miranda blev ovänner och Miranda blir tillfångatagen (han avlider sedan i fångenskap den 14 juli 1816).

Den revolution som Miranda, Bolívar och andra ledare tänkte sig under denna inledande fas, var en revolution utan tillräckligt socialt fundament. Alla dessa ledare tillhörde oligarkin, en samhällsklass som hade kommit i ekonomisk konflikt

realisterna i San Lorenzo år 1813. Ett år senare finner man honom i Mendoza där han bildar den berömda *Los Andes*-armé, med vilken han befriade Chile år 1817. Bara några år senare, i 1821, lyckades han besegra det sista spanska motståndet i Lima. Den 25 juli 1822 i Guayaquil, ägde det historiska mötet med Bolívar rum. Sina sista år upplevde han i Frankrike där han avled år 1850.

med den spanska kronan, och som i total självständighet från övriga samhällsskick, ville skilja sina intressen från den spanska kronan. Denna sociala och politiska isolering, dömde varje upproriskförsök till misslyckande. Men efter Mirandas fall, och under Bolivars ledning, kommer denna situation att ändras. Bolivar tillhör den gruppen av oligarker, som under perioden och efter, förstår att Iberoamerika består av en ras- och kulturblandning av fattiga och utbildade människor som lever på landet och med vilka man kan inte kommunicera med de fina salongernas språk och smak.

Bolivar börjar inse behovet av de nödvändiga strategiska förändringar, när han vänder sig åt den svarta republiken Haiti för att få hjälp. Republiken reagerades vid denna tidpunkt av Alejandro Petion, som tog emot den besegrade Bolivar med solidaritet och förståelse. Här finner Bolivar det stöd som han behöver, för att ännu en gång organisera befrielsekampen mot Spanien. Mot det lovade stöd, ville Petion få några garantier i gengäld. Enligt en överenskommelse undertecknad år 1816, förband sig Bolivar att så fort som han och hans trupper hade återvänt till fastlandet, proklamera slaveriets slut.

Men även denna nya expedition slutar i katastrof på grund av den nämnda sociala och politiska isoleringen. Bolivar tvingas återvända till Haiti den 22 augusti 1816, för att söka om mer stöd till det revolutionära företaget. En ny invasion, nu den 31 december 1816, förändrar utgången. Bolivar börjar söka stöd utanför de oligarkiska kretsarna och finner det i den *barbariska* massan från de vidsträckta betesmarkerna. Det är *llaneros* stöd (den venezuelanska motsvarigheten till Sydamerikas *gauchos*), den avgörande faktor som förändrade historiens utgång. *Llane-roledaren* och Bolivars viktigaste förvant, hette José Antonio Páez (1790-1873). Från och med nu och på bara några år, befriade Bolivars armé Venezuela, Colombia, Ecuador, och en del av Peru.

I Angostura kongressen, den 30 januari 1819, formulerade Bolivar några av sina mest berömda ord. Från dessa har jag valt

att översätta följande:

Låt mig påpeka för denna kongress en fråga, som jag betraktar som en av de viktigaste. Låt oss konstatera att vårt folk varken är europeisk eller nordamerikanskt; det är snarare en kombination av Afrika och Amerika, eftersom till och med självaste Spanien, på grund av sitt afrikanska blod, på dess institutioner och dess temperament, faller utanför Europa. Det är i princip omöjligt att avgöra till vilken människofamilj vi tillhör. Den största delen av den indianska befolkningen har utrotats, europén har blandats med amerikanen och med afrikanen, och den senare, med indianen och med europén. Födda från samma moderssköte, är våra fäder av skilt ursprung, och alla de, skiljer sig på hudens färg, en skillnad som har den största betydelse. Vårt skilda ursprung, kräver en fast ledning och ett hanteringssätt av den mest sensibla art. Om vi ska lyckas, bör vi varsamt hantera, detta heterogena samhälle, vars komplicerade och delikata organisation, kan falla sönder inför minsta förändring.⁸¹

I ett avslöjande brev känt som *Carta de Jamaica* från den 6 september 1815, ger Bolivar bevis på sin beläsenhet, sin realism och sin djupa förståelse av tidens problematik och anda i mestisernas kontinent. Här följer några utdrag av detta brev:

Jag skyndar mig att svara på ert brev från den 29 [...]. Ni skriver att tre århundraden har gått sedan de spanska hemskheterna började på Kolumbus kontinent. Hemskheter som vår samtid vägrar att tro på grund av dess perveritet. Las Casas, den filantropiske biskopen av Chiapas,

⁸¹ Reyes Abadie, Washington och Vázquez Romero, Andrés. *Crónica General del Uruguay*. Banda Oriental; 19. Montevideo. Min översättning.

har lämnat till eftervärlden en kort uppräknig av sådana, hämtade i Sevilla från erövrarnas redogörelser. Alla opartiska bedömare har gjort rättvisa till den här vän till mänskligheten som med så stor passion och övertygelse avslöjade inför sin regering och samtida, de mest hemska handlingarna.⁸²

Brevet fortsätter med en jämförelse mellan Napoleons- och spanjorernas behandling av sina fiender:

I ert brev, nämner ni Bonapartes förrådiska handlingsmetoder angående tillfångatagande av Karl IV och Fernando VII, kungarna av en nation som under tre århundraden tog till förrådiska metoder för att låsa in två av Amerikas monarker. Ni ser i detta ett gudomlig återgåldande och ett

⁸² Me apresuro a contestar la carta del 29 del mes pasado que Vd. me hizo el honor de dirigirme, y que yo recibí con la mayor satisfacción.[...]. "Tres siglos ha —dice Vd.— que empezaron las barbaridades que los españoles cometieron en el grande hemisferio de Colón." Barbaridades que la presente edad ha rechazado como fabulosas, porque parecen superiores a la perversidad humana; y jamás serían creídas por los críticos modernos, si constantes y repetidos documentos no testificasen estas infaustas verdades. El filantrópico obispo de Chiapas, el apóstol de la América, Las Casas, ha dejado a la posteridad una breve relación de ellas, extractadas de las sumarias que siguieron en Sevilla a los conquistadores, con el testimonio de cuantas personas respetables había entonces en el Nuevo Mundo, y con los procesos mismos que los tiranos se hicieron entre sí, como consta por los más sublimes historiadores de aquel tiempo. Todos los imparciales han hecho justicia al celo, verdad y virtudes de aquel amigo de la humanidad, que con tanto fervor y firmeza denunció ante su gobierno y contemporáneos los actos más horrorosos de un frenesí sanguinario. Simón Bolívar: *Contestación de un Americano Meridional a un caballero de esta isla*. Kingston, 6 de septiembre de 1815. Min översättning.

bevis på att Gud stödjer amerikanernas strävan efter frigörelse. Om jag förstår rätt, refererar ni till Montezuma, tillfångatagen och mördad av Cortés [...] och att Inkakungen Atahualpa från Peru, tillfångatagen och mördad av Pizarro och Almagro. Låt mig säga att det dock finns en klar skillnad mellan dessa händelser. Medan de spanska kungarna behandlas med respekt tills de får sin frihet tillbaka, de amerikanska förödmjukas och torteras in till döden.⁸³

Bolivar kunde se i Iberoamerikas svårfångad identitet, ett politiskt problem för dess framtida existens.

[...] Jag betraktar Amerikas nuvarande tillstånd som den

⁸³ “La felonía con que Bonaparte —dice Vd.— prendió a Carlos IV y a Fernando VII, reyes de esta nación, que tres siglos ha aprisionó con traición a dos monarcas de la América meridional, es un acto muy manifiesto de la retribución divina, y al mismo tiempo una prueba de que Dios sostiene la justa causa de los americanos y les concederá su independencia.” Parece que Vd. quiere aludir al monarca de México Montezuma, preso por Cortés y muerto, según Herrera, por el mismo, aunque Solís dice que por el pueblo; y a Atahualpa, Inca del Perú, destruido por Francisco Pizarro y Diego de Almagro. Existe tal diferencia entre la suerte de los reyes españoles y de los reyes americanos, que no admite comparación; los primeros son tratados con dignidad, conservados, y al fin recobran su libertad y trono; mientras que los últimos sufren tormentos inauditos y los vilipendios más vergonzosos. Si a Guatimozín, sucesor de Montezuma, se le trata como emperador y le ponen la corona, fue por irrisión y no por respeto; para que experimentase este escarnio antes que las torturas. Iguales a la suerte de este monarca fueron las del rey de Michoacán, Catzontzín; el Zipa de Bogotá y cuantos toquis, imas, zipas, ulmenes, caciques y demás dignidades indianas sucumbieron al poder español.” Simón Bolívar: *Contestación de un Americano Meridional a un caballero de esta isla*. Kingston, 6 de septiembre de 1815. Min översättning.

rådande situationen i Europa vid det romerska imperiets fall. Då som nu, gav varje upplösning upphov till en ny politisk ordning, beroende på de partikulära intressen, hos ledarna, framstående familjer och korporationerna. Det finns dock en klar skillnad, dessa nya beståndsdelar av den gamla ordningen, återbyggde med de nödvändiga förändringarna sina egna nationer. Men vi, som knappast behåller spår av det vi en gång var, och som varken är indianer eller européer, utan en sorts blandning av landets äkta ägare och de spanska usurpatorerna; med andra ord, eftersom vi är amerikaner efter födelse, men våra rättigheter är europeiska, bör vi leva i denna kontinent mot infödingarnas intresse och samtidigt försvara den mot alla inkräktare. På så sätt befinner vi oss i en mycket komplicerad och märklig situation. [...].⁸⁴

Han gav redan då, uttryck för existensen av det mindervärdeskomplexet som i de iberio-amerikanska kretsarna rådde inför den väldiga nordamerikanska revolutionen. Även detta idékom-

⁸⁴ “[...]Yo considero el estado actual de la América, como cuando desplomado el Imperio Romano cada desmembración formó un sistema político, conforme a sus intereses y situación o siguiendo la ambición particular de algunos jefes, familias o corporaciones; con esta notable diferencia, que aquellos miembros dispersos volvían a restablecer sus antiguas naciones con las alteraciones que exigían las cosas o los sucesos; mas nosotros, que apenas conservamos vestigios de lo que en otro tiempo fue, y que por otra parte no somos indios ni europeos, sino una especie media entre los legítimos propietarios del país y los usurpadores españoles: en suma, siendo nosotros americanos por nacimiento y nuestros derechos los de Europa, tenemos que disputar éstos a los del país y que mantenernos en él contra la invasión de los invasores; así nos hallamos en el caso más extraordinario y complicado; [...]” Simón Bolívar: *Contestación de un Americano Meridional a un caballero de esta isla*. Kingston, 6 de septiembre de 1815. Min översättning.

plex kommer att dominera den ibero-amerikanska ideologiska framtiden.

[...] Så länge våra landsmän inte utvecklar de färdigheter som kännetecknar våra vänner i Norden, de populistiska systemen, långt ifrån att gynna oss kan orsaka oss ruinen. Tyvärr tycks förskaffande av dessa färdigheter tillhöra en avlägsen framtid. Tvärtemot domineras vi av en rad ovanor ärvda från en nation som Spanien, som har utmärkts endast av ambition, hämndlust och girighet. [...].⁸⁵

Man kan läsa mellan raderna både en realistisk och samtidigt pessimistisk hållning till det spanska Amerikas politiska projekt:

Jag önskar mig kunna se att Amerika blir världens största nation, mindre för dess storhet och rikedomar än för dess frihet och salighet. Men även om jag önskar en fullkomlig regering för mitt fosterland, kan jag inte tänka mig att den Nya världen skulle kunna regeras av en stor republik. Eftersom en sådan republik är omöjligt att förverkliga, önskar jag mig inte sådant. Mindre skulle jag vilja se en universell monarki i Amerika, därför ett sådant projekt utan att vara användbar också är omöjligt att genomföra.

⁸⁵ “En tanto que nuestros compatriotas no adquieran los talentos y virtudes políticas que distinguen a nuestros hermanos del Norte, los sistemas enteramente populares, lejos de sernos favorables, temo mucho que vengan a ser nuestra ruina. Desgraciadamente estas cualidades parecen estar muy distantes de nosotros en el grado que se requiere; y por el contrario, estamos dominados de los vicios que se contraen bajo la dirección de una nación como la española, que sólo ha sobresalido en fiereza, ambición, venganza y codicia.” Simón Bolívar: *Contestación de un Americano Meridional a un caballero de esta isla*. Kingston, 6 de septiembre de 1815.

De övergrepp som idag existerar skulle inte kunna undvikas och all regeneration skulle vara omöjligt. De amerikanska stater behöver paternalismiska stater som botar krigets och despotismens sår. Mexiko skulle kunna vara metropolen på grund av dess mäktighet. [...] För att en enda regering ska kunna ge liv, starta offentlighetens framgångs mekanismer, för att en regering ska kunna rätta till gamla fel, belysa och förbättra den Nya världen, skulle man behöva räkna med gudomliga fakulteter eller åtminstone alla människornas intelligens och dygder.⁸⁶

⁸⁶ “Yo deseo más que otro alguno ver formar en América la más grande nación del mundo, menos por su extensión y riquezas que por su libertad y gloria. Aunque aspiro a la perfección del gobierno de mi patria, no puedo persuadirme que el Nuevo Mundo sea por el momento regido por una gran república; como es imposible, no me atrevo a desearlo, y menos deseo una monarquía universal en América, porque este proyecto, sin ser útil, es también imposible. Los abusos que actualmente existen no se reformarían y nuestra regeneración sería infructuosa. Los estados americanos han menester de los cuidados de gobiernos paternos que curen las llagas y las heridas del despotismo y la guerra. La metrópoli, por ejemplo, sería México, que es la única que puede serlo por su poder intrínseco, sin el cual no hay metrópoli. Supongamos que fuese el istmo de Panamá, punto céntrico para todos los extremos de este vasto continente, ¿no continuarían éstos en la languidez y aun en el desorden actual? Para que un solo gobierno dé vida, anime, ponga en acción todos los resortes de la prosperidad pública, corrija, ilustre y perfeccione al Nuevo Mundo, sería necesario que tuviese las facultades de un Dios, y cuando menos las luces y virtudes de todos los hombres.” Simón Bolívar: *Contestación de un Americano Meridional a un caballero de esta isla*. Kingston, 6 de septiembre de 1815. Min översättning.

Mariano Moreno och maj-revolutionen från 1810

Mariano Moreno (1779-1811) var ideologen bakom Buenos Aires revolutionära juntan från 1810. Han dog för tidigt, år 1811, på väg till London. Moreno utgav en tidskrift *La Gaceta de Buenos Aires*, som var revolutionens naturliga språkrör. Genom den tidskriften spreds bland andra Jean Jacques Rousseaus idéer om den *allmänna viljan* och *folkets fribestämmande*. Moreno skriver i *La Gaceta* år 1810:

[...] makten kan inte rättfärdiga sig själv, [...] ett folks frihetsbestämmande är ingenting annat än dess egen allmänna viljan, eftersom fribestämmanderätten är kollektiv och kan aldrig bli en individs egendom [...].⁸⁷

Mariano Moreno är den som först publicerar en översättning till spanskan av Rousseaus *Contrat social* från 1762. Hans ideologi påminner om den av jakobinerna och hans insats kan räknas vara en av de mest ärliga inom de revolutionära krafterna i perioden. Han var en äkta republikan som kontrasterade med resten av den revolutionära eliten i Buenos Aires, som strävade efter en ny monarkisk lösning efter den spanska kungens fall under Napoleons frammarsch.

José Artigas: ”De olyckligaste ska bli de mest privilegierade”

Latinamerikas historieskrivande har inte endast varit eurocentrisk och androcentrisk, den har också skrivits utifrån de stora ländernas och de stora städernas perspektiv. Av den anledning, är det svårt att finna heltäckande historieskrivningar

⁸⁷ Stoetzer, O. Carlos. Sid. 33.

som går djupt i Haitis revolution och dess betydelse t.ex. för Bolivars företag, eller om José Artigas och Banda Oriental ideologiska betydelse i det amerikanska idéarvet. Av mycket mindre militär betydelse än t.ex. San Martín, var Artigas däremot, en ideolog och politiker av mycket större mått.

José Artigas föddes i Río de la Platas östliga strand (känd som *Banda Oriental*, nuvarande Uruguay) den 19 juni 1764 och dör i exilen i Paraguay år 1850. Bland de iberio-amerikanska stora *caudillos* från befrielse-tiden, är han en av de mindre kända, särskilt i Sverige. Anledningen till detta kan finnas i hans motstånd till Buenos Aires centralism, som efter Argentinas bildande, räknade bort Artigas som en av sina stora söner (Vi kommer i nästa kapitel att studera det som Sarmiento skriver om Artigas). Son till en jordägare utan större förmögenhet, blev kapten i *Blandengues*-regementet, en militärenhet med tulluppgifter, som verkade längs gränsen mot det portugisiska imperiet (nuvarande Brasilien). Till skillnad från Bolívar och San Martín, som var utbildade oligarker, var Artigas en mer eller mindre självlärd politiker sprungen ur gaucho-samhällets djupa amerikanska rötter (han fick en grundutbildning vid *San Bernardino*, franciskanermunkarnas skola i Montevideo). Artigas var en äkta *criollo*, i den bemärkelse att för honom, fanns ingen annan verklighet än den amerikanska. Spår av hans ursprung i den efterföljande litteraturen, kommer vi att finna när vi så småningom studerar Sarmientos ideologi, i verket *Facundo*, där Artigas presenteras som en äkta *gaucho*.

Artigas stödjer Majrevolutionen i Argentina år 1810 och senare år 1811 besegrar han den spanska armén i *Las Piedras*, utanför *Montevideo*. Hans storhet som statist befäste han 1813 i de berömda *Instruktioner*. Där utvecklar han ett federalistprojekt för området som han opponerar till Buenos Aires centralism. År 1815 kommer det andra och kanske viktigaste dokumentet *Reglamento de Tierras*, i vilket han presenterar avancerat jordreformsprogram som garanterar de fattigaste och svagaste rätt till jordegendom. Här följer ett utdrag av dokumentet:

Artikel 6: För närvarande ska borgmästarna med sina underordnade ägna sig åt att bereda användbara armar för lantarbetet. För det ändamål ska han inventera det tillgängliga markbeståndet och göra en lista på de människorna som kan kunna nyttja dessa marker. Bland dessa människor ska de olyckligaste vara de mest privilegierade. Således ska alla de fria svarta, de fria *zambos*, indianerna och de fattiga *criollos* kunna bli mottagare av en *estancia*, om de med sitt arbete medverkar i den egna och i provinsens lycka.

Artikel 7: På samma sätt ska de fattiga änkorna favoriseras om de har barn, och de gifta amerikanerna ska gynnas före de ogifta amerikanerna, och dessa ska komma före de icke amerikanerna.⁸⁸

Från och med 1815 leder Artigas Banda Oriental regeringen i egenskap av *Protector* (beskyddare). År 1820 inför en ny portugisisk frammarsch, retirerar han till Paraguay där han stannar fram till sin död 1850.

Om indianernas rättigheter skrev Artigas år 1815 följande:

Jag önskar att indianerna i sina byar, regerar över sig själva, så att de kan ansvara för sina egna intressen, på samma sätt som vi förvaltar våra egna. På så sätt kommer de att uppleva den glädje som de praktiska sysslorna skänker och att lämna bakom sig det nuvarande tillstånd av elände. Låt oss komma ihåg att de har all rätt till den bästa behandling, och att det skulle vara ovärdigt av oss

⁸⁸ Reyes Abadie, W. , Bruschera, O.H. och Melongo, T. El ciclo artiguista. Volymen IV. Universidad de la República. 1969. José Artigas. *El Reglamento de Tierras de 1815*. Artículos 6 och 7. Min översättning.

att förlänga den nuvarande situationen. Låt oss hjälpa dem att återhämta sig och åter hysa den ädla karaktären som deras olyckliga lott har degraderat. Med detta ändamål låt oss ge till deras affärer den första prioriteten. De som inte uppfyller sina plikter bör straffas, så att gärningen tjänar kärleken till fosterlandet, till sitt folk och sina medmänniskor.⁸⁹

De sociala idéer som framgår - bland andra texter av *Reglamento de Tierras* från 1815, talar klarspråk emot det påstådda amerikanska ideologiska beroendet från europeiska idékällor.

⁸⁹ Reyes Abadie, W. , Bruschera, O.H. och Melongo, T. El ciclo artiguista. Volymen IV; sid. 60. Universidad de la República. 1969. José Artigas. Min översättning.

Kapitel V: Liberalismen, romantiken och de nya nationernas uppbyggnad

Det civilisatoriska projektet som har sin utgångspunkt i Frankrike och England, finner i de europavänliga intellektuella en kanal för att påverka händelseförloppet i de nya spanskamerikanska nationerna. Under tiden stödjer dessa länder den återstående befrielsekampen mot kvarstående spanska maktfickor. Spanien i sin tur, måste engagera sina krafter i en annan befrielsekamp, denna gång i egen mark mot Napoleons ockupationsstyrkor.

Den romantiska generationen av intellektuella i det spanska Amerika kan delas i två, mer eller mindre, skilda grupper: *nationalister* och *liberaler*. Det kan hända att några av de historiska aktörerna agerar motsägelsefullt i båda grupper.

En grupp av intellektuella finner i nationalistiska känslor stoft för en förhärskning av kontinentens villkor och möjligheter. Denna grupp av *pensadores* verkar i samförstånd med caudillo-ledarna och opponerar mot den andra gruppen av romantiker som domineras av liberalismens ideologi.

Liberalerna å andra sidan, karakteriseras av dess eurocentrism, samt av dess pessimistiska hållning, gentemot Latinamerikas egen förmåga till utveckling. Inför criollo-ledarnas konservatism, kämpar män som José Luis Mora (1794-1850) i Mexico, José Victorino Lastarria (1817-1888) i Chile, Francisco Bilbao (1823-1865) också i Chile och Juan Montalvo (1832-1889) i Ecuador. Men bland dessa utmärker sig två argentinare: Juan Bautista Alberdi (1810-1884) och Domingo Faustino Sarmiento (1811-1888). Deras huvudfiende var gaucholedaren Juan Manuel De Rosas, mannen som personifierar det konservativa spanska arvet, men också de primitiva mestisideologierna. Alberdi och Sarmiento var i praktiken rivaler, men samtyck-

te för det mesta angående behovet att förändra de nya ländernas mentaliteter. Medan Sarmiento tyckte om att framtiden låg i städernas betydelse genom handel, industri och kultur, trodde Alberdi mer på landbygdens ekonomiska betydelse.

Både Alberdi och Sarmiento såg i immigrationen huvudlösningen till de nya ländernas mentalitetsproblem. Utifrån rasistiska utgångspunkter, ville de få igång immigrationen av folk med germanskt påbrå, folkgruppen som de uppfattade vara överlägsna alla andra. Denna modell hade visat sig vara framgångsrik i Nordamerika och var enligt deras mening värd att pröva även i det spanska Amerika. Leopoldo Zea skriver att detta projekt endast kan komma från individer som kände sig främmande i den aktuella verkligheten, en verklighet som de ville *ersätta*, snarare än förändra.⁹⁰

Det liberala rasistiska projektet antar olika former i olika länder. I México, skriver Justo Sierra att blodblandningen är den enda förnuftiga lösningen för landet. I botten finns det tanken att ju mer vitt blod man får i omlopp, desto bättre för samhällskvaliteten. Sarmiento uttrycker sig tydligt på denna punkt: spanjorernas intelligens atrofierades efter århundraden av inkvisitoriskt förtryck. Han uppfattar hjärnan som en muskel som atrofierades om den inte användes. Vidare resonerade Sarmiento, att i egenskap av ättlingar till spanjorer, hade Amerikanerna åtminstone lika lite hjärna eller ännu mindre, på grund av blandningen med det indianska blodet. ”Som bekant – skriver Sarmiento - har indianerna en ännu mindre hjärnstorlek”.⁹¹ Enligt Sarmiento ”*tänker indianerna inte, i stället känner de*”.

En spanjor eller en amerikan från 1500-talet borde san-

⁹⁰ Zea, Leopoldo. *Filosofía de la historia americana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1978. Sid 350.

⁹¹ Zea, Leopoldo. *Filosofía de la historia americana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1978. Sid 356.

nerligen ha sagt: Jag finns därför tänker jag inte! Därför skulle hon inte ha funnits om hon olyckligtvis hade tänkt.⁹²

Civilisationsprojektet hade tre mål att uppfylla: byta blodet, byta mentaliteten och byta den europeiska referensen och det ekonomiska och kulturella beroendet från Spanien till England, Förenta Staterna och Frankrike.⁹³

Den litterära amerikanismen och nationalismen: Latinamerika föddes

Befrielsekriget som hade börjat omkring 1810, pågick under två till tre decennier. Strax efter 1830 hade det spanska imperiet sönderfallit i en rad nya politiska enheter. Bolívars, San Martíns och Artigas drömmar om bildande av större nationer, faller sönder efter de olika regionernas intressen och det gamla imperiet "balkaniseras". Det politiska kaoset dominerar, instabiliteten gynnar de nya stormakterna som lägger sig i de nya nationernas bildning. Rio de Platas, gamla vicekungariket delas enligt regionernas inflytande och med engelsk inverkan skiljs Uruguay från det år 1928. Venezuela och Ecuador skiljs från *Gran Colombia* 1830. Det nya scenariot domineras av nya idéer som kommer delvis att ersätta upplysningens idéarv. Från Europa kommer den romantiska filosofin för att berika de nya

⁹² Zea, Leopoldo. *Filosofía de la historia americana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1978. Sid 356. "Un español o un americano del siglo XVI debió decir con más verdad: Existo; luego no pienso! Pues que no existiera si hubiera tenido la desgracia de pensar."

⁹³ Zea, Leopoldo. *Filosofía de la historia americana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1978. Sid 356.

nationalistiska vindarna. Nationalismen i det spanska Amerika konstrueras från en äldre *regionalism*, dvs. på enskilda gruppers ekonomiska intressen, snarare än på kulturella eller etniska motsättningar.

Romantiken i det spanska Amerika dominerar fram till 1870-talet när positivismen tar över. Bland de romantiska dragen, som tidigast speglas i kontinenten, är fokuseringen om de ärvda etniska dragen den dominerande. Mestiskulturen ger upphov till två motsatta attityder. Å ena sidan bekymrar sig liberalerna, som jämför de nya växande nationerna med Nordamerika och Europa. Å andra sidan föds nationalistiska känslor som lovprisar den latinamerikanska verkligheten. Man kan lätt se att de nya generationerna intellektuella lider av en identitetskris, och att avståndet mellan städernas intellektuella elit och landets politiska ledare, växer och omvandlas till öppen konfrontation. Befrielsekrigets *caudillos*, är ofta i fullständig harmoni med folket på landsbygden, de förstår sig inte på liberalernas krav på modernisering och tvärtom. De intellektuellas eurocentriska normer upplevs av allmänheten som orealistiska och främmande.

Den nya nationalismen kommer att utformas framför allt genom litteraturen och är känd i de specialiserade kretsar som *den litterära amerikanismen*. Fenomenet börjar med en av revolutionens ideologiska gestalter, Andres Bello, en av periodens mest komplexa personligheter. År 1823 i London, skriver Bello *Alocución a la poesía (Samtal med poesin)* vars första verser uppmånade:

Det är dags att lämna det bildade Europa
Som din infödda råhet misshagar
För att i stället flyga

Men processen började ännu tidigare under revolutionens första dagar och genom de politisk laddade orden i barrikadernas tidningar. Under 1800-talets första år bearbetas en ny politisk terminologi med avsikt att fånga den nya växande verkligheten. Ett av de första problem som man var tvungna att lösa, var den att finna en ny benämning för de gamla spanska vicekungarikena. Det första förslaget var Mirandas *Magna Colombia* och ”colombianska” kallades dess egenskaper. Man arbetade med oppositionen Amerika (Amerigo Vespucci) mot Columbus. Under 1810-talet tryckte Francisco Miranda, tidningen *El Colombiano* i London. Den var den första fosterlandsinspirerad (patriot) tidning som hade hela kontinenten som sin referensgrupp. Men den kommer att följas av flera andra.

Juan García del Río (1794-1856) född i Ny Granada (Colombia) började sin bana som journalist i Santiago, år 1818. Han var en av San Martíns och O’Higgins närmaste man. Där gav han ut *El sol de Chile* (1818-19) och *El Telégrafo* (1819-1920). Båda var informativa blad som hade för avsikt att informera om revolutionens frammarsch. I dessa tidningar talar han om en ”colombiansk revolution” där termen ”colombiansk” användes för att benämna Latinamerika.

Juan García del Río följer med San Martín över till Peru, där han 1821 grundar *Det Colombianska biblioteket* (Biblioteca Colombiana). Ordet ”bibliotek” stod för ”arkiv” eller ”inventariet”. Denna tidskrift följdes av en ny, som han gav ut tillsammans med Andrés Bello, tryckt i London 1823, med namnet *det*

⁹⁴ Tiempo es que dejes ya la culta Europa/ Que tu nativa rustiquez desama, / Y dirjas el vuelo a donde te abre / El mundo de Colón su grande escena. Ardao, Arturo. *La inteligencia latinoamericana*. Montevideo, 1987. Sid. 7. Min översättning.

Amerikanska biblioteket. Under dessa första år var den litterära amerikanismen *kontinental* och föddes *före* de nya nationernas utbyggnad.

Efter 1830 förändras situationen och de romantiska idealerna definitivt tränger in i de intellektuellas begreppssystem. Under den här processen, kommer de olika nationella litteraturerna att utvecklas. Det var Esteban Echeverría (1805-1851) som från och med 1832, introducerade de romantiska begreppen i både det spanska Amerika och Spanien (från och med denna period, kommer det amerikanska inflytande på Spanien att bli en vanlig förekomst). Echeverría var en av de viktigaste eldsjälarna, i en grupp av unga argentinska intellektuella, som 1837 bildade "Litterära salongen" och år 1838 föreningen "Ung Argentina" även känd som "Maj-föreningen". I konflikt med den argentinska *caudillo* Rosas, flyr dessa unga intellektuella till Montevideo där de bildar, tillsammans med uruguayanen Alfredo Lamas, tidskriften *El Iniciador*. På den andra sidan av kontinenten, bildades i Mexico, landets första litterära association, *Letrána-kademin* (Academia de Letrán), som liksom de argentinska intellektuella, verkade för en "mexikanisering" av litteraturen. Slutligen i Valparaiso mellan 1846 och 1847, publicerade Juan María Gutiérrez (1809-1878) *América Poética*, ett verk med 816 sidor som är den första spanskamerikanska antologi.⁹⁵ Antologin inkluderade 53 poeter från 11 länder.

I den här romantiska andan, föddes namnet "Latinamerika". Det var colombianen José María Torres Caicedo (1830-1889) som först använde sig av denna benämning. Caicedo började använda den benämningen så tidigt som på 1850-talet. Flera år efter, år 1875 skrev han att termen "Latinamerika", var ett uttryck för det spanska, portugisiska och franska Amerika.

⁹⁵ Ardao, Arturo. *La inteligencia latinoamericana*. Montevideo, 1987. Sid. 46.

Under 1855 publicerade han i Paris, en serie biografiska och kritiska studier, i den spanskamerikanske tidskriften *El Correo de Ultramar*. Efter några års arbete, samlade han alla dessa artiklar i en bok som publicerades 1863. Boken var utformad i tre band och omfattade 1417 sidor. Där samlades uppgifter och kritiska studier, om 56 författare från hela kontinenten.⁹⁶

Juan Bautista Alberdi

Juan Bautista Alberdi (1810-1884), argentinsk *pensador*, en av de romantiker som strider mot Juan Manuel de Rosas diktatur. Han och Domingo Faustino Sarmiento samtyckte i fråga om att den koloniala mentaliteten satt kvar i det nya landets mentalitet och måste drivas bort med en intellektuell revolution. Eurocentrist i sin världsåskådning var, liksom Sarmiento en stor beundrare av den nordamerikanska revolutionen. Alberdi beskriver sina filosofiska utgångspunkter i en kursplan *Idées för en kurs i samtidsfilosofi*. I den träder det fram en egenskap som sedan Las Casas karakteriserar det latinamerikanska tänkandet, nämligen den antropologiska reflexionen.⁹⁷

På så sätt kommer vår studie att ägna sig till den tillämpade filosofin, till den positiva och realistiska filosofin,

⁹⁶ Ardao, Arturo. *La inteligencia latinoamericana*. Montevideo, 1987. Sid. 53-54.

⁹⁷ Zea, Leopoldo (Compilador). *Fuentes de la Cultura Latinoamericana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1993. Vol I, sid 143.

till filosofin när den tillämpas på våra länders sociala, politiska, religiösa och moraliska intressen. Vi ska arbeta i vårt århundrades favorita filosofiska spår: nämligen den sociala och politiska filosofin. Sådan har filosofin varit för Damiron, Lamennais, Lerminier, Tocqueville, Jouffroy, etc. Från dag till dag, omvandlas den filosofiska verksamheten, blir en med statsvetenskapen, med finanserna, med historien, med industrin, med litteraturen, i stället för att identifieras med logiken eller psykologin. Filosofin har, av en beröm ny tänkare, definierats som generalitetens vetenskap.⁹⁸

Domingo Faustino Sarmiento

Domingo Faustino Sarmiento föddes i San Juan, nuvarande Argentina, år 1811 och dör i Asunción del Paraguay år 1888. Han är författaren till en av Latinamerikas idéhistoriska klassi-

⁹⁸Juan Bautista Alberdi. Ideas para un curso de filosofía contemporánea para proceder a la confección del curso de la filosofía contemporánea en el Colegio de Humanidades.”[...] Así la discusión de nuestros estudios será mas que en el sentido de la filosofía especulativa de la filosofía en sí; en el de la filosofía de aplicación, de la filosofía positiva y real, de la filosofía aplicada a los intereses sociales, políticos, religiosos y morales de estos piases. En el terreno de la filosofía favorita de este siglo: la sociabilidad y la política. Tal ha sido la filosofía como lo ha notado Damiron en manos de Lamennais, Lerminier, Tocqueville, Jouffroy, etc. De día en día, la filosofía se hace estadista, positiva, financiera, histórica, industrial, literaria en vez de ideológica y psicológica: ha sido definida por una alta celebridad del pensamiento nuevo, la ciencia de las generalidades.” Zea, Leopoldo (Compilador). Fuentes de la Cultura Latinoamericana. Colección Tierra Firme. Fonde de Cultura Económica. México, 1993. Vol I, sid 143.

ker *Facundo, Civilisation eller barbari*, från 1845. Han tillhör den generation av romantiska liberaler, som befinner sig utanför den nyväxande verkligheten och som med alla medel försöker förändra enligt europeiska och nordamerikanska förebilder. Särskilt romantisk var hans övertygelse om att ett folks egenskaper är medfödda och inte kan påverkas av utbildning. Trots att Sarmiento var skollärare och ägnade en stor del av sitt liv till studier av utbildningsfrågor, trodde Sarmiento mindre på utbildningens betydelse än på medfödda ärvda egenskaper. På den punkten skiljer sig Sarmiento från upplysningspåverkade tänkare som Andres Bello före honom och positivisterna och krausisterna efter honom. Hans syn på *gauchon*, befrielsekrigets soldat och de nya republikernas kulturella själ, var följande:

Gauchon arbetar inte; maten och klädseln finner han serverad i hemmet; andra nödvändigheter skaffar han sig genom nötkreaturen som antingen är egna, tillhör en släkt eller arbetsgivaren han arbetar för. Den uppmärksamhet som boskapen kräver, består i några spridda hästlopp som han uträttar för nöjes skull. Märkningen av boskapen upplevs som en fest – precis som vinskörden upplevs av vinodlare. Vid detta tillfälle träffas de alla för att visa sin skicklighet i användningen av lasso.⁹⁹

⁹⁹ “El gaucho no trabaja; el alimento y el vestido lo encuentra preparado en su casa; uno u otro se lo proporcionan sus ganados, si es propietario; la casa del patrón o pariente, si nada posee. Las atenciones que el ganado exige se reducen a correrías y partidas de placer; la hierra, que es como la vendimia de los agricultores, es una fiesta cuya llegada se recibe con transportes de jubilo: allí es el punto de reunion de todos los hombres de veinte leguas a la redonda, allí la ostentacion de la increíble destreza en el lazo.” Sarmiento, Domingo Faustino. *Facundo. Civilización y Barbarie*. Letras Hispánicas. Madrid, 1990. Sid. 74.

Särskilt avslöjande är hans beskrivning av José Artigas, i vilken han ser en primitiv gaucholedare. Mitt i den befrielsekamp som fördes mot Spanien, startade en mer eller mindre öppen konfrontation längs kontinenten mellan de ”konservativa” gaucholedare och de liberala ”civilisationsvänliga” krafterna understödda av England, Frankrike och så småningom också av Förenta Staterna. Ett tidigt exempel på den konfrontationen ägde rum i Rio de la Platas område mellan Buenos Aires och de övriga provinser med Artigas som sin främste ledare. Han skriver:

General Rondeau satte Montevideo under belägring med en disciplinerad armé. Till den belägringen kom Artigas, berömd *caudillo*, med några tusen av hans *gauchos*. Artigas var fram till 1804 en skräckinjagande smugglare, som myndigheterna i Buenos Aires lyckades vinna till befrielsekampen, i egenskap av befälhavare. [...] En dag bröt Artigas med Rondeau och började föra krig mot honom. [...] Artigas krigade då samtidigt både mot realister och republikaner.¹⁰⁰

Unitarierna, som Sarmiento gör referens till, är represente-

¹⁰⁰ El general Rondeau puso sitio a Montevideo con un ejército disciplinado: concurría al sitio Artigas, caudillo célebre, con algunos millares de gauchos. Artigas había sido contrabandista temible hasta 1804, en que las autoridades civiles de Buenos Aires pudieron ganarlo, y hacerse servir en carácter de comandante de campana, en apoyo de esas mismas autoridades a quienes había hecho la guerra hasta entonces. [...] Un día Artigas con sus gauchos se separó del general Rondeau y empezó a hacerle la guerra. [...] La única diferencia consistía en que Artigas era enemigo de los patriotas y de los realistas a la vez. Sarmiento Domingo Faustino. *Facundo. Civilización y Barbarie*. Letras Hispánicas. Madrid, 1990. Sid. 109.

rade av Rondeaus trupper från Buenos Aires. Artigas representerade federalister, dvs. de som ville ersätta det spanska väldet mot en federation av provinser eller stater, snarare än av enhetlig republik med Buenos Aires i centrumet. Och Sarmiento fortsätter med en beskrivning av *gauchon*:

Gauchon var det element som Artigas satte i rörelse; ett blint instrument, men full av liv, med våldsamma instinkter mot den europeiska civilisationen, lika motvillig mot monarkin som mot republiken, därför båda föddes i *staden* och betydde ordning och auktoritet. Denna spontana rörelse provinsiell och genial, var så originell att man har svårt att förstå hur de politiska partierna i städerna kunde inkorporera dem till sina politiska spektrum. Krafterna som stödde Artigas i Entre Ríos var de samma som stödde López i Santa Fé, Ibarra i Santiago och Facundo i los Llanos. Individualismen var deras väsen, hästen deras exklusiva vapen, den oändliga Pampa deras scenario.¹⁰¹

¹⁰¹ “Este era el elemento que el célebre Artigas ponía en movimiento; instrumento ciego, pero lleno de vida, de instintos hostiles a la civilización europea y a toda organización regular; adverso a la monarquía como a la república, porque ambas venían de la *ciudad*, y traían aparejado un orden y la consagración de la autoridad. [...] Este movimiento espontáneo de las campañas pastoriles fue tan ingenuo en sus primitivas manifestaciones, tan genial y tan expresivo de su espíritu y tendencias, que abisma hoy el candor de los partidos de las ciudades que lo asimilaron a su causa y lo bautizaron con los nombres políticos que a ellos los dividían. La fuerza que sostenía a Artigas en Entre Ríos era la misma que en Santa Fé, a López, en Santiago a Ibarra, en los Llanos a Facundo. El individualismo constituía su esencia, el caballo, su arma exclusiva, la Pampa inmensa su teatro.” Sarmiento, Domingo Faustino. *Facundo. Civilización y Barbarie*. Letras Hispánicas. Madrid, 1990. Sid.110.

Det är mycket som man kan anmärka på i den här texten och som knappast kan finna grund i verkligheten. Sarmiento ser på Artigas och gauchon på samma sätt som en gång Vespucci såg på indianerna eller Shefferus såg på samerna. Man *ser* inte utan man *klistrar på* den egna uppfattningen i det man ser. Egentligen var gauchon långt ifrån en ”individualist”. Termen kan däremot lättare tillämpas på Sarmiento själv. Gauchos frihetsuppfattning påminner om indianernas och har en kollektivistisk grund. Friheten hos gauchon begränsas av dess underordning till gruppen och dess ledare. Hans agerande kan tyckas vara kaotisk, så länge den spelar inom kollektivets ramar. Disciplinen för gauchon, består i att lära sig lyda gruppen. Liberalismens individualistiska frihetsuppfattning däremot, förutsätter ifrågasättande av gruppens styrning.

Kapitel VI: Positivismen och krausismen i Latinamerika

Positivismen

Bland alla de latinamerikanska idéströmmarna är den mest kända i Europa är *positivismen*. Det har skrivits mycket om den påverkan som de positivistiska idéerna har haft på det politiska och det pedagogiska tänkandet i Latinamerika. Det stämmer att positivismen, mer eller mindre, dominerar latinamerikanskt tänkande under 1800-talets sista 25 år, men dess inflytande börjar tidigare och varar länge, genom att finna en gemensam plattform i det praktiska, icke-metafysiska sättet att problematisera verkligheten, som kännetecknar områdets ideologiska verksamhet.

Många europeiska amerikanister har svårt att se positivismens gränser mot romantikerna före, och *krausisterna* och andra spiritualister efter. Anledningen till denna svårighet kan finnas i det faktum att latinamerikansk periodisering inte kan likställas med de europeiska. Vi har sett att Amerikas grundläggande filosofiska ställning har präglats av handlingsfrågor, särskilt påverkade av antropologiska reflexioner. Närliggande handlingsområde – som den pedagogiska och den politiska – påverkades också av den kolonialistiska - anticolonialistiska uppgörelsen. Latinamerikas antropologiska filosofi, har styrts av identitetskonflikter, av oppositioner för och emot europeiskt arv, som speglades i de konservativa och liberala ideologier som motsägelsefullt verkade för självständighet. Positivismen var endast ett stadium i denna process, ett stadium som dominerade den ideologiska arenan under 30 år, men vars konsekvenser kan finnas överallt i dessa länders samhällsstrukturer även

idag. Positivismens frammarsch i Latinamerika berodde på inhemska villkor. Den passade perfekt till den utveckling som var på gång, den erbjöd även en ny ursäkt för att sekularisera samhället och ännu en gång ta avstånd från den katolska skolan. För övrigt, skilde det positivistiska tänkandet sig väsentligt från land till land. Vi får komma ihåg att fram till början av 1900-talet, var kommunikationen mellan de olika länders intelligenta ganska begränsad och skedde ofta via europeiska kontakter.

Eftersom den europeiska positivismen presenterar flera varianter, är det på sin plats att först göra en kort introduktion av den. Om detta skriver Arturo Ardao:

In France there have been many interpretations of positivism, from that of its creator Comte, to that of Taine, and many others, such as Littré, Laffitte. Renan etc. In England, positivism varied from John Stuart Mill to Spencer. And might add Darwin, Bain, Huxley. It would be easy to enumerate many others listed in most histories of philosophy.¹⁰²

Det var Auguste Comte som gav namnet till ett filosofiskt ställningstagande som länge hade härskat inom vetenskapliga kretsar och som kan betraktas vara en naturlig konsekvens av vetenskapens växande betydelse inom samhälle och kultur. Comtes positivism var den som dominerade i Brasilien, där än idag nationalflagan visar upp positivismens motto: ”Ordning och framsteg”. I Brasilien blev positivismen den politiska ideologin som år 1899 proklamerade republiken. Den kom in i den politiska intelligentsian genom *den positivistiska societeten*

¹⁰² Ardao, Arturo. *Assimilation and Transformation of positivism in Latin America*. Journal of the History of Ideas, Vol. XXIV, No. 4, October-December, 1963, pages 515-522. U.S.A.

i Rio de Janeiro. Denna förening grundades år 1876 av Benjamin Constant Botelho de Magalhaes. Efter Benjamin Constant Botelho de Magalhaes leddes positivismen av Demetrio Ribeiro som arbetade för att i landet införa Comtes idé om en "republikansk diktatur". Comtes tänkande var långt ifrån liberalt och hans positivism präglas av ideologisk och politisk intolerans. Hans lära proklamerade en "vetenskaplig religion" och en "sociokrati". Den brasilianska positivismen lyckades införa Comtes "rena lära" i landets södra provinser:

In spite of being a Republican, in politics Comte was against democratic liberalism. Between aristocracy and democracy, he visualized "sociocracy" based on what he called "Republican dictatorship." It was for this Republican dictatorship that the Brazilian positivists fought in the middle of the Constituency. They failed, but one of its delegates, Julio de Castilhos, implanted it in his state, Rio Grande do Sul. This was the only time in the history of the world that the constitutional ideas of Comte triumphed. Without going that far, Comte's positivism as a political doctrine was widespread in the whole country before and after the fall of the Empire.¹⁰³

Positivismen i Brasilien influerade även det religiösa tänkandet. I ett land som kännetecknas av dess rika religiositet, är det inte förvånande att se att till och med positivismen lyckades tillföra nya element till det. Comte hade proklamerat en "humanismens religion" och denna proklama förverkligades i Rio de Janeiro med den positivistiska kyrkans *Apostolado* av Miguel

¹⁰³ Ardao, Arturo. *Assimilation and Transformation of positivism in Latin America*. Journal of the History of Ideas, Vol. XXIV, No. 4, October-December, 1963, pages 515-522. U.S.A.

Lemos och Raimundo Teixeira Mendes. Året 1897 invigdes i denna stad *Humanismens tempel*.

I Argentina följde positivismen ett helt annat spår. I detta land hade den politiska positivismen litet inflytande. Den hade aldrig de stora politiska konsekvenserna som den hade i Brasilien och Mexico. Positivismen i Argentina var av anglosaxisk tappning och särskilt viktiga blev Spencer evolutionistiska idéer. I den andan utvecklades en pedagogisk vetenskap som planerades enligt naturvetenskapliga kriterier. I Rio de la Platas område verkade den argentinsk-uruguayansk Francisco Berra. Hans teorier fick stor plats även i dåtidens Europa.

Positivismens bana i Mexico var den av Comte. Dessa idéer utvecklade först nya pedagogiska kriterier för att senare expandera även till det politiska livet. Den ledande positivistiska tänkaren i Mexico var Gabino Barreda. Så småningom växte den anglosaxiska positivismen av Spencer i betydelse, utan att helt ersätta Comtes idéer. Dessa två former av positivism medverkade tillsammans i den ideologi som kännetecknade *cientistas parti*, ett politiskt parti som grundades på 1890-talet och som var av stor betydelse för landets politiska utveckling.

In Brazil official positivism, although important was accidental; in Argentina positivism was official only to the extent that it influenced the political leaders of the time; on the other hand, in Mexico it became the official line during the long dictatorship of Porfirio Diaz. The party of the Scientists, from the very beginning stronger than the Conservative Liberal parties and inspired by the great intellectual Justo Sierra, adopted the positivist ideology as its political creed. Thus resorting to Comte, they found a justification the dictatorship as a means of maintaining order based on scientific principles. They also in-

voked the ideal of liberty borrowed from Mill and Spencer but applied it only in economic matters.¹⁰⁴

De positivistiska idéerna i Mexico identifierades med Porfirismens regering, som blev besegrad under 1910-revolutionen. Den stora revolution från 1910 var även slutet för positivismens storhetsdagar i Mexico.

Positivismen utvecklades i Europa som en konsekvens av naturvetenskapens frammarsch. Men en sådan utveckling inom det naturvetenskapliga fältet kan inte finnas i Latinamerika. Man kan till och med konstatera att villkoren för den vetenskapliga verksamheten i området försämrades avsevärt efter befrielsen från Spanien. Kunskaperna och färdigheterna för en sådan verksamhet fanns i de religiösa ordenas händer. Till skillnaden från Europa, medförde sekulariseringen under tidigt 1800-talet en försämring av villkoren för den vetenskapliga verksamheten. Denna situation förbättrades av positivismen, som arbetade för att förändra dessa villkor.

In Europe positivism evolved as a philosophy of scientificism developed as a reaction against philosophy, as a consequence of the historical victory of the natural positive sciences. [...] In Latin America the process was just the reverse. Scientific positivism did not originate from science; it was science that evolved from scientific experience. Thus furnishing us a model from which we could draw when attempting to establish science in Latin America with the help of positivism as an ideological tool. When positivist doctrines

¹⁰⁴ Ardao, Arturo. *Assimilation and Transformation of positivism in Latin America*. Journal of the History of Ideas, Vol. XXIV, No. 4, October-December, 1963, pages 515-522. U.S.A.

started to reach Latin America, early in the second half of the XIX:th century, there was almost a complete lack of scientific culture in our countries. in the sense of experimental physical-mathematical knowledge. Therefore, positivist doctrines went beyond mere acquisition of new knowledge; they involved the adoption of a new methodology, that of the natural sciences.¹⁰⁵

Positivismen i Latinamerika fick då arbeta för att *skapa* vetenskapliga villkor, snarare än vara en *konsekvens* av dessa.

Krausismen

Karl Christian Friedrich Krause (1781-1832), nästan okänd för sin samtid i Tyskland och sällan förekommande i någon filosofisk uppslagsbok utanför den latinska världen, gjorde en syntes av Schellings och Hegels filosofi. Han förespråkade en form av liberalism som byggde på "harmoniskt förnuft" och *panteism*. Krause betraktade upplysningens förnuftsuppfattning som destruktiv och i stället föreslog en ny förnuftsuppfattning som i stället för att "diskriminera" verkligheten "förenade" den i nya synteser. På den punkten betraktar han sig själv som Kants mest trogna efterföljare.

Krause tyckte att kristendomen var en originell och positiv religion, men som belastades av negativa inslag av icke äkta kristen etik. Krause vänder sig till frimurarnas ideologi och skriver flera böcker om deras historia (1810). I samband med

¹⁰⁵ Ardao, Arturo. *Assimilation and Transformation of positivism in Latin America*. Journal of the History of Ideas, Vol. XXIV, No. 4, October-December, 1963, pages 515-522. U.S.A.

hans förnuftsbegrepp, introducerar Krause begreppet "panteism" för att beskriva sin uppfattning av världen som "identisk med det gudomliga". Krauses *panteism*, var tänkt att konfrontera upplysningens *deism*. Hans kanske mest berömda och betydelsefulla verk är *Das Urbild der Menschheit* (Mänsklighetens ideal) från 1810. Detta verk översattes till spanska år 1860 av spanjoren Sanz del Río. Krause var en romantiker och kristen liberal, som tänkte sig en idealstat inspirerad i Förenta Staternas författning, men utan utilitarismens hårda mekanistiska budskap. Det var därför Krause - i egenskap av alternativmodell till utilitarismen och positivismen - kunde få i den spanska världen, det genombrott som uteblev i hans egna land och för övrigt i den germanska världen. Krausismens inflytande, om inte lika omvälvande som positivismens, varade lika länge och liksom denna är idag en oskiljbar del av de latinamerikanska länders ideologiska stoft.

Krausismens statsuppfattning förutsätter ett samordnat fritt ställningstagande, där varje social aktör agerar fri och oberoende från staten. Han följer efter Montesquieu och erkänner vikten av den moderna demokratins mekanismer. Krauses mest originella politiska tanke var den om *Förenta nationerna*. På den punkten följer han en vision, som sträcker sig bak i tiden till män som Pierre Dubois (1306), Eméric Cracé (1623), Sully (1640), Leibnitz (1670), William Penn (1693), Alberoni (1736), Rousseau (1761), Bentham och Kant (1795).

Krause kommer till Latinamerika genom två av hans elevers verk, i sin tur förmedlade av några spanjorer. De viktigaste av hans elever var Heinrich Ahrens (1808-) och Guillaume Tiberghien (1819-). I Spanien blev krausismen mycket viktig. Dess viktigaste exponent var Julián Sanz del Río (1814-1869).

Krausismen har haft ett betydande inflytande i Latinamerika, som en alternativideologi till positivismen. Men i vissa länder har dess inflytande haft större konsekvenser. I Argentina t.ex., under Hipólito Yrigoyens regeringstid, (president mellan 1916-1922) blev krausismen huvudideologin för UCR:s politis-

ka program (Unión Cívica Radical), organisation som jämte *peronismen*, blev Argentinas viktigaste politiska rörelser under 1900-talet. I Uruguay blir krausismen huvudideologin för den politiska reformen som implementeras av presidenten José Batlle y Ordoñez under perioden 1903-1907. Batlle y Ordoñez regering omvandlar landet till Latinamerikas första välfärdsstat. Slutligen kan man nämna att inte minst José Martí (1853-1895), tar djupt intryck av krausismen, vars filosofiska budskap han ofta refererar i sina skrifter.

Kapitel VII: Reaktionen mot neokolonialismen, latinamerikanismen

Vid sekelskiftet förändras det ideologiska klimatet till det motsatta. Förenta Staternas angrepp mot Mexico år 1847 och senare det franska angreppet mot samma land år 1861, förändrade allmänhetens politiska attityd mot dessa länder och dess ideologiska budskap. Det är framför allt den nya aggressiva expansionen som kännetecknar Förenta Staternas utrikespolitik, den som tvingar de latinamerikanska länderna till en omvärdering av sina ideologiska utgångspunkter. Den nya generationen intellektuella, vänder nu i stället blicken till sin egen historia för att i den finna politisk och kulturell inspiration. Det nya projektet tar avstånd från de tidigare ackulturerande försöken. I den här gruppen utmärker sig uruguayanen José Enrique Rodó (1871-1917), mexikanen José Vasconcelos (1882-1959), venezolanen César Zumeta (1864-1955), peruanen Manuel González Prada (1848-1918), mexikanen Alfonso Reyes (1889-1959), argentinaren Manuel Ugarte (1878-1951) och kubanen José Martí (1853-1895). Denna generation kommer att finna i mestiskulturen rötterna till en lovande och originell framtid.

Angående den ideologiska andan som präglade den generationen kan man finna en bra bild i litteraturens *modernistiska* projekt. I förordet till tidskriften *Revista de América*, tryckt i Buenos Aires 1893, skisserar den nicaraguanska poeten Ruben Darío (1867-1916) några punkter till en modernistisk manifest:

[...] vi bör vara den länken som förenar och förstärker den amerikanska idén i den universella konstnärliga gemenskapen. [...] Vi bör bekämpa fetischisterna och ikonoklasterna. [...] Behålla både innovationens princip och vårdanden av våra traditioner och för mästarnas läror. [...] Ar-

beta för det spanska språkets perfektion samtidigt som vi värnar för dess antika rikedomar i fråga om ordförråd, rytmik och plasticitet. [...] Arbeta för kärleken till vackerhetens evighet idag hotade av utilitaristiska strömmar. [...] Tjäna den Nya världen och i de största städerna i Latinamerika, den intellektuella aristokratin i den spansktalande republikerna.¹⁰⁶

José Enrique Rodó

Uruguayanen José Enrique Rodó (1871-1917) är en av Latinamerikas stora gåtor. Hans huvudverk *Ariel* (1900) är en kritisk idealistisk bok som blev en av dåtidens mest lästa böcker.

¹⁰⁶ [...] ser el vínculo que haga una y fuerte la idea americana en la universal comunión artística. [...] Combatir contra los fetichistas y los iconoclastas. [...] Mantener al propio tiempo que el pensamiento de la innovación, el respeto a las tradiciones y la jerarquía de los Maestros. [...] Trabajar por el brillo de la lengua castellana en América, y, al par que por el tesoro de sus riquezas antiguas, por el engrandecimiento de esas mismas riquezas en vocabulario, rítmica, plasticidad y matiz. [...] Luchar porque prevalezca el amor a la divina belleza, tan combatida hoy por invasoras tendencias utilitarias. [...] Servir en el Nuevo Mundo y en la ciudad más grande y práctica de la América Latina a la aristocracia intelectual de las repúblicas de lengua españolas esos son nuestros propósitos.

er. Hans inspirationskällor är grekiska och kristna, snarare än amerikanska. Rodós huvudbudskap är att understryka de humanistiska värderingarna gentemot de materialistiska och den latinska kulturen gentemot den anglosaxiska positivistiska och utilitaristiska. Bland hans andra verk finns *Liberalismo y jacobinismo* (1906), *Motivos de Proteo* (1909) och *El Mirador de Próspero* (1913).

Man får se på Rodós oerhörda framgångar, som en reaktion till positivismen och en konsekvens av Förenta Staternas expansionspolitik i Mexico och Mellanamerika. I boken *Latin-American Political Thought and Ideology* av Miguel Jorrín och John D. Martz citeras en av hans mest populära iakttagelser, nämligen när han konstaterar att dåtidens Latinamerika led av *besatthet med Nordamerika*:

The utilitarian conception as the idea of human destiny, and equality at the mediocre level as the norm of social proportion, make up the formula, which in Europe they call the spirit of Americanism. It is impossible to think of either of these as inspirations for human conduct or society . . . without at once conjuring up by association a vision of that formidable and fruitful democracy there in the North, with its manifestations of prosperity and power, as a dazzling example in favor of the efficacy of democratic institutions and the correct aim of its ideas. . . . The vision of a voluntarily *delatinized* America, without compulsion or conquest, and regenerate in the manner of its Northern archetype, floats already through the dreams of many who are sincerely interested in our future, satisfies them with suggestive parallels they find at every step, and appears in constant movement for reform or innovation. We have our *mania for the North*. It

is necessary to oppose to it those bounds, which both sentiment and reason indicate.¹⁰⁷

José Martí

I kubanen José Martí (1853-1895) kan man finna en sammanfattning av Latinamerikas 1800-tals kamp för politisk oberoende och för en kulturell identitet i den nya stigande världen. Vid 1898 befann sig Kuba fortfarande under spanskt herravälde. I den processen, som ger Kuba sin befrielse, deltar Förenta Staterna aktivt med klara nykolonialistiska avsikter. Den här komplexa situationen behandlas i Martí's texter där han utvecklar ett sitt politiska projekt. Han uppmanar latinamerikanerna att se på den egna verkligheten, oavsett hur otrevlig den må vara. Han uppmanar att konfrontera de existerande problemen med avsikten att finna egna lösningar. I en klar referens till Sarmiento, skriver Martí:

Det råder ingen konfrontation mellan civilisation och barbari, utan en mellan falska lärda och naturen. [...] Den autoktona mestisen har besegrat den exotiska *criollo*. [...] Den importerade boken har besegrats av den naturliga människan. [...] Den naturliga människan är ödmjuk och underordnar sig till en överlägsen intelligens om denna inte vill utnyttja övertaget för att förtrycka.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Op.cit. Sid. 166. Jorrín, Miguel och Martz, John D. *Latin-American Political Thought and Ideology*. The University of North Caroline Press. 1970.

¹⁰⁸ Zea, Leopoldo. *Filosofía de la historia americana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1978. Sid 290. "No hay batalla entre la civilización y la barbarie, sino entre la falsa erudición y la naturaleza. [...] El mestizo autóctono ha vencido al criollo exótico.

Bergsons filosofi i Latinamerika

Henri Bergson (1859-1941) kan betraktas vara en av sådana tänkare, som utan att vara mycket originella passar sin tids behov och erbjuder ett ideologiskt stoft, som snart blir ålderdomligt och försvinner från den dagliga debatten. Uppväxt i Frankrike och uppfostrad i positivismens spår, reagerar emot den och skapar en intuitionistisk och vitalistisk filosofi som ofta gränsar mot mysticismen. Utan tvekan hade hans tankegångar stort inflytande i Latinamerika, men till skillnad från Krause och krausismen, gjorde hans idéer även stor succé i Europa. Hans förslag var den om att använda sig av förnuftet för att motverka förnuftet, en föregångartanke till nutids postmodernistiska ”dekonstruktion” a la Derrida.

Som vi såg tidigare, positivismens roll i Latinamerika var en skapelse av en generation som genomgick en djup identitetskris och ville förändra kontinentens natur, genom att mer eller mindre, ersätta den med en från den europeiska världen importerat verklighet. Positivismen var i Latinamerika en påklistrad ideologi utan den naturvetenskapliga grunden som rättfärdiga dess existens i Europa. På så sätt erbjöd Bergsons filosofi en metodologi för att återanknyta till de verkliga problem och till de ideologiska former som låg närmare de stora massornas

[...] Por eso el libro importado ha sido vencido en América por el hombre natural. [...] El hombre natural es bueno, acata y premia la inteligencia superior, mientras ésta no se vale de su sumisión para dañarle.”

kognitiva erfarenhet. Bergson påverkade några av Latinamerikas viktigaste tänkare, bland dessa, mexikanerna José Vasconcelos (1882-1959) och Antonio Caso (1883-1946). I Argentina Alejandro Korn (1860-1936), Alberto Rougés (1880-1945) och Coriolano Alberini (1886-1960). I Peru Alejandro Octavio Deustua (1849-1945); i Chile, Enrique Molina (1871-1964) i Uruguay, Carlos Vaz Ferreira (1872-1958) och i Brasilien Raimundo de Farias Brito (1862-1917).

Bergsons filosofi spelade en central roll för den mexikanska revolutionen år 1910. Denna revolution satte stopp för trettio år av positivism i porfirismens tjänst (dvs. Porfirio Díaz positivistiska regering).

José Ortega y Gasset och *perspektivismen*

José Ortega y Gasset (1883-1955), spansk filosof som djupt påverkade den latinamerikanska idévärlden, karakteriseras för läran om den historiska *perspektivismen*. Enligt denna lära, beror sanningen på det perspektivet, med vilket man betraktar händelserna. En ny tappning av äldre läror om kulturell relativism som passade utmärkt för Latinamerika i djup konflikt med positivismen. José Ortega y Gassets tänkande var också påverkad av krausismen och detta underlättade hans reception i Latinamerika. Ortega y Gassets inflytande i Latinamerika överskrider det filosofiska planet. Hans gärning var även viktig som förläggare av en av tidens viktigaste tidskrift *Revista de Occidente* och en av vår tids största förlag: Espasa-Calpe. Genom dessa introducerar han i Latinamerika verken av Dilthey, Husserl, Hartmann, Heidegger, etc.

I Mexico finner han två viktiga efterföljare i Samuel Ramos (1897-1959) och sin äldre elev från Spanien, José Gaos. Andra viktiga efterföljare blev Edmundo O'Gorman, Justino Fernan-

dez och Leopoldo Zea. Den siste kanske den mest betydande filosof och idéhistoriker som under de senaste 50 åren verkade i Latinamerika. Genom Ortega y Gassetts epistemologi, lanseras en filosofisk skola som försöker utveckla en *nationell filosofi*, problematiken som dominerar latinamerikanskt tänkande sedan 1950-talet.

Kapitel VIII: 1900-talets filosofiska och vetenskapliga tänkande

Grundarnas generation

Den akademiska filosofin föddes i Latinamerika vid sekelskiftet och kan onekligen kopplas till modernismens (krausismen, bergsonismen, orteguismen, m.m.) reaktion mot positivismen. Det är först nu då man kan tala om en latinamerikansk akademisk (dvs. professionell) filosofi. Som vi tidigare såg, var det modernistiska programmet ett försök att återanknyta till de egna rötterna och ett avståndstagande från positivisternas brist på latinamerikansk identitet. Till den första generationen, den som sätter de akademiska grunderna hör bl. a. mexikanerna José Vasconcelos (1882-1959) och Antonio Caso (1883-1946). Carlos Vaz Ferreira (1872-1958) i Uruguay, Alejandro Korn (1860-1936) i Argentina, Enrique Molina (1871-1964) i Chile, Octavio Deustua (1849-1945) i Peru och Raimundo de Fariás Brito (1862-1917) i Brasilien. Den här generationens inflytande skiljer sig några år i tiden, beroende på det land de verkar i. Först startar processen i Argentina, Uruguay och Peru.¹⁰⁹

Den här generationen försöker kombinera de filosofiska, tekniska medlen gällande i de europeiska filosofiska akademierna med en egen reflexion, mer eller mindre anknutet till den

¹⁰⁹ Miró Quesada, Francisco. *Despertar y proyecto del filosofar latinoamericano*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1974.

latinamerikanska verkligheten. Resultatet blev en teknisk kompetent produktion med en originalitet som dög för det inhemska bruket. Denna generation, liksom nästa, arbetade efter att skapa den tekniska grund som möjliggjorde kommande generationernas professionella filosofiska verksamhet.

Till den andra generationen hör argentinaren Francisco Romero till. I Uruguay, som också hör till andra generationen, finner man Emilio Oribe. I México Samuel Francisco Larroyo och Guillermo Héctor Rodríguez. I Peru Victor Andrés Belaunde, Francisco Garcia Calderon, och Oscar Miro Quesada.

Den tredje generationen domineras av mexikanen Leopoldo Zeas verk.

Oppositionen mellan universalister och regionalister: Finns det en latinamerikansk filosofi?

Efter andra världskriget och i samband med uppkomsten av den tredje generationen av akademiska filosofer, sätts ännu en gång den ursprungliga identitetsproblematiken i reflexionens centrum. Detta sker i hela kontinenten men har sin mest naturliga plats i Mexico, med Leopoldo Zeas och hans elevs verk. Huvudfrågan var nu om man kunde eller inte kunde tala om "latinamerikanskt filosoferande". Problematiken blir klarare om vi förflyttar frågan till Sverige och frågar oss om det finns eller inte finns "svensk filosoferande". Åsikterna delades i två grupper, å ena sidan internationalisterna, som påstod att filosofin är abstrakt och inte kan anknytas till etniska eller kulturella band. Å andra sidan regionalisterna, som påstod det motsatta. Vi talar här om pånyttfödelsen av en gammal latinamerikansk tankegång, den om etnofilosofiska band till regionen, historien, språket och rasen.

Även om denna problematik säkerligen har bekymrat

många andra tänkare i filosofins historia, är det en latinamerikansk bedrift att lyckas konvertera den till ett filosofiskt problem av internationell karaktär. Med andra ord, kan man säga att oppositionen mellan internationalister och regionalister i den latinamerikanska akademiska filosofin har medfört att frågan om möjligheten till ”abstrakt” kunskap blev ett internationellt problem och detta skede många år före *postmodernismens* födelse. Den aktuella debatten mellan *modernism* och *postmodernism*, har varit aktuell i Latinamerika sedan befrielsestiden. Denna opposition har antagit olika former och varit uttryck för politiska rivaliteter mellan konservativa och liberala och mellan positivisterna och latinamerikanerna. Anledningen är att det som man i Europa kallar ”modernism” och som anknyts till 1500- och 1600-talets vetenskapliga revolution, ägde aldrig rum i Latinamerika. Denna vetenskapliga revolution kommer till kontinenten som det kolonialistiska företags huvudideologi och därför blev det naturligt att ifrågasätta dess universella betydelse. Modernismens kolonialistiska budskap förstärktes sedan med romantikernas och positivisternas identitetskras.

Arturo Ardao har presenterat en fruktbar modell i *La Intelligencia Latinoamericana* från 1987, för att angripa detta problem. Han skriver att den latinamerikanska filosofin kan ses som latinamerikansk efter dess studieobjekt – när man till exempel ägnar sig åt antropologiska reflexioner – eller också latinamerikanska efter det reflekterande subjektets etniska och kulturella tillhörighet – när människan som filosoferar gör det utifrån den latinamerikanska kulturens referensram. Ardaos framställning är klargörande eftersom påvisar att problematiken kan angripas från olika och kompletterande håll.

Den etnofilosofiska debatten har gjort klart bland annat att den klassiska filosofins rötter aldrig var abstrakta eller ”internationella”. Onekligen var den grekiska filosofin ”etniskrelaterade”. Grekerna tänkte utifrån de egna problemen och på samma sätt agerade romerna eller de kristna skolastikerna. Den äkta filosofin, behöver för att existera, en äkta grundproblematik att

stå på. Så svaret, som den generationen kommer fram till, är den att vägen till en modern och originell filosofi går genom undersökning av de egna och djupaste etniska och kulturella rötterna.

En kort sammanfattning av debatten mellan internationalister och regionalister

I boken *Veinte Filósofos Venezolanos (1946-1976)* tryckt 1978 av Universidad de los Andes, studerar och sammanställer författaren Pompeyo Ramis olika svar inom den venezolanska filosofiska traditionen.

För Juan David García Bacca kan man inte tala om en latinamerikansk filosofi så länge "man inte undviker att repetera allt som det europeiska tänkandet kommer fram till". Här påpekas en klar tendens inom den latinamerikanska intelligentsian att importera allt som produceras i de europeiska huvudstäderna. Denna attityd, som var så påtaglig hos positivisterna, lever kvar än i våra dagar och kännetecknar de stora städernas medelklasskultur. García Bacca vill att filosoferna ska ägna sig åt vetenskapliga studier, som det enda sättet att undvika att falla i futila repetitioner. Här påpekar han den traditionella bristen som råder i kontinenten angående frågan om vetenskapliga studier. Å andra sidan konstaterar han att om de latinamerikanska filosoferna ägnar sig med framgång åt vetenskapliga studier, kommer deras resultat att vara originella, men inte "latinamerikanska", eftersom de vetenskapliga resultaten är "abstrakta" och därför etniskt – och kulturellt oberoende.¹¹⁰ Vi noterar att García Bacca refererar till den filosofiska reflexionen som har Latin-

¹¹⁰ Op cit. Sid. 27.

amerika som studieobjekt.

Vi har sett att problemet om bristen på det egna tänkandets originalitet, har bekymrat alla generationerna sedan befrielsen. Å andra sidan har det inte saknas röster, som påpekade att en kopia aldrig är en spegelbild och att de latinamerikanska *pensadores*, även om de har kopierat, har de också gjort det utifrån ett eget perspektiv.

Författaren José R. Nuñez Tenorio tycker att en latinamerikansk filosoferande saknar betydelse eftersom den filosofiska reflexionen är av naturliga skäl "universella". Om man t.ex. försöker ägna sig åt en studie av de latinamerikanska sociala villkoren, det man åstadkommer, är en studie om "de respektive ländernas sociopolitiska modaliteter" som i sin tur är uttryck för "universella klasskoordinater".¹¹¹ Påverkade av internationalisternas utgångspunkter, José R. Nuñez Tenorio verkar inte vilja skilja mellan reflexionens olika abstraktionsnivåer.

Ludovico Silva accepterar existensen av en latinamerikansk filosofisk reflexion om denna lyckas med att producera "kategorier som kan förklara kontinentens underutveckling."¹¹² Nu är det latinamerikanskt det som har ett latinamerikanskt studieobjekt, men ytterligare ett krav ställs: den reflexionen måste rättfärdigas empiriskt, måste visa att den producerar en användbar analys med framgång.

Federico Riu tror inte att filosofin kan medföra något värdefullt för att lösa Latinamerikas problem. Han tror inte på en latinamerikansk filosofi, därför att den inte är tillräckligt regional, utan stänger in sig i det nationella perspektivet.¹¹³ Här eftersträvas en "mellaninternationalism".

För Juan Antonio Nuño kan man inte tala om en latinameri-

¹¹¹ Op cit. Sid. 106, 107.

¹¹² Op. Cit. Sid. 113.

¹¹³ Op.cit. Sid. 138.

kans filosofi på samma sätt som man inte heller kan tala om en "dansk eller tysk fysik".¹¹⁴ Här finner vi igen det positivistiska arvet som dominerar bland internationalisterna. Men han glömmer att det går att tala om t. ex "Nils Bohrs skola" eller om "den svenska botaniska skolan efter Linné".

Ernesto H Battistella Sacchi tycker att "vi är existentiellismens, fenomenologins, tomismens, hegelianismens och marxismens anhängare, men det saknas de som odlar den analytiska filosofin."¹¹⁵ Med andra ord finner Battistella Sacchi lösningar i en ny ideologisk "import", nu under formen av den nya filosofiska positivismen: den "analytiska filosofin".

Denna korta översikt visar att debatten om Latinamerikas filosofiska identitet följer de klassiska mönster som sedan befrielse har opponerat konservativa och liberaler, för att en gång producera en ny syntes av det antropologiska sökandet efter en ideologisk identitet.

Arturo Rosenblueth, Humberto Maturana och Francisco Varela: vetenskapsfilosofi och det postmoderna informationssamhället

Latinamerikas vetenskapliga idéhistoria består inte endast av parallella perifera import från Europa och Förenta Staterna. I vissa sammanhang har det latinamerikanska tänkandet varit med som en viktig ingrediens i ultramoderna processer som har europeisk eller nordamerikanskt ursprung. För att förstå detta bör man komma ihåg att Latinamerika sedan slutet av 1800-talet uppnått en mycket hög akademisk kvalitet i de biologiska ämnena och särskilt i medicin och relaterade kunskaper och

¹¹⁴ Op. Cit. Sid. 166, 167.

¹¹⁵ Op.cit. Sid. 182,183.

teknologier. Det är livets vetenskaper, de som introducerar Latinamerika till moderniteten.

Under 1900-talet och med anledning av den snabba tekniska utveckling som strax efter Andra världskriget producerade den första dator och de första dataprogram, florerade i västerlandets främsta forskningscentra en avgörande undersökning om livets "mekanismer". Problemet var inte nytt. Det härstammade från Descartes mekanistiska filosofi som aktualiserade begreppet "robot". Under denna period har en del viktiga tekniska utvecklingar kommit till fulländning. En av de var *feedback* mekanismerna som samtidigt satte i gång en viktig filosofisk debatt om möjligheten till utvecklingen av ett artificiellt liv. Andra nyckelbegrepp för en filosofisk förståelse av perioden var *entropi* och *informationsteori*.

Två viktiga deltagare i dessa tidiga studier är neurobiologerna Arturo Rosenblueth från Mexico och Humberto Maturana från Chile. Arturo Rosenblueth samarbetade med Norbert Wiener (1894-1964) i cybernetikens utveckling. I boken *The Human use of Human Beings, Cybernetics and Society* från 1950 skriver Wiener:

I devoted the last chapter to the problem of the industrial and social impact of certain control machines which are already beginning to show important possibilities for the replacement of human labour. However, there are a variety of problems concerning automata which have nothing whatever to do with our factory system but serve either to illustrate and throw light on the possibilities of communicative mechanisms in general, or for semi-medical purposes for the prosthesis and replacement of human functions which have been lost or weakened in certain unfortunate individuals. The first machine which we shall discuss was designed for theoretical purposes as an illustration to an earlier piece of work which had been done by me on paper some years ago, together with my colleagues

Dr. Arturo Rosenblueth and Dr. Julian Bigelow.¹¹⁶

Arturo Rosenblueth skrev bland annat *Mente y Cerebro*¹¹⁷, *La Psicología y la Cibernética*¹¹⁸ och *El Método Científico*¹¹⁹. Tillsammans med Wiener och Bigelow publicerade Rosenblueth *Behaviour, purpose and teleology*¹²⁰. Rosenblueths filosofi kan beskrivas som cartesiansk med en starkt dualistisk syn på relationen mellan tänkandet och hjärnan. Men Rosenblueth förnekar möjligheten till någon form av referens mellan det fysiska incitamentet och den neurofysiologiska reaktionen. På den punkten skulle man kunna beskriva hans uppfattning som en slags "parallellism" mellan fysiska och neurofysiologiska processer.

Humberto Maturanas arbetade på exakt samma problem men fann en helt annan lösning som han så småningom vidareutvecklade med sin yngre landsman och även neurolog Francisco Varela. Deras idéer utvecklades i två större verk *Autopoiesis and Cognition* från 1980 och *The Tree of Knowledge* från 1987. Sedan dess har var och en följt en egen utveckling men utan att bryta med det ursprungliga programmet. Värt att nämna är Varelas, Roschs och Thompsons bok *The Embodied Mind* från 1991 och Maturanas *Science and Daily Life: the Ontology of Scientific Explanations* från samma år.

Maturanas första arbeten ägnades till synens neurofysiologi fenomenologi. Dessa pionjärarbeten gör honom till en av kognitionsforskningens förgrundsgestalter. Men Maturanas originalitet finns inte endast i hans vetenskapliga arbeten utan även i hans filosofiska prestation. Maturanas filosofi finner i den

¹¹⁶ Op.cit. 1967. Avon Books. New York, sid. 223.

¹¹⁷ Siglo XXI, 1970.

¹¹⁸ UNAM, México 1987.

¹¹⁹ Instituto Politécnico Nacional de México; 1971.

¹²⁰ 1943.

biologiska sfären av livet grunden för det kulturella och samhällsliga livet. Nyckel till den här metafysiken är uppfattningen av livet som *autopoietisk* organisation.

Maturanas och Varelas huvudfråga är hur de levande varelserna är organiserade. De menar att livet inte kan förklaras genom en abstraktion av de levande varelsernas gemensamma egenskaper. Mängden av levande varelser definieras inte av något gemensamt väsen utan av en partikulär organisationsform. Livets fenomen skulle kunna förklaras om man kunde finna den generativa mekanismen, som ifall den blev aktuell skulle ha livet som konsekvens. Med andra ord, om man kunde specificera en partikulär organisationsform som skulle vara identisk med den som man identifierar som livets organisation, skulle man ha funnit en förklaring till "vad livet är". Men om man finner en sådan mekanism, låt oss säga ett dataprogram, ska den generativa mekanismen, förutom att vara en "förklaring av livet" också vara ett "exempel" av livet? Med andra ord, skulle man kunna identifiera det härnade fenomenet med den verkliga? Om man lyckades med detta, skulle artificiellt liv vara identisk med liv.

Man kan säga att Maturana och Varela följer en tradition som härstammar från teknologins första år under 1950- och 1960 talet i Förenta Staterna. Denna process blev känd under namnet cybernetik och utvecklades av bland andra von Neumann och Norbert Wiener. Cybernetiken omvandlas under 1980-talet till ämnet "kognitionsforskning" (*Cognitive science*) och där fick forskningen om artificiellt liv fortfarande en plats. En mycket produktiv grupp forskare som följde Maturana och Varelas idéer var "A-life-gruppen". Christopher Langton, en av gruppens förgrundsfigurer, uttryckte sig om livets natur som

"a property of the organization of matter, rather than a property of the matter that is so organized".¹²¹

Enligt Langton och A-life-gruppen kan livet uppstå ur kombinationen av enkel materia och "komplexitet". Det viktiga i detta påstående är att livet, trots att bestå av materia, *inte är* en av materias egenskaper. Inte är livet en form eller en färg, inte en "levande kraft" associerade av vissa vävnader och till vissa kemiska kombinationer utan en *organisationsform*.

Bland livets organisationsaspekter som enligt Maturana och Varela är väsentliga finns *grannskapsrelationerna*. Dessa relationer arbetar inom en organism oberoende av varandra. Samordning är därför inte globaliserande. En omedelbar konsekvens som följer från Maturanas och Varelas filosofi om livet, är att ett dataprogram som ett "datavirus" bör uppfattas som "levande".

Rodolfo Kusch och Amerika *profunda*

Rodolfo Kusch föddes i Buenos Aires den 25 juni år 1922 och dog i samma stad år 1979.¹²² Han studerade filosofi och arbetade som gymnasielärare. Man kan beskriva hans verk som autobiografisk eftersom hela hans filosofiska reflexion bygger på en analys och diskussion av det som han kallade "min by". Kusch verk återanknyter till den klassiska debatten mellan civilisation och barbari, denna gång genom att försöka göra en djupdykning i det indianska ideologiska arvet. Han arbetade i

¹²¹ Langton, C. G. Artificial Life. K. Gerbel and P. Weibel (ed.) Genetic Art- Artificial Life. PVS Verlager; 1993.

¹²² Alfredo Armando Aguirre <http://www.discepolo.org.ar/kusch.htm>

det spår som andra originella tänkare hade initierat. Bland dessa bör Bernardo de Canal Feijóo (död 1982) och Saúl Alejandro Tabora (död 1944) räknas. Från Canal Feijóo övertar Kusch skillnaden mellan "att vara" och "att befinna sig" som på spanska formuleras med verben "ser" och "estar". Enligt dessa tänkare är den indianska kulturen en som "befinner sig i" snarare än en som "är". Idén har hämtats från det faktum att många indianerspråk saknar motsvarighet till verbet "vara".

Kusch reflexion är onekligen västerländsk med en undersökningsstil som är filosofisk antropologisk. När Kusch beskriver sin by, är den befolkad av stadsbor, indianer och gudar. Hans arbete riktas mot att förstå det inkaiska tänkandet och dess innebörds sammanhang. I sökandet efter det tänkandet kommer han att beskriva det djupa Amerika, (*Amerika profunda*) vars spår han finner överallt i både stad och landsbygd. Enligt Kusch beskrivning, förutsätter det andinska "att befinna sig i" en omställning i riktning mot ett centrum av arkaiska och magiska krafter där den individuella identiteten slukas av det kollektiva arvet. Å andra sidan den västerländska "att vara", förutsätter viljan att uppfylla ett individuellt öde, att identifieras med ett individuellt innehåll.

Några av Kusch verk är *La ciudad mestiza* från 1952; *Seducción de la Barbarie: Análisis herético de un continente mestizo*, från 1953; *América profunda* från 1966 och *Indios, porteños y dioses* från 1966.

Enrique Dussel och befrielsefilosofin

Enrique Dussel (1934) föddes i Mendoza (Argentina), men bor sedan 1975 i México. Dussel har skrivit mer än 50 böcker bland dem *Para una ética de la liberación latinoamericana* 1973-1980 och *Filosofía de la Liberación* från 1977.

Dussels filosofi kan beskrivas som en antropologisk reflexion med marxiska rötter. I en klar etisk och politisk ram försöker Dussel bygga den latinamerikanska människans identitet. Han finner att denna identitet kan förverkligas genom handlingen och engagemang i en befrielseprocess som är både individuell och kollektiv. Hans filosofi bygger också på ett avståndstagande från de flesta av de europeiska och anglosaxiska filosofiska strömmar som dominerar det västerländska tänkandet under 1900-talet. Dussel söker en filosofi som har dess rötter i den latinamerikanska människans politiska handlingar. Filosofins uppgift blir den av att arbeta med de mest akuta av alla problem, fattigdom, förtryck och alienation.

Ubiratán D'Ambrosio och etnomatematiken

Ubiratán D'Ambrosio professor emeritus i matematik, föddes i Brasilien år 1932. Han betraktas vara inspirationsgestalten bakom den pedagogisk-antropologiska rörelsen som blev känd under namnet "etnomatematik". Denna rörelse initierades under 1970-talet i Brasilien som en studie i matematikens filosofisk-historiska rötter i anknytning till Latinamerikas pedagogiska problem. Huvudtanken var den att undersöka om andra icke-västerländska metoder för att presentera och utbilda i matematik, särskilt i grundskola och på landsbygden där närvaro av indianska och afrikanska kulturer dominerade. År 1977 organiserades *American Association for the Advancement of Science* i Förenta Staterna ett seminarium om temat *Native American Science*. Under detta seminarium kom man överens om att definiera dessa studier som "etnomatematik".

Man kan lätt se anknytning av D'Ambrosios etnomatematiska projektet till Paulo Freires *Pedagogia do oprimido* och den pedagogisk-politiska rörelse som dominerade Brasilien under

1960-talet.

Kapitel IX: Latinamerikas politiska tänkande under 50- och 60-talet

Efter Andra världskriget domineras Latinamerikas kultur nästan uteslutande av konfrontationen med Förenta Staterna, som nu ramar in i det Kalla krigets logik. Den tidigare dominerande konfrontationen med Europa kommer nu till en sekundär plats. Mot denna bakgrund, är den kubanska revolutionen den viktigaste politiska händelsen under 1900-talet och ingenting kan förstås, om man bortser från denna revolution och dess betydelse för hela kulturen.

På grund av den kubanska revolutionens adoption av den marxiska politiska och ekonomiska ideologin, kommer Marx och Engels läror för första gången att dominera den ideologiska debatten i Latinamerika under perioden 1950-1990. Det är därför viktigt att först studera hur Marx och Engels har sett på Latinamerika.

Marx, Engels och Latinamerika

Marx och Engels skrev under perioden 1847-1862 en rad artiklar till Charles Anderson Dana (1819-1897) ansvarig utgivare av *The New York Daily Tribunes* och *The New American Cyclopaedia* under perioden 1858-1863. Den 8 januari 1858, skrev Marx en kort politisk biografi av Simón Bolívar. Marx källor var *Histoire de Bolívar, par le Général Ducoudray Holstein, continuée jusqu'à sa mort par Alphonse Viollet*, Paris 1831,

Memoirs of General John Miller (in the service of the Republic of Peru) samt Col. Hippisley's *Account of his Journey of the Orinoco*, London, 1819.¹²³

Biografin följer händelseförloppet ganska nära och tillför ingenting nytt för en modern läsare. Interpretationen av händelseförloppet däremot, är av högsta intresse idag. Av Marx text, framgår en mycket annorlunda bild av "El Libertador", en bild som skiljer sig mycket från den som man förväntat sig av en man som Marx. Avvikelse mellan texten och förväntningarna avslöjar en hel del om Marx och Engels världsåskådning.

I ett brev från Marx till Engels daterad den 14 februari 1958 skriver Marx:

[...] För övrigt ifrågasätter Dana min artikel om Bolivar, därför han påstår att den är skriven i en partisanstil. Han vill veta vilka mina källor är. Helt klart kan jag ange mina källor, men kravet känns märkligt. Jag måste erkänna att han har rätt angående partisanstilen. Jag har lämnat åt sidan den encyklopediska stilen. Det skulle ha varit att gå för långt att presentera den fega, grymma och miserabel skurken, som Napoleon I.¹²⁴

Onekligen är det svårt att känna igen både Bolivar och Marx i den här texten. I den konfrontation som uppstod mellan Bolivar och Miranda, och som så småningom kostade den siste friheten, tar Marx klart parti för Miranda och betraktar Bolivar som en förrädare. Vidare får Marx tillfälle att fälla omdömen över

¹²³ Tidskriften *Cuadernos de Marcha*, Nr 13, maj 1968 och Nr 14 från juni 1968. Montevideo.

¹²⁴ Tidskriften *Cuadernos de Marcha*, Nr 14 från juni 1968. Montevideo. Sid. 20. Min översättning.

spanskamerikanen i allmänhet och om dessa människors temperament. Den framförda bilden målar en inkonsekvent och lat skurk. Här följer ett kort utdrag av Marx biografi om Bolivar som framför hans åsikter om det spanskamerikanska temperamentet:

När han väl hade proklamerat sig själv ”diktator” och ”Befriare av Venezuelas västprovinser”, skapade han *Libertador*-orden, en elitarmé ”Guardias de Corps” samt en sorts hov. Men som de flesta av hans landsmän, var han oförmögen till varje långdragen ansträngning och hans diktatur omvandlades strax till en militär anarki i vilken de viktigaste ärenden, hamnade i favoriternas händer som i sin tur undergrävde de offentliga finanserna och sedan använde sig av hemska medel för att återställa den.¹²⁵

I en annan artikel, skriver Engels om California och den konfrontation som, angående denna region, opponerade Mexico och Förenta Staterna. Den 15 februari 1849, publicerades i den marxka tidningen *Neue Rheinische Zeitung*, följande text under rubriken *Den demokratiska panslavismen*. Texten saknade namnteckning, men man vet att författaren var Engels. Den skrevs som svar till Mijail Bakunins *Kallelse till det slaviska folket*.

Ska Bakunin anklaga nordamerikanerna för ett ”erövringskrig”, som för övrigt ifrågasätter teorin om ”rättvisan och mänskligheten”, men som har gjorts i civilisationens förtjänst? Eller är det kanske i stället en olyckshändelse att det magnifika California har erövrats från de lata mexikanerna som inte visste vad som kunde göras? Är det kanske en olycka att de energiska nordamerikanerna, med den snabba exploateringen av guldets, tillför större

¹²⁵ Tidskriften *Cuadernos de Marcha*, Nr 13, maj 1968, Montevideo. Sid. 76. Min översättning.

mängder av medel till det ekonomiska omloppet? Är det en olycka att de koncentrerar en större befolkning i det fördelaktiga Stilla havets kust, att de bygger stora städer, och ångbåtslinjer samt järnvägar som löper från New York till San Francisco? Är det en olycka att nordamerikanerna för första gången öppnar Stilla havets kust till civilisationen och att de för tredje gången ger den internationella handeln en hel ny riktning? "Självständigheten" för några spanjorer i California och Texas, kommer av den anledningen att bli lidande, "rättvisan" och andra moraliska principer kommer kanske här eller där att offras, men vad har detta för betydelse inför så stora universella historiska händelserna?¹²⁶

Av de ovan presenterade texterna framgår marxismens djupa framstegstro och dess innersta *civilisationscentrism*. Det framgår också varför dessa idéer inte kunde accepteras i Latinamerika. Ställda dessa idéer mot Latinamerikas hela historiska process, framgår tydligt det marxka släktskapet med olika eurocentriska och kolonialistiska företag. Det var dessa egenskaper som bromsade den marxka ideologins frammarsch i Latinamerika före den kubanska revolutionens tid. Inte ens Lenins omformulering av de marxka grundbegreppen, kunde öppna Latinamerika för de marxka lärorerna före 1950-talet. Det är först när de marxka idéerna omformuleras i praktiken i Kuba då Marx blev "begriplig" för de nya generationerna.

Under 1900-talets första hälft, tvingade den leninistiska läran om kapitalismens imperialistiska fas, de latinamerikanska kommunistpartierna till en underordnad stödverksamhet. Deras

¹²⁶ Tidskriften *Cuadernos de Marcha*, Nr 14, maj 1968, Montevideo. Sid. 14. Min översättning.

verksamhet gick huvudsakligen ut på att stödja Sovjet Unionen. En roll som av många skäl påminde om den traditionella periferiska rollen som tidigare historiska situationer hade tvingat kontinenten till.

Modernismen och ultraismen i Latinamerika

Termen "modernism" skapades i litterära sammanhang på 1890-talet av nicaraguanen Ruben Darío (1867-1916). Darío började använda termen "modernism" redan 1888. Den nya litterära rörelsen förknippades med Latinamerikas kulturella uppror mot den europeiska ärvda kulturen. Grunden till revolten var sökande efter nya icke traditionella spanska litterära källor. Man vände sig i stället mot Frankrike som "kombinerade de viktigaste postromantiska trenderna, parnassdiktning, dekadens och symbolism".¹²⁷ Trots den franska påverkan kan den latinamerikanska modernismen betraktas som en självständig litterär rörelse med tydliga originella drag, bland annat valet av rörelsen benämning, "modernismen", som sedan lånades av olika europeiska estetiska strömningar. Darío beskriver den modernistiska rörelsen med följande ord: "*el modernismo* är en liten men triumferande och stolt grupp av prosaister och lyriker från Spanskamerika". Den andre modernisten med ett mycket starkt inflytande på sin generation latinamerikaner var uruguayanen José Enrique Rodó (1871-1917). Man brukar även räkna kuba-
nen José Martí (1853-1895) till modernismens föregångare.

Modernismens utveckling under 1900-talet inkluderar en radikal riktning som kännetecknas som "ultramodernister" eller också "ultraister" med tydliga kopplingar till den europeis-

¹²⁷ Calinescu, Matei. *Modernismens fem ansikten*. Dualis 1987. Sid. 69.

ka "surrealismen". I Latinamerika bland dessa bör man räkna peruanen Cesar Vallejo (1892-1938), argentinaren Jorge Luis Borges (1899-1986) och chilensaren Pablo Neruda (1904-1973), alla tre med ett stort inflytande på världslitteraturen.

Den populistiska reformen i Latinamerika

Termen "populism" används för att referera till ett politiskt fenomen som fortfarande är dåligt känt. Det finns dock inte någon annan term som är så viktig för att förstå det nutida Latinamerika. Både det politiska fenomenet och termen som betecknar det, präglas av en mångfald betydelser. Det kan därför vara på sin plats att innan vi diskuterar hur den kan tillämpas i Latinamerika gå igenom termens semantiska omfång. Onekligen är adjektivet "populist" laddat med ett *negativt* värde. För många forskare, men framför allt för massmedierna, är "populismen" en degenererad form av demokrati eller också startpunkten för diktaturen. Låt oss här säga att vi tar avstånd från denna tolkning, som vi betraktar som simplist och *sarmientist*, det vill säga, inspirerad i Sarmientos fientlighet mot Latinamerikas spontana tänkande.

Evita och Domingo Perón.

Enligt Vivián Trías användes termen "populism" redan på 1800-talet för att benämna den nordamerikanska *farmers*-rörelsen.¹²⁸ För de flesta forskare är populismen ett *politiskt symtom*, ett emotionellt tillstånd, snarare än en politisk doktrin. Forskare är mer eller mindre eniga om, att neka populismen någon ideologisk originalitet. Man ser på dess ideologiska budskap som en mer eller mindre heterogen samling av plagierade idéer. Personligen tycker jag att just i denna eklekticism föreligger populismens originalitet och styrka.

Det har funnits exempel av populism i varje latinamerikanskt land, det mest kända fallet är kanske Juan Domingo Perons *justicialismo* i Argentina. Populismen utvecklades ur den djupa ekonomiska krisen som drabbade världen efter 1929. Denna ekonomiska kris förlängdes i Latinamerika fram till Andra världskriget och spår av den kan finnas in på 1950-talet. Under denna period har västvärldens stora maktcentra delvis förlorat kontrollen över världsekonomin, vi befinner oss i en tid där kolonialismen kommer till sin enda. En tid för politiskt initiativ öppnas i världens periferi och Latinamerika står redo för att utnyttja den.

Under 1800-talets sista år och 1900-talet första år, tog Latinamerika emot en stor mängd europeiska invandrare. Den stora invandringen – både på grund av dess storlek och dess kvalitet, förändrade det Latinamerikanska samhället i grunden. Vid Atlankusten t.ex., dominerades bilden av den italienska och den tyska invandringen som i stora grupper kommer till Brasili-

¹²⁸ Trías, Vivián. *La Rebelión de las orillas*. Obras Completas, Tomo 12. Montevideo, 1989. Sid. 197.

en, Argentina och Uruguay. Dessa grupper som medför ett hög tekniskt kunnande, medför också nya politiska ideologier. Med italienarna föddes fackföreningsrörelsen, och med den utvecklades anarkismens, socialismens och så småningom kommunismens politiska organisationer. Efter år 1930 och som en klar konsekvens av den internationella krisen, minskade invandrarströmmen. Regeringarna var bekymrade över krisens ekonomiska konsekvenser och bromsade invandrarprocessen.

Parallellt till invandringsfenomenet initierades en inre folkvandring. Människorna från landet flyttade massivt till städerna. Tidiga blygsamma städer omvandlades på bara några år, till stora kosmopolitiska urbana miljöer. Det är just under den perioden som det nya moderna Latinamerika föds. Den inre folkvandringen skapade städernas *slumområden* med sina speciella folkkulturer och mentaliteter. Nya folkliga kulturella fenomen kännetecknar denna process, särskilt inom musiken, sång och poesi, med fenomen som t.ex. *tangomusiken* i Argentina och Uruguay.

Man kan säga att urbaniseringsprocessen i Latinamerika har från och med 1900-talet gått fortare än industrialiseringsprocessen. Detta har medfört en massiv och kronisk arbetslöshet som är grunden till den allmänna skepticismen och ”politiska föraktet” som kännetecknar ”populismen”. Den inre invandringen från landet till städernas arbetslöshet, skapade en social grupp som i litteraturen beskrivs som *halv-proletär*. Det är fråga om en social grupp som saknar ett arbetar-medvetande och som behåller idéer och bondevärderingar. De nya stadsborna lockas fortfarande av en mentalitet som kännetecknades av pampas *caudillos* och av *montoneros* politiska organisationsformer. Levande är fortfarande den mentalitet som några år tidigare kännetecknade självständighetsrörelsen.

Genom den nya populismen, ampassades 1800-talets bondeideologier och politiska visioner till den nya urbana miljön. Men denna omvandlingsprocess åtföljdes av en motsvarande process inom samhällets elit. Det abrupta intåget, som det nya proletari-

atet gjorde i samhället, delade den växande medelklassen i två grupper. En viktig och inflytelserik del av denna medelklass – oftast inom det militära och den akademiska eliten – tog avstånd från det populistiska fenomenet, för att genom åren förbli oförsonligt fientliga mot detta proletariat och dess politiska former. Man kan säga att 1800-talets urbana misstro mot *gauchos* och dess ledare – som en gång personifierades av Sarmiento och positivisterna – fick sin nya omformning i 1900-talets *militaristiska modernism*. Ett försök att – ännu en gång med våld – anpassa Latinamerikas spontana utveckling till världens dominerande intressen. Till denna *kontrareform* hör de flesta av de militära kupper som ägde rum från 1900-talets början och fram till Pinochet och den kontinentala massakern av vänsteraktivister under 1970- och 1980-talet.

Från de utopiska socialisterna till den ryska revolutionen

Socialistiska och anarkistiska idéer kommer till Latinamerika under 1800-talets andra hälft, men innan dess, var utopisternas idévärld välkända i vissa intellektuella kretsar. Esteban Echeverría (1805-1851), föddes i Buenos Aires, han studerade vid Buenos Aires universitet mellan 1822 och 1825. År 1825 reser han till Paris med ett stipendium från den Argentinska regeringen. Där kommer han i kontakt med Saint-Simons idéer och med den parisiska studentrörelsens vänstra flygel. Mot den liberala individualismen, opponerade Saint-Simon de så kallade *dogmerna* av ”kollektiva objektiva sanningar”. Tillbaka i Buenos Aires, grundar han år 1838 *Majföreningen* (*Asociación de Mayo*) även känd som *det Unga Argentina* (*La Joven Argentina*) som ägnar sig åt att med vapen i handen bekämpa dåtidens argentinske diktator, Juan Manuel de Rosas. Projektet misslyckades och Echeverría tvingas till exil. Han flyr till Montevideo, där han 1848 publicerar *Dogma socialista de la Asociación de Mayo*. Där kan man läsa följande ord:

För att kunna existera, behöver människan känna att hon omringas av andra varelser som rättfärdigar hennes existens [...] så att hennes jag förkroppsligas av de andra.¹²⁹

Echeverría tillhör den romantiska generationen av Latinamerikaner som liksom argentinare som Alberdi och Sarmiento, ser på revolutionärerna från 1810-talets generation, som misslyckade tänkare och politiker, alldeles dominerade av den spanska "psykologin". För Echeverría låg de konservativas fel, i att ge *plebejerna* ("el pueblo plebeyo") tillgång till makten, genom den demokratiska rösträtten. Enligt Saint Simon var den rätta demokratin ett folks utövande av förnuftet, och förnuftet förkroppsligades av ett samhälles intellektuella.

Vid slutet av 1800-talet och början av 1900-talet kommer till Rio de la Plata regionen en stor mängd invandrare från Europa. Den här gruppen av immigranter tillför det klassiska samhället en hel ny klassomsättning samt förstärker städernas kulturella roll. Samtidigt kommer industrialismens första tecken till dessa stora städer i form av utländska kapitalinsatser. Denna immigration är särskilt märkbar i Argentina, Chile, Uruguay och södra Brasilien. Ett urbant proletariat börjar utformas och de första fackföreningarna bildas. Fram till den ryska revolutionen, dominerar dessa fackföreningar av anarkistiska idéer.

De få socialistiska partier som först bildas, har ett obetydligt politiskt inflytande och uppfattar att sin uppgift är att verka för att förstärka arbetarrörelsens intressen. Den argentinska Landsorganisationen (Federación Obrera de la República Argentina) bildades 1890 (socialistpartiet bildades 1901) och den chilenska motsvarigheten (Federación Obrera de Chile) föddes 1909

¹²⁹ Marichal, Juan. Cuatro fases de la Historia Intelectual Latinoamericana (1810-1970). Fundación Juan March. Madrid, 1978. Sid. 54.

redan under marxistisk kontroll.¹³⁰ I Brasilien bildades Federação Operaria Regional Brasileira (FORB) år 1906. I Mexico var anarkisterna mycket aktiva både före och efter 1910 revolutionen. I Uruguay bildades socialist partiet under 1910-talet.

Efter Lenins död, ökar vikten av de kommunistiska krafterna i kontinenten, medan anarkisterna kommer att spela en underordnad roll. Under den stalinistiska eran, är kommunisternas politiska huvuduppgift att verka som stödpartier till Sovjetunionens intressen i regionen.

Socialistpartierna har under 1900-talet svårt att finna en passande modell som varken identifieras med kommunisterna strategi eller med de europeiska socialdemokratiska partiernas ideologi. Med Salvador Allendes regerings fall 1973, tycktes en sådan tredje väg vara omöjligt att bygga.

Feminism i Argentina; Chile och Uruguay 1890-1949

Latinamerikas feminism följer samma utvecklingsmönster som den europeiska feminismen. Det är en naturlig konsekvens av det samhälle som växte fram under den industriella revolutionen. Den moderna industrin behövde en ung och billig arbetskraft så både kvinnor och barn fann en ny plats i samhällsordningen. Å andra sidan kom kvinnan så småningom till att behövas som konsument med egna behov och egen köpkraft.

The search for answers to problems raised by recognition of the new social, economic, and political dimensions of womanhood was aided by a new ideology taking shape in Europe by 1880: feminism. Its origins and meaning were

¹³⁰ Jorrín, Miguel och Martz, John D. *Latin-American Political Thought and Ideology*. The University of North Carolina Press. 1970. Sid. 273.

not altogether clear when it first came to the attention of alert minds in some of the fastest-growing urban areas of Latin America.¹³¹

Kvinnans intagande roll i det nya samhället innebar även en förändring av det offentliga livet i allmänhet. T ex växte den kvinnliga litteraturens betydning och kvinnans kulturella närvaro i dagstidningar och andra offentliga forum förändrade den allmänna kulturella uppfattningen. Helt naturligt följde så småningom kvinnans krav om jämställdhet i olika områden. Det politiska kravet var kanske den mest påtagliga. Kvinnan ville ha samma politiska rättigheter som mannen och detta krav sammanfattades i kvinnans kamp för rösträtt. I Latinamerika kommer feminismen att utvecklas i skuggan av den positivistiska rörelsen med djupa rötter i politiska och pedagogiska ideologier. Ett bra exempel på detta fenomen är det som skedde i södra Latinamerika:

Argentina, Chile, and Uruguay shared several key political and economic characteristics in addition to their geographical proximity. In the late 1870s a generation of statesmen nurtured in liberal and positivist thought attempted to bring their countries into the mainstream of European and North American "progress."¹³²

Den positivistiska andan och de modernistiska ideologier som följer under 1900-talets första decennier, hjälper den feministiska rörelsen i sin strävan efter jämställdhet.:

The decades from 1890 to 1940 proved a receptive time for raising questions about women and about gender relations within the family. The social and political elites of

¹³¹ Op.cit.Sid 2.

¹³² Op.cit. Sid. 2.

the turn of the century lost ground to more people oriented, if not populist, regimes in which the needs of workers, peasants, students, and women were voiced, heard, and to some extent heeded.¹³³

Latinamerikas tidiga feminism var inte en enad rörelse utan återspeglade hela det politiska ideologiska spektrum. Trots det, kan man urskilja två huvudideologier: socialister och liberaler. Socialisterna, med djupa rötter i arbetarklassen, kämpade framför allt för att uppnå jämställdhet i frågan om de kvinnliga och minderåriga arbetarnas lön och arbetsvillkor. Liberalerna å andra sidan, med sin bas bland medelklasskvinnor, koncentrerade sitt agerande runt frågor som rörde kvinnans och barnets civila rättigheter, äganderätt, m.m.

Two main feminist interpretations were adopted before 1910. One was socialist oriented, finding its inspiration in the writings of August Bebel. This feminism was conscious of class issues and found a niche in the labour movements of the three nations, especially after 1905, when the plight of women workers was discussed alongside that of their male counterparts. The other feminism had closer ties to the mid-nineteenth-century liberal feminism of men such as John Stuart Mill. It reflected the aspirations of middle-class women and men who approached gender issues with an emphasis on the natural rights of individuals and the need to establish in law the equality of women and men.¹³⁴

Den tidiga feminismen i Argentina, Chile och Uruguay kan indelas i två generationer. Den äldsta gruppen av ”grundare”

¹³³ Op.cit. Sid. 3.

¹³⁴ Op.cit. Sid. 16.

verkade mellan 1900 och 1930. Den andra gruppen verkade mellan 1930 och 1940. Bland dessa fanns Alicia Moreau och Paulina Luisi, den första kvinnliga läkaren i Uruguay (1909) som arbetade för feminismen fram till 1950. Den chilenska Elena Caffarena och uruguayanen Ofelia Machado Bonet som också kämpade aktivt för feminismen verkade fram till 1980-talet.

Trots de olika klasstillhörigheterna och ideologierna, kom de olika feministiska grupperna aldrig i öppen konflikt med varandra. Svåra frågor som individuell frihet och jämställdhet, dämpades med det som kallades ”kompensatorisk feminism” som försvarade både jämställdhet mot män samtidigt som den försvarade kvinnans särskilda inställning i frågan om moderskap och dylikt.

Having been denied intellectual capacity and personal freedom of action for a long time, feminists wanted to assert their right to be considered as good as men, but not the same as men.¹³⁵

I den tidiga feminismen var moderskapet ett centralt inslag i den nya ideologin. Genom att understryka moderskapets betydelse för mänskligheten, förde feminismen fram kvinnans värde i alla andra frågor. Moderskapet som politisk idé, förenade kvinnorna över klasser och ideologier samtidigt som det placerade rörelsen utanför den manliga kritikens räckhåll. I den debatten och alltid med avsikten att lyfta kvinnans moderskapsroll skapades begrepp som *supermadre* (super-mor) och *marianimso* (Jungfru Marias kult).

Motherhood was another powerful ingredient in building a special ideology of gender. Southern Cone feminists

¹³⁵ Op.cit. Sid. 5.

embraced it wholeheartedly as the highest signifier of womanhood. Women's rights as individuals were important, but they never lost sight of the fact that most women became mothers and that motherhood caused some of the most serious problems they faced. The toil and sacrifice of working mothers were only one side of the coin. Motherhood demanded respect as a practical service to the nation.¹³⁶

I detta sammanhang blev diskussionen om kvinnans hälsa både före, under och efter graviditeten en viktig punkt för den tidiga feminismen. Som följd blev barnets hälsa och utbildning även ett viktigt ideologiskt inslag. Kvinnans närvaro i inom sjukvård och skola började att växa i betydelse, för att så småningom bli det område som mest påverkades av kvinnans politiska engagemang. Den nya tiden medförde bättre möjligheter för utbildning och kvinnorna började omedelbart att utnyttja detta.

No study of feminism in its social context can afford to ignore the special attention given to the "mother-child dyad" by early twentieth-century social reformers. Long before suffrage caught their eye, early feminists were attempting to channel their own and other women's energies into improving women's and children's health. If there was a social problem amenable to women's special understanding, it was child care. Frightening rates of child mortality demanded better-designed public policies. The figures culled from contemporary data are essential to understanding the dimensions of the problem and why feminists made child care a part of their mis-

¹³⁶ Op.cit. Sid. 7.

sion.¹³⁷

Bland de hälsoproblem som direkt påverkade kvinnornas situation fanns aborten. Ämnet blev mycket känsligt därför att debattens retorik användes ofta mot kvinnans starka kort:: nämligen moderskapet.. Statistiska siffror, presenterade av både feminister och anti-feminister, visade väldigt höga abortsiffror. Den första prövningen blev att kunna påvisa att dessa höga abortsiffror berodde på männens oansvariga sexualbeteende och kvinnans omöjlighet att bestämma över sin egen kropp. Kvinno- rörelsen lyfte fram samhällets dubbelmoral i fråga om sexualitet.. Man påpekade utsattheten bakom den ensamma moderns situation och deras barns rättigheter till ett normalt liv. Men abortfrågan var också knuten till en annan känslig fråga, den om eugeniken:

Feminism also had a furtive rendezvous with eugenics as a tool for sexual and social reform. Eugenics, as understood and promoted in the Southern Cone, focused on public health programs to combat diseases that weakened a significant portion of the population. Thus, many feminists of both genders supported eugenics policies because they promised better health for future generations through attention to mothers and children, the elimination of sexually transmitted diseases, and the hope that prenuptial certificates would detect such diseases before marriage. Such an attractive promise was difficult to ignore, and many outstanding female physicians, feminist or not, who advocated state programs for healthy mothers and babies also supported state policies that promised to change male sexual behaviour. It was all part of a broad

¹³⁷ Op.cit. Sid. 7.

change in gender relations.¹³⁸

I frågan om kvinnans ställning i familjen var ”myndighetsförklaringen” i allmänhet det centrala. Dåtidsens kvinna kunde t ex inte få ett arbete utan faderns eller den äkta mannens godkännande. På samma sätt var rätten begränsad i fråga om arv av egendom. Rätten till skilsmässa var också begränsad och alltid till mannens fördel.

Another challenge to family law, to traditional social mores, and to gender roles was the discussion of divorce. Outwardly this was a political question between church and state, but it also unveiled significant nuances of gender construction in the three nations under review. The impassioned parliamentary debates, legal analyses, and writings of its proponents and opponents provide a rich source for exploring the traditional as well as the reformist scripts of femininity and masculinity.¹³⁹

Men av alla frågor var det rösträttsfrågan som gav den feministiska rörelsen den politiska profilen. I Argentina, Chile och Uruguay blev rösträttsfrågan aktuell under 1920-talet, då männen fick rösträtt, något som medförde att kvinnans diskriminerade ställning förstärktes.

Women's participation in politics through suffrage is regarded as the touchstone of feminism and social change. In the Southern Cone suffrage became a topic of debate in the second decade of the century. Male universal suffrage, in effect in the three nations in the early 1920s, began to change the physiognomy of the voting mass and gave male and female feminists the base they needed to

¹³⁸ Op.cit. Sid. 10.

¹³⁹ Op.cit. Sid. 11.

argue for the inclusion of women.¹⁴⁰

Den kvinnliga politiska rörelsen för allmän rösträtt argumenterades med fredliga medel. Allmän rösträtt för kvinnor infördes i Argentina först under Perons regering år 1951. Kvinnorna i Chile fick rätten att rösta i kommunala val år 1934. Allmän rösträtt infördes därefter först år 1948. Kvinnans rösträtt i Uruguay infördes 1932:

After two days of discussion the Chamber of Deputies approved female suffrage on 14 December 1932. The feminist leaders were ecstatic. Sofía Alvarez Vignoli, Clotilde C. de Pérez, Elola de Andreasen, Sara Alvarez Rey, Clotilde Luisi, and others made numerous statements to the press. Nothing short of a utopian future lay ahead for the thrilled feminists. People must have faith in women's work, stated Alvarez Vignoli. They have "intelligence, character and virtue," a trilogy of "eternal superiorities." Progress and the well-being of women and children would result from women's access to politics. She itemized vagrancy, alcoholism, prostitution, and gambling as "torturing problems" that only women, with their "love and maternal tenderness, could face and resolve with dignity."¹⁴¹

Under de första decennierna av 1900-talet erövrade kvinnorna flera av de nya växande arbetsmiljöer och påverkade samhällsutvecklingen som aldrig förr. Deras engagemang inom industriarbetet sträckte sig från textilindustrin till tobaksindustrin, från tändsticksindustrin, till livsmedelsindustri. Så småningom fick kvinnan även en dominant ställning inom den offentliga sek-

¹⁴⁰ Op.cit. Sid. 12.

¹⁴¹ Op.cit. Sid. 345.

torn, skola och hälsa, men även inom administrationen i varje ekonomisk bransch.

José Carlos Mariategui och latinamerikansk marxism

Det finns inte många marxka tänkare som under perioden visar originalitet. En av de få är José Carlos Mariategui (1895-1930). Hans viktigaste verk är *Siete ensayos de interpretación de la realidad Peruana* (*Sju essäer om den peruanska verkligheten*) tryckt i Lima år 1928. I den boken försöker Mariategui tillämpa den marxka metodologin för att analysera den peruanska verkligheten. Som en äkta latinamerikansk "produkt", är Mariateguis lära alltför nationalistisk för att kunna sväljas av den ortodoxa marxismen, som alltid visat en viss misstro till hans tolkning. Enligt Mariategui:

Det spanska arvet vägde för mycket för de criollo jordägare, arvet som hindrade honom för att förstå skillnaderna mellan kapitalism och feodalism. Den kapitalistiska moralen och politiken samt de kapitalistiska psykologiska elementen kunde inte gro i detta klimat. *Criollokapitalägaren* har förstått vinsterna som *inkomster* snarare än som *produkter* [...].¹⁴²

Mariateguis huvudtanke är att det klassiska proletarietet saknade en tydlig motsvarighet i den peruanska verkligheten

¹⁴² Jorrín, Miguel och Martz, John D. *Latin-American Political Thought and Ideology*. The University of North Caroline Press. 1970. Sid. 279. Min översättning från engelskan.

och att det är den indianska befolknings situation och dess koppling till jordegendomen, det sociala faktor som är nyckeln till den peruanska verkligheten.

Kubas revolution

Den kubanska revolutionens politiska och ideologiska betydelse sträcker sig långt över Latinamerikas gränser. Onekligen tillhör denna revolution en av dem som mest har påverkat västerlandets historia efter Andra världskriget. Revolutionen påverkade den latinamerikanska kontinentens relationer till Förenta Staterna, men spelade även en stor roll för den marxka ideologin världen över. Politiskt fick den spela en avgörande roll under flera decennier i kraftmätningen mellan Sovjetunionen och Förenta Staterna.

Den historiska bakgrunden till dess politiska originalitet finns i det kubanska befrielsekriget mot Spanien (1868-1898). Denna process var långdragen och särskilt blodig och slutade med Förenta Staternas inblandning i konflikten. Det första försöket till befrielse, leddes av Carlos Manuel de Céspedes och är känd som "det stora kriget" (la Guerra Grande). Han förklarar Kuba oberoende och avskaffar slaveriet år 1868. Kampen varar till 1878 men slutar i nederlag för frihetskämparna.

Kampen fortsätter under Jose Martí, Máximo Gómez och Antonio Maceos ledning. Under 1897 förklarar Förenta Staterna kriget mot Spanien och snart faller det spanska motståndet. Kuba blev då ett självständigt land under Förenta Staternas beskydd. Efter befrielsen, ockuperades landet av Förenta Staternas styrkor under fyra år. Den kubanska republiken förklarades först 1902, nästan 100 år efter de första revolterna i Mexico, Venezuela och Rio de la Plata.

Suveräniteten beskärs av Förenta Staterna genom att konstitutionen förses med ett tillägg, känt som *enmienda Platt* (Platts tillägg), efter förslagetts upphovsmans namn,

senatorn Orville Hitchcock Platt (1827-1905). Att införa detta tillägg är villkoret för att Förenta Staterna skall dra sina trupper från ön. Begränsningarna av självständigheten är flera, men de viktigaste hittar man i artiklarna III och VII: den kubanska regeringen samtycker till att Förenta Staterna behåller rätten att ingripa för att försvara Kubas oberoende och för att garantera existensen av en regering som respekterar liv, egendom och individens frihet. För att underlätta Förenta Staternas åtaganden för försvaret av Kubas självständighet, kommer den kubanska regeringen att sälja eller överlåta den erforderliga marken för att upprätta bränsle och flottstationer på vissa bestämda platser till Förenta Staternas regering. [...] Arvet efter Platts tillägg kommer att väga tungt över ön, och de olika nordamerikanska militära interventionerna utlöser varandra: 1906-1909, 1912, 1917 och 1921-38. Inte förrän år 1934 avskaffas Platts tillägget.¹⁴³

Den starka beroendesituationen i vilken Kuba befinner sig i förhållande till Förenta Staterna, förändras inte under hela 1900-talet. Tvärtom, landets ekonomi kan lätt jämföras med en koloni. I den bemärkelsen kan man lätt förstå att drömmarna om befrielse i det allmänna medvetandet bara väntade på ett fördelaktigt tillfälle. Detta tillfälle kom som en konsekvens av Fulgencio Batistas grymma och korrupta diktatur.

Den 26 juli 1953, angrepp en grupp revolutionärer *Moncadagarnisonen* i Santiago. Ledaren var Fidel Castro. Anfallet var ett militärt fiasko som visade revolutionärernas beslutsamhet snarare än dess förmåga till organisation. Fidel Castro tillfångatogs och dömdes av en militärdomstol till 15 års fängelse, men

¹⁴³ Peralta, Amanda. ... med andra medel. Från Clausewitz till Guevarakig, revolution och politik i en marxistisk idé tradition. Daidalos. 1990. Sid. 159.

får amnesti 1955. Han fick föra det egna försvaret och formulerade det proklamiska försvarstalet som blev känt som *Historien skall frikänna mig* (La historia med absolverá).

Det är i själva verket inget försvarstal, utan ett anklagelsestal. Castro, precis som Zola i *J'accuse*, är sitt samhälls och sina domares åklagare. Tonen är präglad av djup moralisk indignation och sorg, men också av stolthet. Den uttrycker övertygelsen att ha rätten - den verkliga rätten - på sin sida. Det som utspelas i salen är bara en beklaglig men inte oväntad parodi på rättvisan. Han vet att han och hans överlevande kamrater kommer att bli dömda, men annat är inte att vänta i ett land där de orättrådiga sitter vid makten. Talets sista ord är: "*Döm mig. Det betyder ingenting. Historien skall frikänna mig.*"¹⁴⁴

Den här första fasen av revolutionen, var i princip stark idealistisk, med inslag av utopiskt tänkande. I stort sätt, ett välförankrat ideologiskt fenomen i Latinamerikas tidiga historia och med vilket varje man och kvinna i kontinenten kunde identifiera sig med. Denna djupa ideologiska förankring genomspeglades i Castros försvarstal på ett mästertligt sätt. Castro talar till varje latinamerikans hjärta, när han säger:

Men jag accepterar på intet sätt denna munkavel, för vid denna rättegång diskuterar vi något mera än blott en enda människas frihet; det som diskuteras är fundamentala principer, det är människans rätt att vara fri som skall bedömas, det är själva grunden för vår existens som civiliserad och demokratisk nation som diskuteras. När jag slutar här, vill jag inte kunna förebrå mig själv att ha

¹⁴⁴ Peralta, Amanda. ... med andra medel. Från Clausewitz till Guevarakig, revolution och politik i en marxistisk idé tradition. Daidalos. 1990. Sid. 181.

lämnat en enda princip oförsvrad, en enda sanning utsagd, ett enda brott oavslöjat¹⁴⁵

Efter amnestin 1955, flyttar motståndet till Mexico, där förbereds nya revolutionära planer som slutar med landstigning från båten Granma år 1956, en ny militär katastrof som indirekt styrker Castros huvudteori, nämligen att det är den *moraliska* kraften som slutligen frambringar segern. Den revolutionära processen når den slutgiltiga segern med Havannas intag den 1 januari 1959.

Den 13 oktober 1960 stiftades lagen som nationaliserade de flesta av alla de stora jordegendomarna och utländska företagen och ett år efter, började Castro beskriva den kubanska revolutionen som socialistisk.

Kubas partikulära idéhistoria, gör detta land till en representativ förebild av många av de drag som kännetecknar den latinamerikanska själen. Särskilt intressant är att understryka *viljans och moralens* betydelse i politiska sammanhang. Även *handlingens makt över tänkandet* är ett viktigt drag att komma ihåg inför studier av Che Guevaras *pensamiento*.

Che Guevara och den nya människan

Che Guevaras tänkande kan inte förstås utan den marxistiska bakgrunden i vilken hela den latinamerikanska västern befann sig under 1960-talet. En utmärkt introduktion till den perioden finns på svenska. Det är Amanda Peraltas bok från 1990: *...med andra medel. Från Clausewitz till Guevara- krig*,

¹⁴⁵ Peralta, Amanda. ... med andra medel. Från Clausewitz till Guevara- krig, revolution och politik i en marxistisk idé tradition. Daidalos. 1990. Sid. 182-183.

revolution och politik i en marxistisk tradition. Där får vi läsa följande:

Ett paradigmskifte i den marxistiska revolutionsteorin ägde rum i Latinamerika i början av 60-talet. Det nya paradigmet blir fokus-teorin, eller *fokismen* (foquismo) som den vanligtvis blir kallad. Namnet kommer från fokus eller *focus*, med betydelsen bränn-punkt eller härd.¹⁴⁶

Enligt denna teori är det revolutionära handlandet det som skapar revolutionens subjektiva villkor. Det är inte fråga om en naiv form av "voluntarism" av den sorten som förekom tidigare i den marxiska traditionen, utan denna teori förutsätter att de "objektiva" villkoren, dvs. de historiska nödvändiga villkor som gör revolutionen möjlig, är uppfyllda, medan de subjektiva villkoren, är inte tillräcklig mogna. Enligt teorin, kan mognaden av de subjektiva villkoren påskyndas med hjälp av ett adekvat politiskt motstånd som ifrågasätter samhällets grunder och visar alternativa vägar. Fidel Castro uttrycker detta som följer:

Ett folks subjektiva förutsättningar, det vill säga dess revoltmedvetande, organisationsförmåga och ledarskap, kan alltefter sin högre eller lägre grad av utveckling påskynda eller försena revolutionen; men förr eller senare, då de objektiva förutsättningarna väl mognat, tränger revoltmedvetande i dagen, organisationen genomförs, ledarskapet träder fram och revolutionen utbryter.¹⁴⁷

Vänsterns uppgift, enligt både Castro och Che, är att få igång den subjektiva mognaden. Att forcera en acceleration i den processen som enligt deras uppfattning inte följde de objektiva villkoren i takt. Teorin är en naturlig konsekvens av de

¹⁴⁶ Amanda Peralta. Sid. 128.

¹⁴⁷ Amanda Peralta. Sid. 121-122.

händelser som karakteriserade den kubanska revolutionen. Vi har sett att denna revolution, karakteriserades av en oerhörd vilja, mod och framtidstro, samtidigt som den gav prov på tydliga planeringsbrister och mycket improviserande. Enligt Fidel och Ches politiska lära, kunde inte den kubanska revolutionen ha ägt rum utan *Moncadagarnisonens* och *Granmas* katastrofer. Det var i konfrontation med dessa katastrofer och med de revolutionära hjältarnas öde, som folket på Kuba bestämde sig för att förändra sina levnadsvillkor.

I den marxistiska ideologin som kännetecknar den kubanska revolutionen och särskilt Guevaras tänkande, finns det drag som är främmande för den klassiska "europeiska" marxismen. För det första är individen lika viktig som "massan". Utan individens deltagande som sådan, finns ingen "focus", ingen förtrupp, inga gerillamotstånd. Dessa individers initiativ, är inte jämförbar med den marxiska kommunistpartiets ledarskap. Om man följer det förhållande som den nya latinamerikanska vänstern hade till de klassiska kommunistiska partierna, kan man se att dessa förhållande har varit oerhört påfrestande och sällan verk-sam. Inför det klassiska marxistiska tänkandet var den kubanska revolutionens och den nya vänsterns budskap "voluntaristisk" eller med andra ord, uttryck för en elit av medelklassen som vill påskynda en process som inte var mogen nog. Låt oss se det som kritiserades genom Ches egna ord:

Och så kom gerillakrigets etapp. Detta utvecklades i två olika miljöer: å ena sidan folket, den ännu sovande massan som man skulle uppväcka. Å andra sidan avantgardet, gerillan, den drivande motorn, skapare av det revolutionära medvetande och kampvilja.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Zea, Leopoldo (Compilador). *Fuentes de la Cultura Latinoamericana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México,

Fokismens lära innebär den ekvationen enligt vilken "revolutionen genererar revolution". Guevaras själv levde enligt dessa etiska principer som har gjort honom till en unik kombination av politisk gerillaledare och "munk". Individens roll mot det marxka klassiska tänkandet, kan påträffas också i andra av Ches samtida, t.ex. bland de franska tänkare som följde efter Nietzsche och Sartre. Men i Ches fall, är den individualismen underordnad en latinamerikansk tradition, som innebar handlingens övertag på det teoretiska tänkandets bekostnad. Som vi har sett längs den här bokens olika kapitel, kännetecknas det latinamerikanska tänkandet på en integration av teori och praktik som har sina rötter långt bak i tiden, i bl. a. Las Casas engagemang för indianernas rättigheter. Mot denna bakgrund utvecklar Che sin teori om den "nya människan" (*el hombre nuevo*). Che beskriver den *nya människan* som följer:

Jag skulle vilja nu förklara den roll som personligheten spelar, individen som dirigerar massan när den gör historien. [...] Låt mig säga – med risken att se löjligt ut – att den äkta revolutionären drivs av stora kärlekskänslor. Det är omöjligt att tänka sig en äkta revolutionär utan dessa egenskaper. Det kan kanske vara dirigentens stora dramatiska öde. Han måste förena en passionerad själ med en kallt tänkande och kunna ta plågsamma beslut utan att visa det. Våra revolutionärer måste idealisera denna kärlek till folken och till deras heliga öde, göra den till en enhetlig och odelbar verklighet. [...] Revolutionens dirigenter har barn som inte kan lära sig faders namn. Kvinnor som måste vara delaktiga i det allmänna offrandet för att förverkliga revolutionen. Vännernas krets reduceras

1993. Band I, sid. 321.

till kamraternas krets. Det finns inget liv utanför revolutionen. Under dessa villkor, måste man ha en stark mänsklig empati, en stark rättssäkerhetskänsla, för att undvika att falla i dogmatism, i spekulativa skolastiska slutledningar och isolera sig från massorna. Man måste kämpa varje dag för att den kärleken till mänskligheten konverterad till positiva handlingar, till goda exempel, till drivande krafter.¹⁴⁹

Sedan hans död har Che omvandlats till en världslig ikon. Många av hans idéer är lika aktuella idag som på 1960-talet. Men gerillakriget i Latinamerika är mindre aktuell sedan det Kalla krigets slut. Det är framför allt föreningen av handling och tänkande, som mest lockar i hans livsöde. I detta avseende är Che utan tvekan en "sann latinamerikan". I hans livsverk finner man rötter som går långt bak i den latinamerikanska historien.

I den opposition som rådde mellan latinamerikansk marxism och europeisk marxism, finner man spår av många andra tidigare "anpassningar" av europeisk tänkande. På samma sätt anpassades upplysningstänkande till en verklighet utan egentliga "filosofier", romantiska idéer till en region utan egentliga nationer, positivism till en verklighet utan naturvetenskaplig verksamhet. Anpassningen vilar i varje fall på kombinationen mellan tänkande och handling.

¹⁴⁹ Zea, Leopoldo (Compilador). *Fuentes de la Cultura Latinoamericana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1993. Band I, sid. 321. Min översättning

Utveckling av nya sociopolitiska verkligheter: Paulo Freires "basismo"

Paulo Freire var professor i socialt arbete i Recife, norra Brasilien och blev anlitad av delstatsregeringen för att organisera en utbildningskampanj. I samarbetet med den katolska kyrkan utförde han en stor alfabetiseringskampanj som bland annat använde sig av radion. Det var i samband med denna utbildningskampanj som ordet "base" kom till användning. Den betyder "gräsrot" och det var den första tillämpningen av begreppet "gräsrotsorganisation".

Grundutbildningsrörelsen hade till sitt förfogande 53 radiostationer och 7353 skolradiostationer. Redan i samband med detta projekt dök begreppet *conscientização*, medvetandegörande, upp. Lehmann markerar att det finns klara skillnader mellan Freires medvetandebegrepp och den marxistiska klassmedvetandet, liksom mellan den kristna uppfattningen om solidaritet och den socialistiska. Han redogör för de olika teoretiska impulser som Freire fick av katolska och icke katolska tänkare. Bland dessa tycks den moderna sociologiska teorin i traditionen från Weber och Durkheim ha haft särskild betydelse. [...] *Medvetandegörandet* uppfattas ursprungligen som en ansträngning för att hos folket skapa en politisk kultur som bidrar till landets modernisering och demokratisering och motverkar »massifiering», det vill säga förvandlingen av folket till en irrationell massa.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Amanda Peralta, sid. 63-64.

Freires projekt var möjligt tack vare den populistiska regeringen som fick sluta abrupt 1964 med den militära kuppen. Freire flyttade då till Chile där han samarbetade med den kristdemokratiska chilenska regeringen. Som många andra kristna produkter från perioden, omformulerades Freires tänkande så småningom i en marxistisk riktning. Han publicerade 1970 på engelska *Pedagogy of the oppressed* (New York 1970). I detta verk kan man se att Freire kombinerar marxiska begrepp med hans ursprungliga begrepp från alfabetiseringsperioden.

Paulo Freires *Pedagogia do oprimido* är en av de latinamerikanska klassikerna från perioden och en av periodens ideologiska nycklar. Utan en klar förståelse av den partikulära kombinationen som Freire gör av idéer som hämtas från många olika håll (katolsk praxis, marxism, Weber och Durkheim, etc.) är det svårt att förstå *bas-begreppet*, en typisk latinamerikansk socio-politisk konstruktion, som lever vidare.

Revolution i det teologiska tänkandet: befrielse-teologin

Latinamerikas katolska tänkande skiljer sig markant från det europeiska på en avgörande punkt: den antropologiska erfarenheten som erhöles i kontakten med indianerna och afrikanerna. Denna kontakt ledde många missionärer till insikten att evangeliseringsprocessen var en del av kolonialismens mörkaste sidor. I förhållande till de inhemska kulturerna, förändrades det katolska tänkandet i grunden. En process som startade med Bartolomé de Las Casas och jesuiternas missioner, för att under 1900-talets andra hälft, ge upphov till den rörelsen som är känd under namnet *befrielse-teologi*.

Under kolonialtiden utvecklades i katolska amerikanska kretsar, en ambivalent inställning inför kolonialmakternas behandling av indianerna, som fick många av missionärerna att ifrågasätta företagets förenlighet med det kristna budskapet.

Man blev mer eller mindre medvetet att samtidigt som den katolska kyrkan växte i indianernas förtroende, medförde deras predikningar en fördjupning av ackultureringsprocessen som underlättade kolonialmakternas förnedrande behandlingen av indianerna.

Försvaret av indianernas intresse, blev på detta sätt en del av den katolska missionsverksamheten, särskilt för jesuiterna som fram till deras fördrivning från kontinenten, hade lyckats utveckla en mycket originell och sammansatt kultursmältning mellan europeiska och amerikanska värden. Under befrielsekriget deltar många präster i striderna mot kolonialmakterna. Från revolutionens första år kan Miguel Hidalgo och José María Morelos från Mexico nämnas.

Men evangeliseringens dilemma är inte den enda rot till vår tids befrielseologi. En viktig källa till nutids befrielseologi kan finnas i det traditionella katolska sociala engagemanget. Påven Leo XIII formulerade år 1891 encyklikan *Rerum Novarum* (Om nya ting). Denna encyklika satte grunden till det moderna katolska sociala och politiska engagemanget. Fördömer socialismen och klasskampen samtidigt som den stimulerar ”de rikas benägenhet att betala anständiga löner av ren anständighet”.¹⁵¹ I denna encyklika lanserades idén om att de fattiga hade rätten att organisera sig, inte som klass, men som ”fattiga”, som en gemensam grupp med gemensamma intressen. Påven Pius XI fördjupade den utvecklingen med ytterligare en encyklika ”*Quadragesimo anno* (namnet betyder ’fyrtyonde året’ och pekar på att den publicerades fyrtio år efter *Rerum Novarum*)”¹⁵². I denna encyklika presenteras *subsidiaritetsprincipen*

¹⁵¹ Peralta, Amanda. Teori och praktik i de fattigas universum. En idéhistorisk undersökning av latinamerikansk befrielseologi. Daidalos. 1995. Sid. 48.

¹⁵² Peralta, Amanda. Sid.49.

som Peralta sammanfattar som följer:

I denna encyklika presenteras den omtalade subsidiaritetsprincipen, just nu högaktuell i den europeiska debatten. Grundidén är att precis som det är fel att frånta individerna deras rätt att äga privata företag och industrier är det också fel och orättvist - ett stort ont och en störning av den rätta ordningen - att större och högre sammanslutningar tar över funktioner som väl kan upprätthållas av mindre och lägre sammanslutningar. Målet för all sann social aktivitet bör vara att hjälpa medlemmarna i samhällets »kropp» (den katolska kyrkan har naturligtvis en mycket klart uttalad organisk syn på samhället), men aldrig att förstöra eller förtära dem.¹⁵³

I Latinamerikas sociala verklighet utformades *subsidiaritetsprincipen* under 1950-talet som Paulo Freires basismodéerna och på detta sätt, utvecklades den sociala grundorganisationen för en ny form av kyrklig verksamhet som även blev en del av den politiska vänsterns organisationsförebild. Under 1950- och 1960-talet, blommade gräsrottrörelserna i hela kontinenten med en stor del av den katolska kyrkans medverkan genom de så kallade *Comunidades Eclesiales de Base* (CEB).

Kyrkans sociala doktrin fick en spektakulär fortsättning med Johannes XXIII, som blev kallad den gode påven. Han var påve mellan 1958 och 1963. Trots sin höga ålder, han var född 1881, och korta period vid den kyrkliga makten, förändrade han den katolska kyrkan på ett oåterkalleligt sätt. Han sammankallade det andra Vatikankonciliet 1962 men det blev hans efterföljare Paulus VI som

¹⁵³ Peralta, Amanda. Ibid.

fick avsluta det 1965.¹⁵⁴

Som under befrielsekriget på 1800-talet, engagerades en del kyrkomän och kyrkqvinnor i den konkreta upproriska politiska kampen på de fattigas sida. Ett av de stora namnen i det avseende var jesuitprästen Camilo Torres, sociolog och gerillakämpe som avlider i konfrontationen med den colombianska armén 1967.

Den kristna befrielse-teologin som strävar efter de fattigas befrielse har inte nödvändigtvis en etnisk anknytning. Befrielse-teologernas verksamhet riktas inte endast åt indianernas verklighet, utan mot alla de fattigas situation i allmänhet. Eftersom Latinamerikas fattiga till stor del är en mestismassa, organiserades verksamheten runt den här gruppen. Å andra sidan var 1950- och 1960-talets präster, antingen av europeiskt ursprung eller också utbildade enligt europeiska riktlinjer i europeiska universitet. Situationen skapade en ny variant av den situation som rådde under kolonialtiden, där europeiska värderingar utformade den inhemska verksamheten.

Ernesto Laclau och postmarxismen

Ernesto Laclau föddes i Argentina. Han studerade för bland andra Jorge Luis Borges, Gino Germani, José Luis Romero och Rodolfo Mondolfo. Ernesto Laclau blir medlem i det argentinska socialistpartiet. År 1969 flyttar han till Essex i England och där han så småningom blir professor i sociologi och historia. Ernesto Laclau bör räknas till en av postmarxismens skapare. Som framkommer i boken *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*¹⁵⁵ från år 1985 har

¹⁵⁴ Peralta, Amanda. Sid.51.

¹⁵⁵ *Post-Marxism: A Reader*. Sid. 2.

Ernesto Laclau tillsammans med Chantal Mouffe lämnat den klassiska marxismen bakom sig och med det den marxiska ambitionen att utveckla en vetenskap om historiens utveckling. De har i stället omvandlat några av de marxiska teserna till ett instrument för den hermeneutiska analysen.¹⁵⁶ Ernesto Laclaus och Chantal Mouffes kritik till den klassiska marxismen grundas i en tydlig konceptualistisk anda, på kritiken till den klassiska marxismens *essentiellism*, dvs. dess sökande efter abstraktionen av de konkreta händelserna eller också dess *realistiska* användning av *universalier*. Ett exempel är begreppet ”klass”, som för den klassiska marxismen är en universell kategori – en kategori som *abstraheras* ur varje enskild klassmanifestation. Enligt Laclaus och Mouffes uppfattning har denna essentiellism vilselett Marx och marxisterna in i en positivistisk illusion. Tvärtom menar Laclau och Mouffe, kan klassbegreppet endast förstås utifrån dess enskildhet. Laclau och Mouffe ersätter marxismens ursprungliga realism med en konceptualism inspirerad av den Wittgensteinska *familjelikhetsteori*. Som bekant utvecklade den senare Wittgenstein en modern form av konceptualism som fick namnet *spelteori*. Enligt denna teori finns det inte några allmänna begrepp eller *väsen*, utan endast enskilda förekomster av fakta som är *besläktade*. Universalernas filosofiska ställning har sitt ursprung i problemet att finna en korrelation mellan den semantiska och den ontologiska sfären. Medan det reflekterande subjektet är i kontakt med enskilda fall, bygger kunskapen på allmänna slutledningar och lagar. Man kan tycka att Wittgensteins familjelikhetsteori löser problemet, eftersom den ersätter väsentligheter mot allmänna likheter, men hur pass annorlunda från universalerna är dessa allmänna likheter? En sak är då klar, förutom Wittgenstein, följer Laclau och Mouffe den franske filosofen Jacques Derrida för att bygga

¹⁵⁶*Post-Marxism: A Reader*. Sid. 7.

en slags konceptualism där skeendet reduceras till språkliga eller/och kommunikativa – termen som används är ”diskursen”– relationer. Allt som finns är då *skillnader* i diskursiva förhållandena.

Centralt för Laclau är begreppet ”diskurs”. Enlig Laclau är den sociala ”diskursen” *alltid meningsfull*. Den består av en språklig och en ”praktisk” komponent som följer:

Let us suppose that I am building a wall with another bricklayer. At a certain moment I ask my workmate to pass me a brick and then I add it to the wall. The first act, – asking for the brick – is linguistic; the second – adding the brick to the wall – is extralinguistic. Do I exhaust the reality of both acts by drawing the distinction between them in terms of the linguistic/extralinguistic opposition? Evidently not, because, despite their differentiation in those terms, the two actions share something that allows them to be compared, namely the fact that they are both part of a total operation which is the building of the wall. [...] This totality... is what we call discourse.¹⁵⁷

Den peronistiska rörelsen gjorde ett starkt intryck på Ernesto Laclau och påverkade hans syn på den s.k. ”populistiska ideologin”. Han skriver om det ”populistiska förnuftet” som en form av onto-logik snarare än som en ideologisk form. För Laclau är populismen ett förnuftigt svar till eländet och en naturlig konsekvens av en situation av hopplöshet.

¹⁵⁷ Laclau, Ernesto. *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London, 1990. Sid. 185.

Litteratur

- Acevedo, Eduardo.** *Jose Artigas: Jefe de los orientales y protector de los pueblos libres.* Band I och II. Montevideo, 1950.
- Ardao, Arturo.** *La inteligencia Latinoamericana.* Fundación de Cultura Universitaria. Montevideo, 1987.
- Ardao, Arturo.** "Lo específico del hombre latinoamericano." *En América Latina, conciencia y nación.* Caracas, Universidad Simón Bolívar. Edit. Equinoccio, 1977.
- Ardao, Arturo.** *Filosofía de lengua española.* Montevideo: Alfa, 1963.
- Ardao, Maria Julia & Castellanos, Aurora C.** *de. Artigas.* Montevideo, 1951.
- Busaniche, José Luis.** *Rosas visto por sus contemporáneos.* Buenos Aires, 1976.
- Bosch, Juan.** *De Cristóbal Colón a Fidel Castro.* La Habana, 2003.
- Calinescu, Matei.** *Modernismens fem ansikten.* Dualis 1987.
- Capdevila, Arturo.** *Meditacion sobre Artigas* Montevideo, 1948.
- Carranza, Jacinto.** *La Tricolor de Artigas* Montevideo, 1950.
- Castellanos, Alfredo R.** *Vida de Artigas* Medina Editor, 1954.
- Chasteen, John Charles.** *Latinamerikas historia.* Historiska media. Lund, 2003.
- Comision Nacional de Homenaje a Artigas.** *Artigas en la Historia y en el Arte* Catalogo de la exposicion realizada en el Teatro Solis. Montevideo, 1952.
- Crawford, W. R.** *A Century of Latin-American Thought.* HarvardUniversity Press, 1945.
- Davidson, Basil.** *Afrikas historia.* Tema, 1969.
- Dussel, Enrique.** *Método para una filosofía de la Libera-*

- ción*. Stromata. 1-2, 53-89. Salamanca, 1971.
- Estrada, José Manuel.** *La política liberal bajo la tiranía de Rosas*. Biblioteca argentina. 22. Buenos Aires, 1927.
- Flores Mora, Manuel & Maggi, Carlos.** *Jose Artigas*. Montevideo, 1950.
- Flores Morador, Fernando.** Mellan åsikt och vittnesbörd. Amerika och Västerlandets arkaiska rötter. Uggla 3. Lund 2001.
- Gandía, Enrique de.** Historia política argentina. Época de Rosas. Buenos Aires, 1994.
- Genta, Edgardo Ubaldo.** *Artigas: el heroe de la platanía*. Montevideo, 1951.
- Hoekstra, Rik.** Two Worlds Merging. The Transformation of Society in the Valley of Puebla, 1570-1640. CEDLA. Latin America Studies 69, 1993.
- Jorrín, Miguel och Martz, John D.** Latin-American Political Thought and Ideology. The University of North Caroline Press. 1970.
- Kusch, Rodolfo.** *Aportes a una filosofía nacional*. Megafón 9-10. Centro de Estudios Latinoamericanos. Buenos Aires, 1980.
- Lakoff, G.** *Women, Fire and Dangerous Things*. Univesity of Chicago Press; 1987.
- Langton, C. G.** *Artificial Life*. K. Gerbel and P. Weibel (ed.) Genetic Art- Artificial Life. PVS Verlager; 1993.
- Lasplaces, Alberto.** *Jose Artigas*. Madrid, 1933.
- Malamud, Carlos. *Juan Manuel de Rosas*. Protagonistas de América. Madrid. Historia 16, 1987.
- Lengellés, Maurice.** *Salveriet*. Alhambras Pocket Encyklopedi, 8. Presses Universitaires de France, 1992.
- Marichal, Juan.** *Cuatro fases de la Historia Intelectual Latinoamericana (1810-1970)*. Fundación Juan March. Madrid, 1978.
- Maturana, H.R.** *Science and Daily Life: The Ontology of Scientific Explanation*. F. Steier (ed.) Research and Reflexivity, Sage, London; 1991.

- Maturana, H.R. y Varela, F.J.** *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. D. Reidel, Boston.; 1980.
- Maturana, H.R. y Varela, F.J.** *The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding*. Shambala, Boston; 1987.
- Miranda, Francisco de.** *Miranda i Sverige och Norge 1787*. Stockholm. Nordiska Museet, 1950.
- Miró Quesada, Francisco.** *Despertar y proyecto del filósofo latinoamericano*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1974.
- Mörner, Magnus.** *Latinamerikas historia*. Stockholm, 1965.
- Pagden, Anthony.** *The Fall of Natural Man. The American Indian and the origins of comparative ethnology*. Cambridge University Press, 1982.
- Pagden, Anthony.** "Ius et Factum: Text and Experience in the Writings of Bartolomé de Las Casas." I *New World Encounters*. Stephen Greenblatt . (ed.). University of California Press, 1993.
- Peralta, Amanda.** *Teori och praktik i de fattigas universum. En idéhistorisk undersökning av latinamerikansk befrielseologi*. Daidalos. 1995.
- Peralta, Amanda.** ... med andra medel. *Från Clausewitz till Guevara- krig, revolution och politik i en marxistisk idé tradition*. Daidalos. 1990.
- Ramis, Pompeyo.** *Veinte Filósofos Venezolanos (1946-1976)*. Universidad de los Andes. Mérida, 1965.
- Ramos Pérez, Demetrio.** *San Martín, el libertador del Sur*. Biblioteca iberoamericana, 3. Madrid, 1988.
- Reyes Abadie, Washington och Vázquez Romero, Andrés.** *Crónica General del Uruguay*. Banda Oriental; Montevideo, 1979-1980.
- Ribeiro, Darcy.** *Las Américas y la Civilización*. Centro Editor de América Latina. Buenos Aires, 1969.

- Rivoire, Mario.** *Washington : hans liv och verk. Gestalter och öden ur världshistorien.* Malmö, 1968.
- Rojas, Ricardo.** *El santo de la espada: [vida de San Martín].* Buenos Aires. Losada,, 1940.
- Rossiello, Leonardo.** *Literatura Hispanoamericana. Época Colonial. La crónica y la prosa novelesca.* Institutionen för Romanska språk. Uppsala, 1992.
- Rumazo González, Alfonso.** *Ocho grandes biografías.* Caracas. Ediciones de la Presidencia de la República, 1993. Band I, II och III.
- Sarmiento, Domingo Faustino.** *Facundo. Civilización y Barbarie.* Letras Hispánicas. Madrid, 1990.
- Sahlin, Gunnar.** *Miranda i Sverige 1787 : Miranda en Suedia 1787.* Latinamerika-institutet, Stockholm, 1946.
- Salazar Bondy, Augusto.** *¿Existe una filosofía de nuestra América?* Siglo XXI. México, 1969.
- Stoetzer, O. Carlos.** *El Pensamiento político en la América española durante el período de la emancipación (1789-1825) (Las bases hispánicas y las corrientes europeas) Tomos I y II.* Madrid, 1966.
- Street, John.** *Artigas and the Emancipation of Uruguay.* Cambridge, 1959.
- Trías, Vivián.** *La Rebelión de las orillas.* Obras Completas, Tomo 12. Montevideo, 1989.
- Weiss, Ignazio.** *Carlo Alberto e Juan Manuel de Rosas : Contributo alla storia delle relazioni diplomatiche fra il regno di Sardegna e la confederazione Argentina. (Collezione storica del risorgimento italiano; 42).* Modena, 1951.
- Varela F.J., Thompson E. and Rosch E.** *The Embodied Mind: Cognitive science and human experience.* MIT Press, Cambridge, Mass; 1991.
- Zea, Leopoldo.** *La filosofía americana como filosofía sin más.* Siglo XXI. México.
- Zea, Leopoldo.** (ed.). *América Latina en sus ideas.* Siglo XXI editores, UNESCO; 1986.

Zea, Leopoldo (Compilador). *Fuentes de la Cultura Latinoamericana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1993. Vol I, II y III.

Zea, Leopoldo. *Filosofía de la historia americana*. Colección Tierra Firme. Fondo de Cultura Económica. México, 1978.

Zea, Leopoldo. *El Positivismo en México. Nacimiento, apogeo y decadencia*. Fondo de Cultura Económica. México, 1990.

Zorrilla de San Martín, Juan. *La epopeya de Artigas*. Tomos I & II. Barcelona.

Ordförråd

Caudillo: Karismatisk mestisoledare.

Criollo: Spansk ätling, född i Amerika. Kan vara mestiso men det är inte nödvändigt.

Che: Används i talspråket i Río de la Platas område med betydelsen *Du!*

Fazenda: Herrgård. Portugisiska. Spanska = *hacienda*.

Gaucha: Río de la Platas "cowboy".

Llanero: Venezuelas och Colombias "cowboy".

Montonera: Gerillagrupp till häst.

Pensador: Tänkare, filosof.

Poncho: Klädsel. Indianfilt med håll för huvudet.

Nueva España: Nuvarande Mexico.

Nueva Granada: Nuvarande Colombia.

La Plata, Río de la Plata: Nuvarande Argentina, Paraguay, Bolivia, Uruguay.

Banda Oriental (del Plata): Nuvarande Uruguay.

Bandeirantes: Brasilianska gårdsägare som ägnade sig åt bortrövning oh förslavning av indianer.

Namn och sakregister

A

angloamerikanska revolutionen,
105, 106, 126
Ardao, Arturo, 177
Artigas, José, 152

B

basismo, 216, 219
Batlle y Ordoñez, José, 164
Befrielsegenerationen, 113
befrielsesteologi, 21, 52, 53, 64,
217, 218
Bello, Andrés, 125
Bentham, 121, 122, 163
Bergson, Henri, 171
Bolivar, Simón, 189
Borges, Jorge Luis, 194

C

Castro, Fidel, 209, 212
Che, 29, 211, 212, 214, 215
Columbus, 33, 43, 44, 58, 72, 73,
75, 76, 147
Comte, 158, 159

D

D'Ambrosio, Ubiratán, 186
De olyckligaste ska bli de mest
privilegierade, 138
den *nya människan*, 211, 214
Deustua, Octavio, 175
Dussel, Enrique, 185

E

Echeverría, Esteban, 148, 197
Engels, 11, 189

F

federalismen, 118
Feijóo, 97, 98, 99, 115
fokismen, 212
Francia, 116, 126
franska revolutionen, 61, 99, 104,
106, 117, 119, 120, 127
Freire, Paulo, 217
frimurarorderna, 108
Förenta Staterna, 128, 145, 208

G

Gaos, José, 172
gauchon, 151, 153
Gauchos frihetsuppfattning, 154

H

Haiti, 99, 106, 107, 126, 131

I

indianernas rättigheter, 53, 69, 74,
140, 214
internationalisterna, 176, 180

J

Jesuiternas, 64, 77, 80, 81, 108
judarna, 107

Sanz del Río, 163

K

konstitutionalismen, 121
kontroversen i Valladolid, 54
Korn, Alejandro, 175
Krause, Karl Christian Friedrich,
162
krausismen, 163, 171, 172, 175
Kubas revolution, 208
Kusch, Rodolfo, 184

L

Laclau, Ernesto, 220
Las Casas, Bartolomé de, 54
Latinamerikas feminism, 199
Liberalismen, 71, 97, 143
Locke, 93, 96, 100, 117, 118, 119

M

Maquiavelli, 93
Mariategui, 30
Mariategui, Carlos, 207
Martí, José, 167, 193
Marx, 11, 21, 49, 50, 51, 189, 190
Masonerna, 108
Maturana, Humberto, 181
Miranda, Francisco de, 122
missionerna, 79, 80, 82, 115
modernismen, 85, 177, 193, 197
Molina, Enrique, 175
Montesquieu, 93, 100, 118, 119,
163
Moreno, Mariano, 118

N

Napoleon, 107, 119, 129
Neruda, Pablo, 194

O

Ortega y Gasset, José, 172

P

Perón, 195
peronismen, 164
perspektivismen, 172
populism, 194, 195
Positivismen, 157, 159, 160, 161,
171
Pufendorf, 116, 117, 118

R

Rerum Novarum, encyklikan fr n
1891, 218
Revolución de Mayo, 118
Rivadavia, Bernardino, 116
Rodó, José Enrique, 167
romantiken, 113, 143
Romero, Francisco, 176
Rosenblueth, Arturo, 181
Rousseau, 93, 100, 101, 102, 117,
119, 120, 127, 163
Darío, 193

S

Salvador Allendes regerings fall,
199
San Martin, 63, 113, 129, 139,
147
Sarmiento, Domingo Faustino,
149
slavhandel, 57
socialf rdrag, 118, 120
Socialistiska och anarkistiska
id er, 197
Spencer, 158, 160
Stuart Mill, 158

Suárez, 101, 108, 114

T

Torres Caicedo, José María, 148
Toussaint-Louverture, 107
Tupac Amaru, 109, 110

U

Uppbyggnadsgenerationen, 113

V,W

Vallejo, Cesar, 194
Vaz Ferreira, Carlos, 172, 175
Vespucci, 44, 45, 72, 73, 147
Vitoria, 34, 70, 88

Z

Zea, Leopoldo, 173, 176

Innehåll

FÖRORD	8
DEL I: METODOLOGISKA PROBLEM	9
INTRODUKTION: LATINAMERIKAS KULTURELLA HUVUDEKVATION.....	11
VAD DRIVER HISTORIEN?.....	11
ARKAISK OCH MODERN I LATINAMERIKAS IDÉHISTORIA	12
KAPITEL I: PERIFER LÄRDOM.	17
SKILLNADEN MELLAN KULTURELLA "HISTORISKA" HANDLINGAR OCH POLITISKA "MEKANISKA" HANDLINGAR	24
ORIGINALITET OCH PERIFERI	25
MED "FÖRDRÖJNING" MENAS INTE DETSAMMA SOM "EFTERBLIVENHET"	27
ENGAGEMANGETS VÄRLDSÅSKÅDNING	28
NÅGRA VIKTIGA DIKOTOMIER I DEN LATINAMERIKANSKA DEBATTEN.....	32
BARTOLOMÉ DE LAS CASAS, LATINAMERIKAS FÖRSTA <i>PENSADOR</i>	33
PERSONLIGT OCH OPERSONLIGT INFLYTANDE.....	35
BEFRIELSERÖRELSEN OCH DEN SOCIALA REVOLUTIONEN	37
DEL II: PERIODISERING	41
KAPITEL II: UPPTÄCKANDET, ERÖVRING OCH KOLONISERING.....	43
INDIANKULTURERNA FÖRE COLUMBUS	43
KOLONISERINGEN, EN STÄNDIG KÄLLA TILL SKULDKÄNSLOR OCH SKAM.....	51
KONTROVERSEN I VALLADOLID: LAS CASAS MOT JUAN	

GINÉS DE SEPÚLVEDA	53
KONTINENTENS TREDJE KULTURELLA KÄLLA:	
AFRIKANERNA.....	56
DEN SOCIALA UTVECKLINGEN FRÅN 1492 TILL 1810....	58
UNIVERSITETSVÄSENDET I DET SPANSKA AMERIKA.....	64
KOLONIALA BIBLIOTEK OCH TRYCKERIER	66
IBEROAMERIKAS FÖRSTA FÖRFATTARE.....	69
DE JESUITISKA MISSIONERNA I PARAGUAY OCH	
URUGUAY	79
CARLOS DE SIGÜENZA Y GÓNGORA OCH OLOF RUDBECK	
.....	83
FRANCISCO DE VITORIA SALAMANCASKOLAN OCH	
INDIANERNAS RÄTTIGHETER.....	87
KVINNAN OCH ÄKTENSKAPET UNDER KOLONIALTIDEN	89
KAPITEL III: DEN FÖRREVOLUTIONÄRA	
PERIODEN	93
UPPLYSNING I IBEROAMERIKA.....	93
KONSERVATIVA MOT REFORMISTER: "CIVILISATION	
ELLER BARBARI"	95
REVOLUTIONENS IDEOLOGISKA RÖTTER: BENITO	
JERÓNIMO FEIJÓO.....	97
DE EKONOMISKA OCH POLITISKA IDEOLOGIerna	100
TUPAC AMARUS UPPROR	109
KAPITEL IV: BEFRIElsen	
113	
DET POLITISKA OCH IDEOLOGISKA PROGRAMMET.....	113
DET SPANSKA POLITISKA TÄNKANDET UNDER 1600- OCH	
1700-TALET	114
LIBERALA STRÖMRÖRELSER: DEN DESPOTISKA	
ILLUSTRATIONEN.....	115
JOSÉ ARTIGAS OCH SAMUEL PUFENDORF	116
LOCKE, MONTESQUIEU OCH LATINAMERIKAS	
KONSTITUTIONER	118
ROUSSEAU, DEN FRANSKA REVOLUTIONEN, NAPOLEON	

OCH DE DEMOKRATISKA IDÉERNA	119
BENTHAMS UTILITARISM I DET SPANSKA AMERIKA ...	121
CADIZ FÖRDRAGET FRÅN 1812 OCH DESS BETYDELSE FÖR DEN AMERIKANSKA REVOLUTIONEN	122
JOSÉ DE SAN MARTÍN OCH JOSÉ ARTIGAS: IDÉHISTORIENS VILLKOR	123
ANDRES BELLO	125
REVOLUTIONENS FÖRSTA STEG PÅ FASTLANDET: MIGUEL HIDALGO OCH JOSÉ MARÍA MORELOS	126
FRANCISCO DE MIRANDA: <i>EL PRECURSOR</i>	128
SIMON BOLÍVAR: <i>EL LIBERTADOR</i>	129
MARIANO MORENO OCH MAJ-REVOLUTIONEN FRÅN 1810	138
JOSÉ ARTIGAS: ”DE OLYCKLIGASTE SKA BLI DE MEST PRIVILEGIERADE”	138
KAPITEL V: LIBERALISMEN, ROMANTIKEN OCH DE NYA NATIONERNAS UPPBYGGNAD.....	143
DEN LITTERÄRA AMERIKANISMEN OCH NATIONALISMEN: LATINAMERIKA FÖDDES	145
JUAN BAUTISTA ALBERDI.....	149
DOMINGO FAUSTINO SARMIENTO.....	150
KAPITEL VI: POSITIVISMEN OCH KRAUSISMEN I LATINAMERIKA	157
POSITIVISMEN	157
KRAUSISMEN.....	162
KAPITEL VII: REAKTIONEN MOT NEOKOLONIALISMEN, LATINAMERIKANISMEN .	167
JOSÉ ENRIQUE RODÓ.....	168
JOSÉ MARTÍ.....	170
BERGSONS FILOSOFI I LATINAMERIKA	171
JOSÉ ORTEGA Y GASSET OCH <i>PERSPEKTIVISMEN</i>	172

KAPITEL VIII: 1900-TALET'S FILOSOFISKA OCH VETENSKAPLIGA TÄNKANDE	175
GRUNDARNAS GENERATION	175
OPPOSITIONEN MELLAN UNIVERSALISTER OCH REGIONALISTER: FINNS DET EN LATINAMERIKANSK FILOSOFI?	176
EN KORT SAMMANFATTNING AV DEBATTEN MELLAN INTERNATIONALISTER OCH REGIONALISTER	178
ARTURO ROSENBLUETH, HUMBERTO MATURANA OCH FRANCISCO VARELA: VETENSKAPSFILOSOFI OCH DET POSTMODERNA INFORMATIONSSAMHÄLLET	180
RODOLFO KUSCH OCH AMERIKA <i>PROFUNDA</i>	184
ENRIQUE DUSSEL OCH BEFRIELSEFILOSOFIN	185
UBIRATÁN D'AMBROSIO OCH ETNOMATEMATIKEN ...	186
KAPITEL IX: LATINAMERIKAS POLITISKA TÄNKANDE UNDER 50- OCH 60-TALET	189
MARX, ENGELS OCH LATINAMERIKA	189
MODERNISMEN OCH ULTRAISMEN I LATINAMERIKA ..	193
DEN POPULISTISKA REFORMEN I LATINAMERIKA	194
FRÅN DE UTOPISKA SOCIALISTERNA TILL DEN RYSKA REVOLUTIONEN	197
FEMINISM I ARGENTINA; CHILE OCH URUGUAY 1890-1949	199
JOSÉ CARLOS MARIATEGUI OCH LATINAMERIKANSK MARXISM	207
KUBAS REVOLUTION	208
CHE GUEVARA OCH DEN NYA MÄNNISKAN	211
UTVECKLING AV NYA SOCIOPOLITISKA VERKLIGHETER: PAULO FREIRES "BASISMO"	216
REVOLUTION I DET TEOLOGISKA TÄNKANDET: BEFRIELSETEOLOGIN	217
ERNESTO LACLAU OCH POSTMARXISMEN	220
LITTERATUR.....	225

ORDFÖRRÅD	231
NAMN OCH SAKREGISTER	233
INNEHÅLL.....	237